

**BÁRÓ BÁNFFY JÁNOSNÉ
WESSELÉNYI JÓZÉFA BÁRÓNŐ**

EMLÉKÍRATA

1848–49-i élelményeiről

*

Kiadja

a **LOSONCZI BÁRÓ BÁNFFY** család

Sajtó al rendezte és életrajzot írt hozzá

KELEMEN LAJOS

*

162.057

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1931.

**BÁRÓ BÁNFFY JÁNOSNÉ
WESSELÉNYI JÓZÉFA BÁRÓNŐ**

E M L É K Í R A T A

1848—49-i élelményeiről

K i a d j a

a LOSONCZI BÁRÓ BÁNFFY család

Sajtó alá rendezte és életrajzot írt hozzá

KELEMEN LAJOS

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1931.

Br. Bánffy Jánosné, Wesselényi Józefa bárónő élete és emlékirata.

Az emlékirat- és naplóíró *br. Bánffy Jánosné Wesselényi Józefa* bárónő egyik legelőkelőbb erdélyi főúri család sarja volt.

Ósei történelmünkben a XIII. századtól szerepeltek, Zsigmond királytól 1418-ban kapták címerüket s vezetéknévük a XVI. százévben állandósult Nógrád megyei ősi birtokukról *Wesselényire*. Erdélybe a XVI. százév derekán jöttek be. *Wesselényi Miklós* ítélőmester ága azonban már a XVII. százév végére kihalt. Testvére *I. Ferenc*, erdélyi kincstartó alapította a korunkig lejött *Hadadi br. Wesselényi* családot.

Közvetlen utódai kitűnő családi összeköttetésekre és nagy vagyonra tettek szert s *III. Wesselényi István, gr. Bánffy György* erdélyi kormányzó veje, a XVIII. százév elejétől haláláig előkelő szerepet vitt. Mint erdélyi országgyűlési elnök történelmünkben, mint naplóíró történetírásunkban hagyott maradandó emléket.

Fiaiban családja ágakra vált. A nagyobbiktól, *III. Ferenc* közepszolnoki főispántól származtak a *hadadi* és *drági* ágak, míg kisebbik fiától, *IV. Istvántól* a *szibói* ág jött le. A család háromszáz év alatt tizennégy főispánt adott megyéjének.

A Hadakban élt u. n. idősebb ágból *III. Wesselényi Farkas* főispánnak hat gyermeke közül a második fiú, *József*, Malomvízi gr. Kendeffy Elek Hunyad megyei főispán, majd az erdélyi Királyi Tábla tekintélyes elnöke és Bethleni gr. Bethlen Krisztina leányát, *Kendeffy Rákkal* grófnőt vette feleségül.

Őt leányt és egy fiút növeltek föl s e lányok egyike *Wesselényi Józefa* bárónő, a későbbi *br. Bánffy Jánosné* volt.

Wesselényi József báró a közpályán nem szerepelt.

Az év nagy részében birtokain, főleg Hadadban élt, hol atyja még 1773-ban szép kastélyt építtetett. Elég gyakran tartózkodott Torda közelében, aranyosgyéresi birtokán is, a telet pedig családjával rendszeren Kolozsvárt töltötte.

Felesége egyike volt kora legeszesebb és lelke mélyéig magyar érzésű igazi nagyasszonyainak, aki kemény kézzel és szigorúan, de egyaránt munkára és úrrá, vagy úrnővé nevelte gyermekeit.

Józefa leányuk Aranyosgyéresen, 1812. április 21-én született s ugyane hó 25-én keresztelték szülői református vallására.

Gyermekek, és ifjú koráról nem tudunk egyebet annál, amit ő félszáz évnél tovább vezetett naplójában 72-től 86 éves korában, visszaemlékezései közt, elszórtan följegyzett.

E különben elég szűkszavú följegyzésekben azok a gyermek-kori benyomások, melyek mindig a legmélyebbek és legtartósabbak, keserű emlékektől árnyalódnak.

Ezek szerint *Wesselényi József* bárónöt bölesőjétől fogva nem kényeztette el a szeretet. Gyermekkora szomorú volt, sokszor szenvedett igazságtalanságot, szülőitől felt, edesanyjától mellozöttnek érezte magát s ha idősebb testvére, *Potika* nem lett volna, néha — mint írja — kétségbe kellett volna esnie. Kétszer is megemlíti naplójában, hogy őt igazában ez a testvére nevelte s azért örökre halás volt iránta. Többi testvere közül még csak Máriaat emeli ki különösebben, aki mint gyöngéd hajlamú, jó leány, pártolón szeretete őt.

E borús emlékeknel azonban tekintetbe kell vennünk azt, hogy írónójuk azokat életének egész sereg csapása után, ezekkel is árnyalva rögzítette meg lelkeben és naplójában. Ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy ő még sem volt épen annyira mellozött, mint a szigorú nevelés igájában elkeseredve, ifjan vélte. Inkább úgy látszik, hogy a több leánnyal megáldott úri háznál edesanyja előtt is csak idősebb leánytestvérei után következett. Hiszen ugyancsak ő írja meg, hogy leánysága utolsó évében oda fért edesanyja szívéhez. Ekkor, midőn már saját szavai szerint nem feszélyezte „a félsz” többször éjjel is elbeszélgetett vele. Anyja azt hitte, hogy *József* leánya kötelességből kívánja pótolni férjhezment Anna testvére hiányát. De a fiatal leány nem ezért tette. Neki — mint mondja — nagy élvezet volt edesanyja szeretetét érezni, aki most úgy nyilatkozott leányának, hogy akkor hagyja el a szülői házat, mikor igazában megismerhetette őt. — Saját gyermekei neveléséről szólva, egyszer önmagának szerűen hibájául említi túlságos buzgalmát, túlérzékenységet és indulatosságát. Valószínűleg otthonában, ifjan, ő is hasonló emberi gyengeségektől szenvedett. Edesanyjából kétségtelenül nem a szeretet hiányzott, de sok gyermeke nevelésének gondjában néha talán túlságos szigorú lehetett és leánya lelkében ezért maradhattak meg oly mélyen az ifjúkor ezek a borús emlékei.

Wesselényi József bárónő 1828-ban, mint 16 éves leány, a kolozsvári Farkas-utcai református templomban konfirmált. E városban élte át leánykora egy részét. Itt volt az 1834-i híres országgyűlés idején is s ebben az évben aztán férjhez ment br. *Lozonczy Bánffy János*hoz, a Bánffy Ferenc báró és Zeyk Zsuzsánna fiához.

Férje akkor 24 éves ifjú ember volt.

A nagyenyedi Bethlen-kollegiumot végezve, 1830-ban Németországba, a göttingai egyetemre ment tanulmányai folytatására. Innen, főleg a nyári szünidőben, barátaival utazásokat tett Németországban kívül Svájcban, Francia- és Angolországban. 1833-ban tért vissza hazájába s a következő évben meg is házasodott.

Szászrégenhez négy kilométerre, a szeszélyes Luc-patak termékeny völgyének már a Maros völgylépcsőjére épült falujába, *Berecztelkére* vitte 21 éves ifjú nejét. A Bánffyaknak itt már több mint félezer éve szép birtoka volt. A fiatal Bánffy János br. azonban csak akkor lett a maga gazdája. Akkor halt meg edesatyja, a szilágysági birtokukon ott élt még nagyatyja s az ifjú pár pusztá házába és birtokba, pénz nélkül települt be. Még az udvarház fedetéséről, butorról és kocsiról is az asszony edesanyjának kellett gondoskodni.

Berecztelkén nagy, kényelmes, Manzard-tetős, földszintes udvarházban laktak. Mellette ott állott a régi, kisebb udvarház is, mögötte pedig a tágas kert, mely utóbb parkká fejlődött. A birtok a szomszédos részjóságokkal meghaladta az 1000 holdat s úri megélhetést biztosított.

A szomszédságban, Abafáján a br. Huszárok és br. Borne-misszák, távolabb Gernyeszegen és Sárpatakon Teleki grófok, fennebb Vécsen Kemény bárók laktak hozzájuk legközelebb. Ezek közül azonban az ifjú pár egyelőre egyikkel sem került melegebb barátságba s érintkezésük inkább az udvariasság keretei között mozgott. Berendezkedésük és gazdaságuk gondjai elfoglalták őket s éveik boldog megértésben teltek.

A férj a br. Wesselényi Miklós, gr. Bethlen János és elvbarátai táborához, az erdélyi szabadelvű ellenzékhez csatlakozott. Már az 1834-i erdélyi országgyűlésen mint Szék bányavároska egyik követe jelent meg, utóbb Torda- és Kraszna vármegyék politikai életében állandóan részt vett s e megyéknek évtizedekig táblabírája volt. Az ország- és megyei gyűlések idején kívül azonban egészen családjának és gazdaságának szentelte életét. Vásárlásokkal növelte berecztelki birtokát és számos üdvös gazdasági újításával jótékonyan hatott környezetére s faluja népére is.

Ily körülmények közt az ifjú br. Bánffy Jánosné egyenletesen folyó életébe is az országgyűlések idején kívül csak egy-egy utazás Kolozsvárra édesanyjához, míg élt, majd testvéreihez és Nagyenyedre, anyósához, s néha egy-egy vendég érkezése hozott változatosságot. A nagy világ eseményeiről hírlapokból szereztek tudomást. A szaporodó gyermekek nevelése és gondozása, a birtok és a háztartás vezetése férjével együtt lefoglalta őt.

*

Ebbe a szinte egyhangunak nevezhető életrendbe aztán egyszerre váratlan s utóbb nem egyszer kellemetlen változatosságot teremtettek az 1848–49-iki események.

A családot az 1848. februáriusi francia forradalom hírei Berecztelkén találták. A férj Kolozsvárra sietett. Itt élte át az erdélyi márciusi mozgalmakat s onnan hazatérve okos belátással megkezdte a berendezkedést a jobbágyság közelgő felszabadulással bekövetkező új életviszonyokhoz. Csökkentették igényeiket, kiadásaitak s még étkezésüket is egyszerűsítették.

Az 1848-i tavaszi események következtében a régi szabadelvű ellenzék emberei jutottak vezető szerephez.

Igy történt, hogy br. Bánffy Jánost is 1848 április elején zárandi főispánnak nevezték ki. Ő azonban azt ottani viszonyokat és embereket nem ismerve, nem tartotta magát oda alkalmasnak a szolgálatra s így ezt a kinevezését nem fogadta el.

A májusi erdélyi népmozgalmak és a Kolozsvárra összehívott országgyűlés egyaránt arra indították, hogy családját Kolozsvárra költöztesse. Itt maradtak az erdélyi országgyűlés eloszlásáig (1848. júl. 18.) s aztán haza tértek Berecztelkére. Időközben azonban br. Bánffy Jánost most már Küküllő vármegye főispánjává nevezték ki. Neki Dicsőszentmártonban kellett laknia, mely ekkor még egyszerű falu volt, de családjáról is gondoskodni akarva, a fenyegető mozgalmak hírére iónak látta azt nagyobb biztonságba, városon elhelyezni. Így br. Bánffy Jánosné gyermekeivel Berecztelkéről beköltözött Marosvásárhelyre.

Itt élte át az 1848-i őszi forradalom izgalmait, a környéken történt rablások, gyűjtogatások és gyilkosságok híreit, majd november 4-én a székely tábor marosvásárhelyi megveretését. November 1-től naplót kezdett írni, azonban ez egy időre mindjárt meg is szakadt, mert Bánffy Jánosnénak gyermekeivel és háztartása tagjaival menekülni kellett. Négy nánig a hideg, esős őszi időben a Maros és Nyárád közé eső székely falukban vándorolva

végre mégis visszakényszerült az osztrák csapatok és román népfelkelők által megszállott városba. Itt élt aztán 1849 július utolsó harmadáig. Ekkor az orosz haderők Erdélybe nyomulása hírére Tordán és Kolozsváron át családjával rövid időre Szilágynagyfaluba menekült, majd midőn férjének is ott kellett hagynia vármegyéjét, ő is Kolozsvárra költözött s itt érte meg az oroszok bevonulását. Férje a befogatás elől egyelőre a Szilágyságban bujkált s csak az 1850 elején indított igazoló eljárások után térhetett családjához.

Berecztelki otthonukat még 1848 október 18-án feldulta a szomszéd falvak fékevesztett csőcselék népe s ez a pusztítás és rablás azon az őszön még négyszer ismétlődött. Részt vett benne — mint ahogy ilyenkor szokott történni — a berecztelki lakosság egy része is. Elhajtották a gulyát, ménest, összerombolták a házberendezés nagy részét, szétrabolták az ágy- és ruhaneműt. Egy hónap alatt tizenegy évi szorgalom és gyűjtés eredménye ment tönkre. Az anyagi veszteséget aztán lelkiek tetőzték. A kétféle bujdosás alatt 1848 november 22-én és 1849 júniusában Bánffy Jánosnénak Ferenc és Géza fiai a kolera áldozatául estek.

A terror, bosszúvágy és zsarnokság által sújtott nemzete leveretése után nem vágyott haza, feldult otthonába s majdnem két év múlva (1850 IX. 27.) tért oda vissza, hogy mint a fecske, előlről kezdje összerombolt fészke újjáépítését.

A változhatatlanba vetett böles megnyugvással nézte mindazt, ami már megtörtént s faluja magáról megfélemedezett népéből azokra, kik gyilkossággal nem szennyezték be magukat, még neheztelni sem tudott. Inkább azt látta keserűséggel, hogy a lefolyt két év sok tanulságából mennyien nem okultak s az emberiség iránt addig érzett határtalan bizalma és szeretete nagyot csökkent.

A szenvedések és veszteségek tűzben lelke férfiasáá erősödött. Megőrizte hitét nemzete föltámadásában, s otthon folytatta munkáját gyermekei nevelésében és gazdasági helyzetük újjáteremtésében. Időnként folytatta naplóját is, melyben az osztrák abszolutizmus rab éveiből a néphangulat egy-egy vonása, nők aljas megkorbácsoltatása, házkutatások, behörtöndések, kivégzések egy-egy kárörvendő, gúnyos adat följegyzése a nagyképűen berendezkedett, de gyarló és silány osztrák kormányzat és miveletlen közegei jellemzésére, tarka képekben vonulnak föl előttünk. Már 1859-ben az olasz-osztrák háború következtében erősödik bizakodása a jobb jövőben. 1861-ben beáll a rövid életű, időszakos alkotmányos kormányzás, s utóbb, 1867-ben létrejön a kiegyezés.

Ezalatt azonban súlyos gazdasági évek zajlottak le. Erdélyben sok helyen az úrbéri kárpótlások esztelen elpazarlása, számos vezető család tönkretelése, a nép eladósodása és a sűrű árverések voltak a romlás legkiemelkedőbb vonásai.

A mind erősebben lüktető politikai életbe a magyarság régi vezetői közül 1865-ben kilépett falusi magányából br. *Bánffy János* is. Torda megyében szeretett volna képviselőséget vállalni, de aztán egyéni becsvágyát alárendelte pártvezérei óhajtatásának s a széki kerületben lett képviselő. Utóbb, 1869-ben azonban Torda vármegye felsőkerületében választották meg. Deák-párti programmal.

A képviselő férjjel most már 1870-től 1872-ig az év első negyedét rendszeren Budapesten töltötte br. *Bánffy Jánosné* is. Férje azonban gyengélkedni kezdett, mind jobban veszítette hallását s már 1872 tavaszán vissza óhajtott vonulni a képviselőségtől. Felesége helyeselte szándékát. „Koros emberek — írja naplójában —

méltósága megkívánja, hogy önként mondjon le a világban való szereplésről. Annyian várnak egy hely betöltésére s annyi közepeszerű kortársa van az embernek, kik ha szellemi fogyatkozást nem lobbanthatnak szemére, annál inkább rágódnak fizikai nyomorúságán.“ Br. Bánffy János többé nem lépett föl. Még ugyanazon évben vejét, br. Kemény Kálmánt választották régi kerületében helyébe. Bánffy János egészsége fokozatosan rosszabbodott. Ischli nyaralása gyógyulására csak sikertelen kísérlet maradt s 1873 december 8-án, 64 éves korában meghalt.

Felesége negyedévig árván hagyott naplójába december 17-én írta be a szomorú eseményt. „Elvesztém derék, jó uram, — mondja — kihez létem volt forrva. 39 évet éltünk együtt jó s rossz napjainkban. Irántam nem csak jónak, nemes lelkűnek, de minden körülményben nagynak találtam. A legboldogabb házások közt is történő kellemetlenségek nála csak idegességből származtak. Ő mindig őszinte jó barátom, erős támaszom, nagylelkű, lovagias pártolóm volt.“

Lelkének jól esett a közrésztvét, mely férje halálával mindenütt és a sajtóban is megnyilvánult; de még be sem hegedt lelkén a seb, midőn a sors új, súlyos csapást mért reá: dús reményű, kedves *Endre* fia 1874 május 22-én, 27 éves korában, hirtelen, orbáncban meghalt.

Félve lépett 1875-ben az új évbe, midőn a régre visszatekintve, naplójában felsorolta veszteségeit. A munkában és az időben keregett vigasztalást s emlékeinek élt majd azon év nyarán Bajor- és Franciaországba utazott *Mária* leányával. A berecztelki birtokot egészen *Zoltán* fia vette át s ő 1877 elején — egyelőre negyedévre — beköltözött Kolozsvárra. Abban az évben tavasszal *Mária*, — ősszel *Rákhel* leányát férjhez adta.

Egy év múlva, 1878-ban *Zoltán* fia is másodszor házasodott. Még ezelőtt elhatározta, hogy elköltözik Berecztelkéről. Az 1879 év ismét új csapást hozott reá: kedves *Mária* leánya október 31-én hetekig tartó súlyos szenvedések után, Székesfehérvárt meghalt. Haza hozta temetni Berecztelkére, ott töltött még pár hetet s aztán 1880 elején végleg beköltözött Kolozsvárra. A következő évben itt, a Külmagyar utca elején házat vett magának s élete hátralevő idejének nagyobb részét ott élte le, és ott is halt meg.

•

Özv. br. Bánffy Jánosné már 67 éves volt, midőn Kolozsvárra költözött. Azonban a sors minden féle csapása mellett teljesen megőrizte szellemi frissességét. Minden érdekelte s állandóan figyelemmel kísérte a társadalmi és politikai eseményeket. Eddig naplójába is főleg ilyeneket jegyzett, 1881 december 1-től azonban két-féle naplót kezdett vezetni. Erre is emlékei indították. Eszébe jutott: mily érdekekkel hallgatta testvéreivel, midőn anyja nagyszülői leveleit, naplóját fölolvasta előttük. Arra gondolt, hogy gyermekeinek, unokáinak is kedvük telhetik majd visszapillantani az ő magánéletébe s ezért — amint mondja — ezután köznapi csekélységekről is ír. Azonban az utóbb kezdett, szorosabban vett házi és családi naplóban, mely 17 év alatt meghaladta az 1400 oldalt, főleg eleinte sok még a kolozsvári életéről az érdekes, rövid följegyzés, s az inkább csak az 1890-es évektől válik túlnyomólag magán- és családi érdekűvé.

A párhuzamos naplókban özv. Bánffy Jánosné köz- és magánügyekről sokszor nyilvánítja a maga érdekes, mély ítélőképes-ségre valló és nem egyszer csipős véleményét.

VIII.

Élettapasztalokban gazdag, komoly alaptermészetével nem szívesen látta osztálya elkényelmesedését és nagyon sokszor nemesebb célkitűzések nélkül gördülő mindennapi életét.

Ő más szellemben, más eszmények tiszteletében, más fajta emberek között növekedett. Ifjú éveiben átélte az 1820-as és 30-as évek keserves küzdelmeit a magyar nemzeti gondolat és a világhaladásba való beilleszkedés diadaláért. Személyesen ismerte a nagy-eszű Bethlen Jánostól kezdve a régi erdélyi politikai élet minden számottevő tényezőjét. A vezérek közül a nagy Wesselényi Miklós és gr. Kendeffy Ádám rokonai voltak. Ilyennek, vagy hasonlóknak szeretne volna látni az új nemzedéket is. De már az 1860-as években — s aztán később is — megdöbbenve tapasztalta, hogy a régi tehetségek helyébe az új nemzedék nem nyújt megfelelő értékpótlást. Ezért örömmel jegyezte föl, ha egy-egy ifjú tehetségéről mégis jó hallhatott, vagy arról személyesen meggyőződhetett. Annál inkább ostromozta szíval és naplójában a mind sűrűbben jelentkező társadalmi tartalmatlanságot, az egyéni léhaságot, vagy az üres osztálygöögöt s kicsinylő gúnnyal intézi el az olyan társasélethez, ahol „csak pletykálnak és befőtten esznek”. Ő pedig szeretne és becsülte osztályát, de éppen annak érdekében e becsüléshez magas mértéket állított, s itt nem számított előtte a születés, vagy rokonság.

Naplója egyes részeiben a XIX. százévnak különösen utolsó negyedére, az erdélyi és főleg kolozsvári vezető osztályok házi és társadalmi életére sokszor értékes társadalomtörténeti forrás.

*

Özv. Bánffy Jánosné csöndes visszavonultságban élt kolozsvári házában. Néha azonban fölkereste régi barátnőit, rokonait és ismerőseit.

Eltöltötte már a 71 évet, mikor még egyszer nagyobb külföldi útra szánta el magát: 1883 őszén *Rákhel* leánya — gr. Wass Béláné — és gr. *Bethlen* Karolina társaságában elment Olaszországba. Megnézte Rómát s visszatérőben Turinban fölkereste Kossuth Lajost is. Ekkor már *Polyxena* leánya, mint Erzsébet királyné udvarhölgye, *Zoltán* fia pedig mint Maros-Torda megye főispánja, magas méltóságokat, vezető helyeket töltöttek be. Körülötte a világ azonban rendre, lassan megváltozott és kicserélődött. Kortársai egyre fogytak. 1886 elején *Krisztina* testvérét, — Nagy Péter református püspök özvegyét, — 1888 végén pedig utolsó testvérét, *Máriát* is eltemette. Unokái rendre nőttek, új nemzedék vette körül s ő úgy maradt közöttük, mint a szép öreg hársfa a park fiatal csemetéi között. Hallása gyengülni kezdett s rendre mind jobban visszavonult a társasági élettől. Mária leánya végrendelkezésére hagyott 12 000 forintot a marosvásárhelyi református kollégiumnak, hogy amíg édesanyja él, addig a kamatokat életjáradékul neki fizessék. Ezt a pénzt ő most teljesen népnevelési célokra fordította. Berecztelkén 1886-tól rendre fölépítette a református elemi iskola és óvoda épületét, a Maros-Torda megyei Általános Tanító Testülethez és a Megyei Népnevelési Alaphoz alapítványokat tett. Segélyeket adott érdemes és szorgalmas tanítóknak és iskoláknak, úgy, hogy a közoktatási célokra tett adományai már 1896-ban meghaladták a 13 000 forintot.

A kilencvenes évektől kezdve mind ritkábban járt ki hazulról. s ha elment valahová, azt már nem szórakozásnak, csupán magára rótt kötelességnek tekintette. De még akkor is részt vett az aradi vértanúk emlékére tartott istentiszteleten és Klapka táborkori requiemén, a ki alatt két fia szolgált s megróttá a közömbösséget, mely még a nagyság és a vértanúság tiszteletét is elmulasztja.

Lelkét új csapások tették újra kemény próbára. 1893 május 17-én hosszú szenvedés után meghalt *Jozsefa* leánya s kevéssel ezután kedves *Zoltán* fiáról tudta meg, hogy sorsa meg van pecsételve. Az anyai szív kétségbeeső följajdulásával siratja meg fiában saját sorsát is. Hét fiút szült, akik közül egy ért csak teljes férfikort s most az is szemei előtt lett rommá, míg 1896 június 6-án a sírhoz kísérte.

Már ekkor legszűkebb családján kívül mind inkább csak emlékeinek élt. Hallását elveszítette, alig járt többé társaságokba, hogy nehogy terhére legyen valakinek, de még mindig olvasgatott és örült, ha életben maradt gyermekei, családtagjai és unokái fölfölkeresték. Tavasztól őszig Kolozsvárt a nap egy részét kis kertjében töltötte, vasárnaponként a biblia mellett elhalt szerettei leveleit olvasgatta, nyáron pedig két hónap alatt végig látogatta még élő gyermekeit és unokái egy részét. Ezt a körútját utoljára 1898 nyarán tette meg. Kolozsvárra visszatérve szeptember 19-én még részt vett Erzsébet királyné emlékére a Farkas utcai református templomban tartott gyászistentiszteleten. Nov. 9-én járt künn utoljára kis kertjében. Háza pár napig vendég unokái vidám zajától visszhangzott. Egyik veje — br. Kemény Kálmán — és leányai közül gr. Wass Béláné bejöttek hozzá karácsonyra. Az 1899 év beálltával január 4-én még boldogan jegyezte föl, hogy az elmúlt évben családjában nem érte csapás. „Nyugodt, elégedett vagyok — írja — milyen egy becsületes, jó, szerető gyermekei által környezett öreg családanya lehet.” Aztán újra visszatekintett életére. Még írt egy oldalt. Megkezdett egy mondatot. Férjhezmenetelig jutva, a lap alján megszakította följegyzését s aztán a napló ott írója életével együtt örökre megszakadt. *Özv. br. Bánffy Jánosné* 1899 január 6-án, 87-ik évében, szép csendesen örök álmora szenderült. Kolozsvári házánál gyermekei, unokái és tisztelői nagy serege gyűlt össze végtisztességére. Berecztelkére szállították, hol szép, hosszú élete felét, legboldogabb éveit élte s szeretett férje mellé helyezték örök nyugalomra.

• • •

Br. Bánffy Jánosné már életében maradandó emléket állított magának a közoktatásügy érdekében tett nemes áldozataiban. Most, halála után egy emberöltővel, *Emlékiratával* belépik az irodalomba is.

E művét meglett asszony korában írta.

Mindjárt bevezető soraiban 1834-től, férjhezmenése idejétől. 23 év elteltését említi. Ebből bizonyos, hogy 1857-ben kezdte megírni e munkáját.

Azonban az emlékiratnak nem ez volt az első formája.

Előbb naplójába írt be egy ideig pár részletet, 1848 első feléből, majd regényes korrajz megírásába kezdett, álnévű szereplőkkel. Ha ezt a reánk maradt 32 oldalnyi töredéket összehasonlítjuk az emlékirattal, rögtön meggyőződhetünk, hogy az író nő berecztelki otthonát és környezetét, önmagát és férjét s ugyanazon cselekményeket szerepelteti egészen az id. gr. Bethlen Jánosnál Kolozsvárt folytatott tanácskozásig, amelyeket az Emlékiratban olvashatunk. Csak sajnálhatjuk, hogy néhány mély emberismeretre és éles ítélőképességre valló jellemfestését nem vitte át az Emlékiratba is, midőn annak végleg ezt a reánk maradt formát adta.

Bánffy Jánosné lassan és egyszerűen nem sokat írt. Naplójában is ritkán töltött be egyszerre többet, 2—3 félhasábos oldalnál s néha hetekig ideje sem volt az írásra. Valószínű, hogy 1857-ben el-

kezdett emlékiratát is hosszabb idő múlva fejezte be. Részben innen származhatnak elbeszélésének néhol zökkenői, bizonyos rapszodikussága s egy-két ismétlése. (57 és 62 l.) Viszont legalább két részletét, Berzenczey László önkéntes jelentkezését az osztrák hatóságoknál és klagenfurti internáltatását (57 l.), valamint Czetz János tábornok házasságát és gibraltári tartózkodását (78 l.) minden valószínűséggel csak az Emlékirat letisztázásakor, utólag írhatta. E két szövegrész egyszersmind azt is jelzi, hogy az Emlékirat 1863-ban minden valószínűséggel végleg készen volt, mert Czetz 1859-ben házasodott, Gibraltárban 1860-ban tartózkodott, Berzenczey jelentkezése pedig az osztrák konzulátusnál Galaczon 1862 júniusában s Klagenfurtba érkezése azon év őszén történt.

Az Emlékirat eredeti szövege öt féle különböző minőségű, nagyságú és színű papíron, negyedréti alakban, félhasábosan 300 oldalra terjed, az üres félhasábokon itt-ott javításokkal. A lap-számozást az író a 122. lapnál elvétette, úgy, hogy ez után mindjárt 223-t írt.

Halálakor a kézirat, — melynek íróője eredetelig külön lapon *Életemnek nevezetesebb időszakja* címet adott, — még kötetlenül került legidősebb leányához, br. Kemény Kálmáné br. Bánffy Polyxenához, Marosvésre. Ő ott, a várkastélyban, édesanyja emlékeit egy tölgyfa-ládjában őrizte. Az 1916 augusztus végén kitört háború e kiváló nagyasszonyt Budapesten, betegen találta, hol még azon év október 29-én meg is halt. Marosvécs október elejére a hadszíntér szélére jutott. Polgárilag kiűritették, közelében harcok folytak s a községben sűrűn váltakoztak a különböző osztrák és magyar csapatok. Ezek közül egy kis csoport alsó-ausztriai német katona október derekán a várkastély egy mellék-ajtáját kifizítve, behatolt az épület belsejébe s ott tömérdek éretlen felforgatást rendezve, feltörte a néhai br. Bánffy Jánosné emlékeit tartalmazó ládát is. Naplót, leveleit és emlékiratát szétszórta. E durvaság a naplók számos helyén és az *Emlékirat* utolsó lapján sárfoltjaival ma is jelzi a betörő-látogatók nyomait. A naplókban ekkor több helyen néhány levél el is veszett. Az utóbb összeszedett irományok közül az *Emlékirat*ot az íróőn unokája, Losonczy Bánffy János br. beköttette. A kézirat ekkor kapta kötése első lapján az íróő nevével a *Szabadságharcz alatti élményeim* címet.

* * *

Báró Bánffy Jánosné, mint minden emlékiró, egyéni élelményeit beszéli el a kor, a viszonyok, egyének és körülmények sokszor kitűnően megrajzolt kereteiben. Ő 1848—49-ben másfél évig olyan sokféle és érdekes élelményen ment át, hogy azok az utóbb beállott dermedés korában is visszajártak a lelkébe. Ezeket örököltette meg unokái részére.

Emlékiratát nem a nagy nyilvánosságnak szánta, de az annyi közérdekű eseményt, jellemző epizódot, hangulatrajzot ad, annyi örömet és bűt rajzol, és annyi tanulságot nyújt, hogy megjelenését az erdélyi magyar emlékirat-irodalom s vele a történeti forrásanyag-kiadás nyereségének kell tartanunk.

De az *Emlékirat* jelentőségét még egy körülmény különösen emeli.

Midőn Kacziány Géza dr. 1915-ben egy kisebb kötetben összeállította az 1848-tól 1914-ig terjedő 65 év magyar emlékirat-irodalmát, 246 különböző emlékiratot, naplót, önéletrajzot és más egyéni színvető történelmi visszaemlékezést sorolt föl a felőlet időközéből. Ezekből mindössze 37 darab erdélyi s ha tekintetbe vesszük is.

hogy az összeállításból néhány erdélyi munka kimaradt, a megnyiséget még ezek pótlása után is aránylag nem lehet nagyinak mondanunk. Ez az Emlékirat tehát már csak az 1848–49-es irodalom számbeli gyarapodása nézőpontjából is nyereség.

De az tartalmában is.

Jóval több annál, mint amit bevezetésében ígér. Mert bár főleg „a körében és családjában történeteket” beszél el: a falusi köznép és a városi kispolgárság nézeteinek rajzában, a kolozsvári, berecztelki és vidéki, valamint a marosvásárhelyi viszonyok pompás képeiben, a sok epizódban annyi újat, érdekest és eredetit nyújt, annyi éles megfigyelésről, helyes ítélőképeségről tesz bizonyosságot, hogy e tekintetben eléri kiválóbb férfi kortársai színvonalát is. Csupán az időpontokban van néhány jelentékenyebb tévedése. Ezt azonban az a körülmény okozta, hogy az események után majdnem egy évtizeddel írt s könnyen javítható volt a kísértő jegyzetekben.

Az Emlékiratból egy a XIX. század első felének szabadelvű felvilágosult szellemében nevelt és élt, erős magyar érzésű nagyaszony lelke sugárzik. Nem stílusművész, de jó elbeszélő s egy-egy megállapításából az emberismeret mélysége, szellemének ereje, és ítélőképességének józansága szól s helyenként a gúny villám: cikázik.

Abban pedig páratlanul áll, hogy az 1848–49-i időkről az egyetlen magyar nyelvű női emlékirat.

Maga ez a tény magasra emeli s külön is méltóvá tette arra, hogy hálás utódai kiadják.

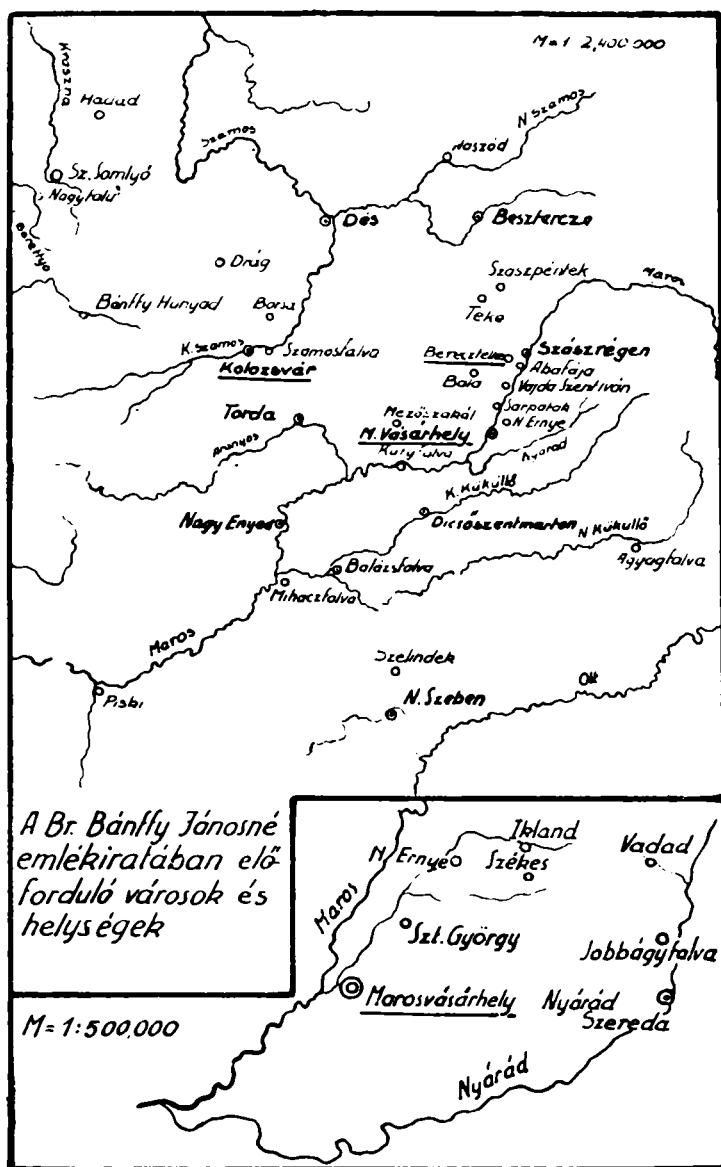
• • •

Az Emlékirat eredetiben minden megszakítás és felosztás nélkül, egyfolytában beszél.

A szakaszos és címes felosztást az áttekinthetőségért készítettem. A szöveg kiadásánál egyébként a Magyar Történelmi Társulat 1921-ben megállapított szabályait követtem.

Kolozsvár, 1931 november hó.

Kelemen Lajos.

**BÁRÓ BÁNFFY JÁNOSNÉ
WESSELÉNYI JÓZÉFA BÁRÓNŐ**

E M L É K Í R A T A

1848–49-i éleményeiről

1.

Bevezetés. Az emlékirat célja. Az 1848-i márciusi események előzményei. Hírek a pesti és bécsi forradalmi mozgalmakról. Tanácskozás id. gr. Bethlen Jánosnál, Kolozsvárt. Nyilatkozat az Unio mellett. Br. Bánffy János Berecztelkén elmondja a kolozsvári eseményeket. Berendezkedés az új életviszonyokhoz. Br. Bánffy János kineveztetése Zaránd megye főispánjává. Hogyan értelmezte a berecztelki nép az egyenlőséget? Beköltözés Kolozsvárra.

1834-ben férjhez mentem; azóta huszonhárom évtől fogva, napjaim oly egyformán teltek, itt, *Berecztelkén*,¹ mint csak szokott lenni csendes házasságban, sok gyermekkel, közepes vagyonnal. Ki napirendembe belé tanult, talán óránként megtudná mondani foglalkozásom, mibe legfeljebb egy vendég, vagy férjem mulattatása okoz némű csekély változást. A család nevezetes eseményeit egy évenként történendő pár napi út, jó anyámhoz², a míg élt, azután testvéreimhez, vagy napomhoz, és a gyermekeknek szinte minden másfél évre eső születése képezték. Azonban ezen csendes életbe egy zivatáros *intermezzot* játszdottata a forradalom ideje.

Eppen ezt akarom nektek előbeszélni, kedves unokáim.

Históriát ne várjatok tőlem, mert ahhoz nem tudok s azért nem is fogok neki, csak a körömben s különösen családomban történeteket mondom elő; hiszen ez is érdekel birhat előttem, mert nagy-szüléitek, szüléitek és rokonaitok, és sok előttem ismerős nevek szerepeltek. A nagy drámának ezen csekély jelenetei segítenek néktek fogalmat adni az akkori

¹ *Berecstelke* nevét br. *Bánffy Jánosné* a kiejtés szerint írja. A falú neve igazában *Bereck-telke*. Már a pápai dézmák 1332–35-i összeírásában villa Briccii = Bereck telke, falva néven szerepel.

² Hadadi br. *Wesselényi Józsefné*, Malomvizi gr. *Kendeffy Rákhel*.

időről. Kiegészítő részei ezek a nagy egésznek; mint egy képnél a főtárgyak mellék alakjai.

*

1848-ban, már talán március volt. Férjem olvassa, — nem tudom bizonyosan a Pesti Hírlap³ vezércikkéből, csak tudom, — hírlapból, hogy Magyarhonnak felelős minisztériumra volna szüksége, és már nem emlékszem tisztán, mi csoda merész és hosszú sora következett az alkotmányos követeléseknek.

— Mennyi semmiség — szólék közbe türelmetlenül.

— Mi semmiség? — viszonzá hévvel férjem. — Hiszen Magyarország feltételek mellett adta magát Ausztria oltalma alá s szabad alkotmányánál fogva mind ezekhez joga van.

— Szivemből óhajtom, hogy megtörténjék — viszonzám, — de most nem arról van szó, hogy mit óhajtunk és mire van az országnak joga, hanem, hogy mit érhetünk el egy ily abszolút és ellenséges kormány alatt, s a mi ily nagyon valószínűtlen, igazán fecsegésnek tartom a hírlap-íróktól.

Férjem evvel rekeszté be beszédét:

— Természetes, hogy nem most hamarjában történéző; hanem csak ötven évet sem vetek belé s meg lesz.

Azonban olvasásunk tovább folytatva, látók, hogy nagy ingerültség uralkodik Párisban. Mire férjem megjegyzé:

— Meglátod, azok a bolond franciák ezt a királyukat is elkergetik.

S jövő postán vevők a februári események leírását. Tapasztalásból tudva, hogy a francia forradalom minden más rázkodásnak előpostája, feszült figyelemmel néztünk elébe a történendő eseményeknek. A hírlapok hangulata alkalmas izgatott volt. Mindég maga lovagolt férjem utának Szász-Régenbe, miért azután az ostoba postamester hitte, hogy előre tudta a bekövetkezett eseményeket.

Március közepén *Kemény Pál* írja férjemnek, hogy nevezetes újságot közöl vele és leírja *Kemény Zsigónak*, — úgy tetszik *Szász Károly* tanárhoz, — Pestről intézett levelét, s mily nagy volt a csodánk, midőn egy pár sorban mind az

³ Tévesen *Pesti Napló*. 1848-ban csak Pesti Hírlapról lehet szó. A P. Napló csak 1850-ben indult meg.

ténynek mondatott, miről legalább egy fél századig még álmodni sem merénk.

Férjem mindjárt *Kolozsvárra* indula. Ott a kedélyek alkalmasint felizgatva voltak, a közbeszéd tárgya a történetek és történendők voltak; de biztossággal tájékozni még senki se tudá magát, sem a közelebbi teendőt. Ily körülmények közt érkeze egy sürgöny *Komáromi Györgytől* Pilihez, *Bethlen Pálhoz*, melybe a bécsi forradalmat és Magyarhonnak az Unió iránt való követelését jelenti. A mint elterjede ezen hír, mint egy villany ütés következtében, az egész értelmesebb közönség az idős *Bethlen Jánosnál*⁴ találá magát, mintegy hódolva tetsőbb elmetehetségének. Mindenki ösztönszerűleg az ő véleményét kíváná hallani a teendőkről. Megjelent nála minden pártszínezetű egyén; ott volt *Jósika Lajos* is, az erdélyi kormánypárt feje. Rögtön elhatározzák, hogy az Unió mellett egy hatályos nyilatkozatot tegyenek, mit a szabadelvű és kormánypárt két fejei, *Bethlen János* és *Jósika Lajos* a többség nevében aláírtak. Az utolsó meg is bánta elhirtelkedett tettét s talán vissza is húzta volna nyilatkozatát, ha sógora *Bethlen Gábor* és más jó emberei le nem beszéltek volna róla.

Már most a volt feladatjok a vezetőknek, hogy a városi közönségnél kieszközöljenek egy határozott nyilvánulást az Unió mellett, a nélkül hogy az forradalmi jelenetté fajuljon. A fő szerepvivés természetesen a tanuló ifiúságnak jutott. E végre a tanárok s az ifiúság által kedvelt emberek, úgy mint *Hosszu Gábor*,⁵ *Bethlen Gábor stb.* okosan elkészítették. Igy történt március 19-én⁶ Kolozsvárt a nagyszerű demonstráció.

Férjem, ki most tölté legelőbb névnapom távol töllem, írá nekem, hogy bezzeg úgy meg inneplék a József napot, hogy soha el nem felejthetik. Valójában szívemelő is volt ezen nyilvánulása a nép örömének; inkább egy hála-ünnephez hasonló; csak a nemzet tiszta öröme, óhajta nyilvánult, nem

⁴ Az erdélyi szabadelvű ellenzék vezére. Jellemzését l. dr. *Lukinich Imre* a Bethleni gr. Bethlen család története 474—486.

⁵ Hosszu Gábor a gr. *Bethlen Gábor* bizalmas elnevezése volt, saját társadalmi körében.

⁶ Március 21-én.

vegyült még akkor semmi aljas szenvedély közibe. A vagyonosabb osztály sem gondola anyagi vesztével, a vagyontalanabb nem érzett irigységet, gyanut. Szép nap volt az. A köz nemzeti öröm testvéri szeretetet kölcsönöz a különböző osztályoknak; vajha némely éretlen démagóg, csupa szereplés-viszketegből soha sem vezette volna tévútra a jámbor kolozsvári közönséget! — De az egyenetlenségnek, gyanusítgatásnak később ott is elhintett magva mindazonáltal még sem terme oly keserű gyümölcsöt, mint szokott más nemzeteknél forradalmi alkalmakkor.

Midőn férjem haza érkezve *Kolozsvárról*, nem győze nekünk eleget beszélni az ott történekről; még kis gyermekeink is körüle gyülnének, szájtátva hallgatni a sok szép, nagy dolgokat. Mindennek örültem, csak a nem tetszett, mikor azt monda, hogy apasszuk kiadásunkat, mivel az úrbériség megszűntével nagyot csökkent a földes urak jövedelme. Nem volt inyemre, megvallom, mert elég nélkülözéssel éltünk már ezelőtt, s most csak egy néhány évtől fogva, mióta a férjem nagyatyja⁷ halála által több vagyonhoz jutottunk, terjeszkedtünk egy kevésbé költségünkben. De az első feljajdulás után mindjárt megértettem a kimélés szükséges voltát, s büszkén mondhatom, hogy egy nő is osztályomból nem kezdett jobb kedvvel s több eréllyel a háztartási budget leszállításához. Mindjárt más nap, mint egy győzelem-mosollyal parancsolám ki ebédre a három félét, a szokott öt féle helyett; s így egyébbe is lejobb szállánk, mi képzelhetni, sok kellemetlenséget szült a cselédség közt.

A magyar miniszterium a hivatalok betöltéséhez fogott. A régibb tisztviselők közül, kik úgy nevezett, esmert Pecsovicsok voltak, sokat el mellőzve, másokat a szabadelvűek közül nevezett ki. Így történt, férjem kineveztetése a *Zaránd* megyei főispánságra⁸. Oly gyermekiesen tudtam örülni rajta, hogy most is eleven emlékemben minden apró környülmény. Reggel még aludtunk, mikor egy *Lizi* nevű fiatal szobaleányom felköltött, egy nagy levelet tartva kezében s

⁷ Losonezi id. br. *Bánffy János* † 1841.

⁸ A kinevezést 1848. április 10-ről keltezve a többi erdélyi és Partiumbeli főispáni kinevezésekkel május 2-án közli az *Erdélyi Híradó*.

mondva, hogy staféta⁹ érkezett. Én legkisebbet sem ütődtem meg rajta, mert szívem oly tele volt reménnyel, hogy csak jót tudtam sejteni. Felköltém férjem, s ő egész egykedvűséggel olvasá fel nekem főispáni kineveztetését; én pedig *Lizivel* s a gyermekekkel együtt, majd kibujtam bőrből. Hanem csillapodott örömöm, midőn férjem nyilvánítá, hogy körülményei nem engedik, hogy távol levő megyébe fogadjon hivaltalt. Mindjárt is megírta a belügy-miniszter Szemerének „hogy nem lévén esmeretes *Zaránd* megyében, tart tőlle, hogy nem lehetne ott semmi üdvös hatással, azért el nem fogadhatja a kijelelését; azonban szerencsésnek tartaná magát, ha bár mily csekély hivatalban szolgálhatná a jelen körülmények közt hazáját.“

Ő a *Kraszna* megyei főispánságra vágyott, de oda egy *Kabost*¹⁰ neveztek ki, ki nem birt elég képességgel reá. Így rendezték az országot, míg a leendő erdélyi országgyűlés összegyűlne. A földmives osztálynál is nagy volt a várakozás s fájdalom bizalmatlanság a földesurak irányában. Mi gyakran kivántuk őket felvilágosítani reményteljes jövőjük felől, de nem úgy vették, mint kellett volna. A réájok nézt idves változásokat a császárnak vélték köszönhetni és se meg nem értették, se el nem hitték a nemességnek áldozatra készségét. A nagyobbik leányom dajkája bejáratos volt hozzánk. Férjem mondá neki egyszer: „Hallgass csak ide Kati, mi minden jó vár reátok“, és elősorolá neki, az úrbéres osztály (által) nyert jogokat. Midőn a jogegyenlőségre jutott, felém fordula a nő s kétkezőleg kérdé:

— „De úgyé, azért még nem veheti el az én fiam a Nagysád leányát?“

— „Nem bizony“ — felelém neki — „még sokat kellene a te gyermekeidnek hágni s az enyimeknek szállni, hogy összeházasodhassanak. Látod, a ki tanult, csak olyannal kíván egyesülni, ki tud, s ki dolgozik, olyannal, ki dolgoz. Nem is ér a semmit, hidd el, legjobb mindnyájunknak, ha megmardunk, hová a Gondviselés helyeztetett.“

Mindazonáltal bölcs leckéim eredménye a lön, hogy az én

⁹ Futár.

¹⁰ Magyargyerőmonostori *Kabos Józsefet*, kit a vármegye március 27-i közgyűlése *Bagossy Sándorral* együtt követévé választott.

asszonyom rögtön elfuta a vásárba, egy vékony szalmakalapot venni gyermekének, kit — úgy mond — éppen úgy megillet már, mint a báróját.

Nem is volt talán a népnek semmiről zavarosabb képzelete, mint az egyenlőségről. Falun csodálkoztak, hogy nem vettük fel az ök öltözötjeiket és hogy nem saját kezeinkkel műveljük a földöt; városon pedig szidták az urakat, s a mi furcsább, éppen a vargák¹¹ a fényűzésért, pedig ök gazdagodtak meg utánna.

Azonban Magyarhonban dühösen folyt rác és magyar közt a háború, nálunk is nagy ingerültség mutatkozott a különböző nemzetek közt s egyáltalában a volt földbirtokosok ellen, mit még sem lehet osztály elleni dühnek nevezni, mert az úrbéreseink inkább a mostan nyert birtokot és jogot féltették, bujtogatóik által el lévén hitetve, hogy azokat a császár kegyelméből nyerték, s volt földes uraik azokat tőlük visszaragadni akarják. Nem mondom, hogy a régi viszony emléke szült volna keserűséget, csak azt állítom hogyha az osztrák kormány nem bujtogatta s nem támogatta volna őket erőszakoskodásaiban, egy-két csekély kihágást kivéve nem támadtak volna fel. Nem érezhette tehát magát az ember egészen biztosan falun, és férjem, kinek az országgyűlés miatt *Kolozsvárra* kelle menni, nem akará családját maga nélkül hagyni. Fogada is *Kolozsvárt* szállást számunkra, de a nem lévén elég terjedelmes, a három apróbb gyermeket dajkájuk és egy francia bonneal a papné felügyelete alatt *Enyedre* küldém, a napomhoz¹², két nagyobb fiam pedig nevelőjökkel, még egy néhány napig *Beresztelkén* maradott, míg az alkalmot vissza küldtük utánuk.

Vargáknak az Emlékirat általánosságban a városi iparosokat nevezi.

¹² Özv. Losonczy br. *Bánffy* Ferencné zeykfalvi Zeyk Zsuzsa. Sz. 1785 † 1865.

II.

Az 1848-i kolozsvári országgyűlés. A kolozsvári közhangulat. Gr. Teleki József kormányzó. Br. Bánffy János küldetése a Székelyföldre. A szászpénteki román esperes. Br. Bánffy János Küküllő-megye főispánja lesz. Az elmaradt vendégség. Népmozgalmak Alsó-Fehér megyében. Br. Bánffy Miklós főispán magatartása. Varga Katalin. A szerb fölkelés Magyarországon. Az erdélyi néphangulat. Az úrbéres szolgálatok megtagadása. A berecztelki felszabadultak megvendégelése.

Kolozsvárt nagy volt az élénkség. Az egész ország összegyűlve az országgyűlésére. Megnyílásánál¹³ jelen voltam, sok taszigálást és udvariatlanságot kelle nekünk nélkül a férfi hallgatóságtól eltűnni. Az odatódult írnokok mind szükségeseeknek vélték magokat és nagyon méltatlankodtak, hogy amint ők mondták „helyöket“ elfoglalók. Sokat nevettem éretlen megjegyzésükön. Kiáltozták, hogy ne bocsássanak több nőt a terembe, de midőn Wesselényi Miklósné¹⁴ lépett bé, megéljeneztek, és pedig nem annyira férje érdeméért, hanem azért. mint mondták, „hogy ő a népből származott“. Bizony, gondolám magamban, jobb lett volna a közt maradnia, mert semmiképpen sem volt közénkbe való.

Igy tele el Erdélynek utolsó országgyűlése, egy szüntelen tartó lelkesüléssel. Minden házról lobogtak a háromszínű zászlók, a falakra nagy betűkkel volt az *Unio* felfirkálva ottan-ottan vegyítve, *vesszenek Jósikáék*, s egyéb más, utcai politikával. *Unio* rivalgások, fáklyás zenék, macska-muzsikák, minden ilyes alkalmi demonstrációk szüntelen követték egymást. Nagy népesortoizások, midőn egy egy bujtogatáson

¹³ 1848. május 29-én.

¹⁴ *Lux Anna*.

vesztett oláhot a városházhoz vittek. Hát még a népgyűlések, — hol a hon oltárára áldozni hívták fel a népet! De még csak megjárt volna, ha csak ezen ártatlan szóvirágoknál maradtak volna a szónokok, hanem fájdalom izgattak az arisztokrácia ellen. Néha az is eszökbe jutott, hogy csak nekik lehet idves szándékuk a hon megmentésére s olyankor a kormányzót¹⁵ hanyagsággal, tétlenséggel vádolták. Lármás küldöttségek tudós tanárok vezérlete alatt, mentek fegyvert követelni tőlle a nemzetörök számára. A szegény kormányzó, ki jól tudá, hányadán van a *General Comandoval*,¹⁶ kitől nem tudá semmi-képen engedelmességet kieszközölni, de minek bevallását tiltá az okosság, míg tulfelől becsületes, egyenes jelleme ellenére volt az ötölés-hatolásnak, egész egykedvűséggel az íróasztalán álló két mordályra mutatott, mondván, hogy eddig elő nincsen fegyver rendelkezése alatt, hanem ezen két pisztolyt, mely sajátja, szívesen átengedi, ha kívánják. Így vala képes *Teleki József* mindég mérsékeltsége és egyszerű szilárdsága által, a legbajosabb környülményekben is fenntartani tekintélyét. Emlékszem még ehez hasonló két zajos jelenetre, melybe a túl buzgolkodókat helyre igazítá, sajátságos, egyszerű modorával. Az országos tanácskozó terembe, midőn az Unio tárgyalandó vala, oly nagy tömeg hallgató tódula bé, hogy a zaj és szünteleni nyomulás miatt megakadályoztatott a higgadt tanácskozás. *Teleki*, minek utána az ajtón álló örök nem tudának semmi rendet kieszközölni, előre lépett és határozottan nyilvánítá, hogy ő az ülést feloszlatja, ha rögtön helyre nem áll a megkívántató csend és rend, mely esetben magának tulajdonítsa a hallgatóság, ha ezen idves lépés elhalasztatik, és erre rögtön csend lett s illő renddel elkezdődött a tanácskozás.

Máskor pedig, nem tudom micsoda nagyszerű demonstráció alkalmával a lakásához tóduló fiatalságnak így szónokolt erkélyéről: „Helyesebb lesz, ha tanulásokat folytatják az urak és mindenki takarodjék haza, kötelességét telyesíteni.“

Képzeltetni, mennyire megütődtek a *takarodás* szón, mit nálunk Erdélyben csak pirongatás alkalmával használnak; de

¹⁵ Gr. *Teleki József*, a *Hunyadiak* korának tudós írója.

¹⁶ Katonai főparancsnokság.

minden esetre volt foganatja, mert rögtön mind eltakarodtak.¹⁷ Nem is csoda ha megunta *Teleki* a demonstrációkat, mert szünet nélkül folytak. Egykor minden háznál nemzeti lobogókat tűztek ki; szint úgy vetélkedtek a ház-tulajdonosok lobogóik szépségök felett. Bezzeg nem úgy volt később, midőn az osztrákok visszahódították; hitvány fekete-sárga rongyok mutatták, hogy a lelkesülést kényszer váltotta fel.

Mik tárgyalattak az országgyűlésen, azt ahhoz tudók jobban elmondják; nekem inkább csak a magánykörű vitakozások maradtak elmémben. Egyszer hozzánk jön *Bethlen János* (a vén János)¹⁸ s mondá férjemnek, hogy jó író és fogalmazó lévén, írjon meg egy a miniszteriumhoz menendő feliratot. Az alatt elküldött az illetők után, kiknek alá kellett irni. De amig ez mind megtörtént, már szinte ideje volt a posta indulásának, a feliratnak pedig el nem szabadott arról maradni. Ekkor *Bethlen János* a jelenlevők közül a hőbeszédbűbnek mondja: — „Menj és tartsd a postamestert szóval, hogy ne indítsa el a postát, amig el nem készülünk dolgunkkal.“ És úgy is történt. Másszor mondá férjem, hogy útja adta magát elő. Kérdésemre: hová, csak azt felelé, hogy *Beresztelkére* is megyen. Észrevéven, hogy valami közdologban történik, abba hagytam kérdezősködésemet, de más belé avatott férjfi nem volt oly titoktartó s kipotyogá kedveskedésből az asszonyoknak, hogy *Bánffy Jánost Székelyföldre* küldötték a *Gál Sándor* és *Klapka* nyomába. Az egész dolog abból állott, hogy *Gál* és *Klapka* Székelyföldre menvén,¹⁹ ott izgatni, Kolozsvárt *Bethlen János* a mérsékelt párttal, tar-

¹⁷ Ez az esemény 1848. március 21-én történt, mikor Kolozsvár város közgyűlése határozatát és feliratát a kormányzóhoz vívó küldöttséget nagy tömeg kísérte a Kormányzóképületében tartózkodó kormányzóhoz. Az épület a piarista templom mellett, a mai egyetem helyén állott. Az *Erdélyi Híradó* 1848. március 23-i száma is érinti az eseményt s megjegyzi, hogy a beszéd után „mindnyájan haza takarodtak“.

¹⁸ Ezzel a jelzővel különböztették meg az ifj. (buní) *Bethlen Jánostól*, Udvarhelyszék követétől.

¹⁹ Mindkettőjüket a magyar kormány küldötte a székelyek megnyerésére. Kolozsvárt május 22–23-án mentek át, 24-én érkeztek Marosvásárhelyre. Útjukról ír *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Bpest, 1880. 150–153. l.

tott tölle, hogy valami elsietett rögtönzés történik, és azért utánnak küldé férjem, hogy meg tudja működésök és ha megkivánható, ellensúlyozza. Ők azonban nem mentek tovább, mint kellett, mert csak arra buzditák a székelyeket, hogy majd a felszólításra készen legyenek. Férjem megismerkedett velek, és még akkor mondá, midőn *Klapka* még esmeretlen volt, hogy igen jeles embernek látszik lenni. Egy nap egy jó forma oláh lépett szobánkba, mondá, hogy férjemmel van dolga. Ez a nagy pénteki²⁰ esperest volt, ki bujtogatással vádoltatván, férjemhez jött mint esmerősséhez, bizonyítványt kérni tölle, hogy jó gondolkozású, békés polgár, mit az meg is adott, úgy esmervén ötöt. Később még se kerülheté el szomorú sorsát, befogattatott és *Román Constantinnal* Vásárhelyre hozattatván, főbeüttettek a nép által.

Azonban egymás után következtek a hivatalokra való kinevezések. Így történt, hogy férjem *Küküllő* megyei²¹ főispánnak nevezték ki. Nem győztünk nagyobb gyermekeimmel gyönyörködni a nagy pecsétetes kinevező levelen, mely a nádor és *Szemerétől* volt aláírva; még most is örül szívem, ha megpillanthatom a családi leveles ládában, hová bétettük szent ereklyeként. Megtudtam későbbre, hogy ámbár *Szemere* soha sem látta férjemet, mégis ő akarta mindenképpen alkalmazni, mondván „hogy *Bánffy János*nak minden áron hivatalt kell vállalni“. Gondolom, hogy *Wesselényi Miklós* és a többi erdélyi urak ajánlották.

Én is mint friss gazdasszony, megakarván tenni a magamét, nagy liktáriom főzéshez kezdtem, hogy régi szokás szerint megvendégeljem vele a tekintetes Rendekeket; de azt állíták az ahoz tudó férjfi esmerőseim, hogy most elvül tűzték ki magoknak a régi szokásos márchálisi vendégségek²² eltörlését, a jelen ingerült hangulatot és szűk időt adván okul. Emlékszem tisztán *Bethlen János*nak eme szavaira:

— „Ha oly nagy szavakkal élnék, mint *Wesselényi Miklós*. azt mondanám magának, hogy polgári bünt követ el a vendé-

²⁰ Szászpéntek, Teke mellett, Kolozsmegye keleti szélén.

²¹ Hivatali esküjét ott 1848. július 5-én tette le. *Kolozsvári Híradó*, 1848. 162. l.

²² A közgyűlési ebédek és vacsorák.

geskedéssel. Így csak azt mondom, hogy hagyja el, mert más sem fogja tenni, köz megegyezésből.“

Az országgyűlés eloszlatása után, mi is, mások is falura mentünk, s ott is ültünk, míg kikit jobbkorán vagy igen későn, városra nem zaklatott a kitört lázadás. Úgy emlékszem, hogy augusztusban,²³ *Miháczfalvánál* került előbb tetre a dolog. Talán valami urasági rétet foglaltak volt el az oláhok,²⁴ egy szóval, erőszakoskodások történtek, melynek fékezésére az *Alsó Fejér* megyei főispán *Bánffy Miklós*²⁵ személyesen megjelent a helybe, császári katonaságot vivén magával. Mint képzelhetni, a rendes katonaság csak hamar szétoszlata az oláh csapatot.²⁶ Két megjegyzendő történt itt. Hogy a kormány nem vetvén még le álarcát, tulajdon katonáival fékezte az általa bujtogatott lázadást, és hogy *Bánffy Miklós*, ki mindég szolgálai orgánuma volt a kormánynak, most nem csak hogy hivatalánál fogva erélyesen fellép a rend helyreállítására, hanem esmert gyávasága mellett, még férfias hidegvérúséget tanusít az ütközet alatt, midőn fűtyültek mellette a golyók s fenyegetődztek az őrző oláhok.

Alsó-Fejér megye volt egyáltalában a lázadás bölcsője, hol *Varga Katalin*²⁷ már régtől fogva bujtogatta az oláhokat. Ő a nép-lázasztók szokott modorát felhasználta, visió, álom, jövendőmondással csábította a közönséget, s talán magát is, mert ritkán történik ilyes esetekbe, hogy ne csalja meg maga magát is a csaló. Őtet úgy tudom, még akkor bezárta az osztrák kormány, de hogy mi történt későbbre vele, nem hallatszik. Magyarországon a rácok ellen, kik borzasztó kegyetlenkedéseket vittek véghez a magyar népességen, folyt a háború. Császári katonaság is rendeltetett ellenük. És valóban, talán legigazságtalanabb eljárása volt az osztrák kormánynak, midőn későbbre elítélte azon tisztet, kik saját

²³ Junius elsején.

²⁴ A gr. *Eszterházyak* egy rétvét.

²⁵ A későbbi gr. *Bánffy Miklós*, ki 1855-ben osztrák, 1880-ban magyar grófi méltóságot nyert. Sz. 1801. dec. 28. † 1894. dec. 17.

²⁶ Az eseményről l. az *Erdélyi Híradó*, illetőleg junius 1-től Kolozsvári Híradó 1848. junius 13-i és 20-i számaiban a 29—30 és 42—43. lapokon, valamint *Jakab Elek*: Visszaemlékezések stb. 214—20.

²⁷ Szerepéről l. *Jakab Elek* id. művét 59—66. l.

parancsából harcoltak a magyarok ellenségei ellen, ez által bonyolodván a forradalomba. Voltak köztük kislelkűek, kik későbbre kihuzták volna magokat belőlle, de azt se egykönnyen teheték, már a magyar kormány rendelkezése alatt lévén. Így járt szinte rútúl rokonom *Wesselényi Ferenc*, ki mint császári őrnagy a rácok ellen lévén rendelve, de soha se vonszodván honja ügye iránt, elv vagy ész hiánya miatt, későbbre fordítani akarván köpenyét, oly galibába hozta magát, hogy csak egy kicsinybe mult, hogy fel nem akasztatott, mint áruló, a magyar kormány által.²⁸

Erdélyben, szeptemberben még mind falusi jószágaikban mulattak a nemes birtokosok családjai. Mi is itt, *Beresztelkén* voltunk, férjemet kivéve, kit hivatala megyéjében tartott. Azonban ő nagyon aggódott miattunk s mint előrelátó ember, tett is csendesen egy s más szükséges intézkedést, a majd netalán bekövetkező rögtöni távozásunk előmozdítására. Kész pénzünk volt 3000 v(áltó) f(orint)nál többecske, fogataink és szekereink is alkalmas állapotban. A falusi emberekkel, kiken mindég kívántunk segíteni, jó egyetértésben lévén, nem tartottam töllek; de férjem mindég mondá, hogy majd a Mezőségről erre tódul a fellázzadt oláh csapat s akkor az idevalók is, ha nem is éppen velek tartanak, de nyugodtan elnézik rablásaikat. Ezen jóslat későbbre szórul-szóra valósult, csak hogy még megelőzte a generális *Urbán*²⁹ bujtogatása, mi által nem csak az oláh, de a magyar népesség is felingerlődött földes urai ellen.

Az országgyűlés a *Wesselényi Miklós* indítványára kiűzte Szent István napját,³⁰ mint a robot megszűnése határ-idejét. Ezt némely helyt alig tudák elvárni a földmivesek, s még az előtt makacson megtagadták a robotot. Erőszakos erdő és legelő elfoglalások is történtek, úgy, hogy a főispányok a rend fenntartásáért kéntelenek voltak fegyveres erőt kérni a *General Commandótól*. Az adott is, míg okszerűnek tartotta az álarcot le nem vetni, s mindenütt, már csak a

²⁸ A szabadságharc után is csunyán szerepelt.

²⁹ *Urbán Károly* ekkor még nem volt tábornok, csak a Naszódvidéki gyalog határőrezred ezredese.

³⁰ *Szent-Háromság vasárnapját*, június 18-át. *Jakab Elek* visszaemlékezések stb. 185 l.

császári katonaság látása féken tartotta a rendbontókat. Több helységeket tudok, mint *Hadađ, Drág*,³¹ hol rögtön megszűntek a kihágások. Csak *Borsán* kellett szigorú fenytetéshez nyulni, hogy a bujtogatókat kiadják, de a sok kegyetlen veretés mellett sem leheté őket határozottabb vallomásra birni, mint ilyen esetben szoktak t. i. *tot száte lo fákut*.³² *Béldi Ferenc* mint Doboka megye főispánja, egyáltaljába mindég nagy szigort fejtett ki.

A felszabadulás napján még a kolozsvári országgyűlésen voltunk,³³ de itthon rendelést tettünk, hogy megvendégeljék a volt jobbágyokat. Ezzel mintegy ki akartuk mutatni, hogy önkéntesen mondtunk le kiváltságainkról és őszinte részt vesszünk örömeikben. Igen vigan voltak, csak szegény cigányok nem akartak enni eleinte; de a tisztartó réábirta őket ily okoskodással, hogy vegyék ki legalább az ebédből részeket, ha azt nem is tehetik a szabadságból.

³¹ Itt már május elején megtagadták az úrbéri szolgálatokat. *Erd. Híradó* 1848. V. 7-i 361. sz. 290 l. Más községekre: *Jakab Elek*: Visszaemlékezések stb. 113—116.

³² Románul: Tot sat l'o fácut; azaz: az egész falu csinálta.

³³ Az országgyűlés július 18-án zárult.

III.

*Visszaemlékezés a kolozsvári országgyűlésre. Egy kolozsvári nép-
ünnepély. Változások a társadalmi életben és szokásokban. A
kolozsvári közhangulat. Br. Jósika Lajos távozása az orszá-
ból. A kolozsvári nemzetőrség. Hazatérés Berecztelkére. Fenyegető
hírek. Beköltözés Marosvásárhelyre.*

Visszaemlékszem némely jelenetre végső országgyűlé-
sünkön. Megnyitáskor a terem — a Redoute-terem használ-
tatott a végre — mint szokott lenni ilyes alkalomkor, mód
nélkül zsufolva volt. A sok fiatal irnok és tanuló még jókor
elfoglalta a hallgatók padjait és azután bosszankodtak az oda
tóduló nőkre, kiknek az illedelemnél fogva kénytelenek voltak
átadni ülőhelyeiket. Amely gyűlésbe az Unio mondatott ki,³⁴
én is jelen voltam s beülvén társnőimmal egy üres padba,
szüntelen unszoltak onnan felkelni, azon okát adva, hogy az
a szász követek rendes helye. De bezzeg nem jöttek azt elfog-
lalni, mert *circumspectus* szászaink ha tehették, még csak az
Unio híréből is elfutottak volna. Mindazonáltal előkaptak
valahogy egy szász követet, — Schmid(t) Konrád(ot) — s
egy háromszínű zászlót nyomván markába, vállára emelte a
nép s nagy éljenzések közt meghordozta az utcán.³⁵ Gondolom,
hogy a nagy tisztességtől talán a föld mélyébe szeretett volna
menekülni jámbor szászunk.

Hogy az akkori társasági hangulatról képzetet adjak, egy
népinnepet irok le, melyen jelen voltam. A nemzetőrök egy
ozsonyát rendeztek, egy igen szép vidéken, a városon kívül,
a Szamos mellett. Oda tódult egész város; cifra fogatok, dél-
ceg lovagok, számos gyalog néptömeg, volt ott látható. Meg-

³⁴ 1848. május 30-án.

³⁵ Említi a *Kolozsvári Híradó* 1848. június 2-i 2. száma a 7
lapon.

zendült a muzsika, táncra kerekedtek, és úrnők, szolgálk, úrfiak, kocsisok, szóval a társaságnak minden rendje, legtar-
kább vegyületbe, egymás mellett és egymással járták a csárdást. Remény, öröm, sugárzott mindenki szeméből; büszkében emeltük fejeinket, mintegy érezve, hogy szabad hon gyermekei vagyunk. Eddig a költői felét mondtam el a dolognak, hanem mint mindennek, ennek is meg volt a gondolkodó előtt árnyfele. Egy jámbor hostáti nő mellett ültem, s az oly őszinte hálaérzettel kiálta fel:

— „Mily nagyra vitte Isten dolgunkat, hogy együtt mulatozunk az urakkal.“

De én bizony minden szabadelvűségem mellett se találám legkevésbé is rendén, hogy tollas dámák bő gagyájú kocsisokkal táncoljanak, s ez által is neveljék a népben a fonák és zavart képzetet az egyformaságról. Úgy vélem, amely idves és méltányos a törvény előtti egyformaság, épp oly káros és kivihetetlen az a miveltség különböző fokán levő társadalmi rendeknél. Szeretettel ölelje a mivelt keresztény nő az egész emberiséget, de csak azon férjfi által öleltesse magát, ki férje. Már pedig tudhatjuk, hogy ha borzasztó a nép felbőszült állapotjában, bizony vígság mámorában sem mindég kellemetes. Nem az említett alkalomra értem, mert illedelmesebben, szerényebben már nem viselhette volna magát, s a mi kis botrány történt suttomban, azt két fiatal uracs hozta elő, kik a francia pezsgőtől magyar honjokért felhevülve, civakodássá fajult vitájokban, nem éppen legáristocrátaibb modorból kezekhez folyamodtak, de azután annak rendje szerint karddal is derekasan összekarcolódtak.

Sok minden aprólékosság változott meg a külsőségekben. Nem volt többé divatos *alázatos szolgáljával* köszönni, hanem *Isten áldját* kellett mondani. Három színű szalagokat és tollakat viseltek a férjfi kalapokon, süvegeken. Szüntelen éljeneztek, macska-zenéztek, magasztaltak, ócsároltak. Az utcákat elnevezték *Szabadság*, *Wesselényi utca*³⁸ stb. A falakra firkálták „*Le a Guberniummal, le Jósikáékkal.*“ Egyáltaljá-

* A régi *Belmonostor* utcának, hol a Vigadóban az Uniót kimondták *Unió* utcára s a régi *Híd* utcának *Wesselényi* utcára való elnevezését Kolozsvár város közgyűlése még nyár elején kimondta.

ban *Jósikák* ellen több alkalommal tört ki a gyűlölet. Híre futamodván, hogy *Jósika Jankó Kolozsvárra* érkezett: több házaknál felkeresték, hogy macska zenét csináljanak neki. Máskor a Jósika-ház elébe csoportoztak, s ingerülten kiáltozták: „Vesszen minden maradéka a Jósikáknak.“ Még több ehez hasonló forradalmi jelenet réá bírá végtére *Jósika Lajost*, hogy családjával elhagyja a várost. Ezért ötet sokan nem csak hibáztatták, hanem mintegy árulónak nézték. Részemről soha sem voltam azon véleményben, mert nézetem szerint néki akkor nem volt egyéb teendője. Jelenlétével csak hasztalanul ingerelte volna az irányában ellenséges közönséget, és kár lett volna tovább is kellemetlen jelenetek tanujává tenni az akkor éppen várandó állapotú nejét. Hanem abban hibáztatom, hogy későbbre ő is, mint sok más pártján lévő, úgy tudom, az udvarral *Salzburgba* vonult. Midőn kiutazott Erdélyből, egy igen kellemetlen csemény zavarta meg útját. Nem tudom *Csucsán* vagy hol, lovai levertek egy utcán ácsorgó gyermeket, kinek csakugyan csak csekély baja lett, s kire gondoskodott, mielőtt tovább ment volna; de őt az első pillanatra nagyon megrázá a kellemetlen eset. *Méhes*³⁷ tanárnak, kivel ezen alkalommal találkozott, könnyes szemekkel panaszlá, hogy átkos lett mindes idves törekedése honja irányában s még kiléptével is belőlle akaratlanul szenvedést okoz egy ártatlan teremtésnek.

Az őrtanya korlátait az a vén róka *Puchner*³⁸ maga festette nemzeti színre. De a többi tettjei mellett e még csak csekély képmutatás volt. Mert azt szinlelte, hogy hadaival kész elnyomni az oláh forradalmat, és több helységekbe adott is katonai erőt e végre. Csak nő vagyok, s még se tudnék soha bizni az osztrák kormány és eszközei őszinte indulatjában nemzetünk iránt. Mindég attól irtoztam, midőn férjem megyéjében az oláh rendbontók fékezésére katonai segílyt kért, hogy egyszerre csak ellene fordulnak s mint lázadóval, úgy bánnak. Octóber vége feléig még mind csak farkas szemet nézett a kért párt egymásra.

³⁷ *Méhes* Sámuel református kollégiumi tanár, kolozsvári követ, 1848. május 16-ig az *Erdélyi Híradó* szerkesztője, az Unió egyik legbuzgóbb harcosa.

³⁸ Br. Puchner Antal, erdélyi katonai főparancsnok.

A nemzeti őrserég felszerelése, és kiképzése azonban gyorsan folyt a hazában. Semmi sem mivelhet oly csodákat mint a lelkesultság. Mint hangyaboljban oly munkásan nyüzsögtek az emberek. Ki izgatott, ki csendesített, ki rendet bontott, ki fáradozott azt fenntartani. Még a gyermekek is az önkéntes nemzetőri egyenruhában jártak és szabályosan tanítottak katonai gyakorlatokra. A kor szelleme, dolgok állása s leginkább a kénytelenség, mind tovább ragadá a nemzetet, érzelmei kitörésébe, s ha lehetséges lett volna, a felfegyverkezésre. A kényszerűséget reá lehet legfőbb indoknak nézni, mivel már tudva volt, hogy az oláh népség közt egymásra folynak a bujtogatások, s mindenki irtóórással gondolta el, hogy a *Hóra-világ* vérjelenetei ismétlődnek, ha azt még csirájában el nem fojtják. Igaz hogy történtek oly jelenetek is, melyek a forradalmi bélyeget hordtak magukon, mint p. o. a vadásznemzetőrök lövöldözve célul az *Iktári Bethlen Domokos*³⁹ arczképét tüzték ki; de ez a világért sem casta, hanem személyes gyűlölségből történt, mert a nevezett gróf fiatalkori szabadelveit nagyon is kormánypártiakkal cserélte fel, s nem lévén egyéb egy üres gögös főnél, csak hiányosan felelt meg honfi-kötelességének. Voltak olyanok is, kik általánosan kiabáltak az urak ellen, de ez még csak töredék párt volt, s *Minorics*⁴⁰ még ekkor csak *débutirozott* demokratikus, úrgyűlölő szerepében, mi későbbre csakugyan sok alkalmatlanságot okozott. De hiszen rosszakaratú, vagy bolond ember melyik renden ninesen? Hová-tovább, csak eligazodtunk, s jól elfértünk volna egymás mellett, csak ne érkezett volna közinkbe ez az átkos osztrák kormány, mely mindnyájunkat kitorjon jogos helyzetéből.

Minden férji, ki csak birta magát, nemzetőr volt és tette az őrtanyán a rendes szolgálatot. Ilyenkor ebédjeket oda küldöttük. Katonai gyakorlatokat is tettek annak rendje szerint.

³⁹ Az utolsó gr. Iktári *Bethlen*. Sz. 1804. † Hetzendorfban, Ausztriában, 1866. febr. 11. Temetve Kolozsvárt. Rendkívül érdekes jellemzését adja *Kővári László*: A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjaik szereplésére. *Erdélyi Múzeum* 1901. 202—209.

⁴⁰ *Minorich Horváth Károly* ügyvéd, később kolozsvári polgármester, meghalt Zilahon, 1890-ben, 84 éves korában.

Furesa volt látni az elpuhult, potrohos városi polgárokat. Volt olyan is köztük, ki nagyon megütközött benne, hogy nem kaptak kávé reggelire és nedves helyre állították fel, midőn későbbre *Urbán* ellen rendelték és *Baldácsit* árulással gyanúsították, azért hogy lövésnyi távolságra vitte az ellenséghez, és vizes helyt állította fel őket, hol megnáthásodhattak.

Az országgyűlés eloszlott, úgy tetszik júniusba.⁴¹ Én családotól és többnyire a többi urak is mind falura költöztek. A magyar helységekben minden rendén volt; a robot meg-lévén szünve, pénzért lehetett munkásokat kapni, sok helyt még kalákával⁴² is mutatta ki a földmivelő osztály szivességét régi földes urai iránt. Nem így az oláh népességnél. Hol erejét érezte, dac mutatkozott, de nyilvános kitörés mind nem történt szeptemberig. *Balászfalván* folytak már a gyűlések, honnan mint vészjósló madarak szállongtak a tribunok titkosan bujtogatni a népet előbbi földesurai ellen, elhitetvén, hogy azok törekednek visszaállítani az úrbéri viszonyt, melynek eltörlését egyedül a császárnak köszönhetik. Hallottunk titkos összejövételek és lándzsa készítésekről. Képzeltetni, hogy a birtokos osztálynál e képezte a beszélgetés főtárgyát. Mindenki véralkatja s eszmetehetsége szerint ítélte felöle. A félénk minden kósza hirt elhívén, szünteleni oktan rebe-gésben élt, a könnyelmű nem akart semmit hinni, nevetségesnek talált minden előkészületet a bekövetkezendő veszély ellen, s mint gyerekjátékot, oly könnyűnek tartotta a kitörendő forradalom fékezését, vagyis inkább elfojtását.

Férjem, mint előrelátó ember, kész akart lenni minden esetlegességre, azért gondoskodott készpénzről, fogatokról és kénytelen lévén meggyében mulatni, úgy hagyakozott nekem, hogy minden órában kész legyen családotól távozni szükség esetében. A helybeli falusiaktól nem féltünk, mert hittük, hogy szíves érzelmünket irántak ők is viszonozzák; hanem gondoltuk, hogy a mezőségi oláhság összeseregelve, majd sáskarajként lepi el vidékünket. Voltak is mindenütt kémjei férjemnek, kik a történendő mozgalmakról tudósítandják.

Két nagyobb fiam a nevelőjökkel nagyanyjokat mentek

⁴¹ Julius 18-án.

⁴² Ingyen munka, hol a segítőket aztán megvendégelik. Szláv eredetű és nevű népszokás.

látogatni *Enyedre*, kivel azután együtt ide *Beresztelkére* jöttek. Reggelizés közben beszélgetik a gyermekek, hogy halották, midőn falukon utaztak keresztül, mint verték félre a harangokat s látták, mint gyűltek össze az emberek. Azután magyarázta a nevelő, hogy ez megtörtént az oláh falukban s még azt is beszélük, hogy temérdek lándzsákat készítettek, de még semmi erőszakoskodásról sem hallottak. Mind ezeken nem kevésbé ütköztem meg s más nap reggel már egy lovas ember érkezett férjemtől azon tudósítással, hogy minden órán történhetnek zavarok, azért szép suttonban úgy rendezem dolgom, hogy szükség esetében hirtelen eljöhessünk hazulról. Alig beszélgetők el a dolgot a nevelővel s tisztartóval és rendeléseket tettem a fogatok iránt, már érkezett a második futár férjemtől, oly meghagyással, hogy más nap minden esetre induljunk *Vásárhelyre* és a mig szállást kapnánk, telepedjünk le *Ercsei*⁴³ tanárhoz.

Már most nagy feladat volt ezen rögtöni elindulást indokolni, mert ha annak valódi okát tudják, csak bajt és zavart okoztunk volna. Tehát ebéd közben azt regélem, hogy férjem beteg lévén *Vásárhelyt*, holnap indulunk őt meglátogatni; de majd ha jobban lesz, haza jövünk. Soha sem felejttem el, mily keserű gondolatok közt tevém úti készüléteim; jól rendezett házom képzetembe feldúlva, s oly embereket, kik most tisztelettel, szívességgel közeledtek hozzánk, ellenünk böszülve láttam. Megvallom, ezt csak a falunkbeli oláh népességről hittem s nem gondoltam, hogy oly értelmeseknek látszó egyéneket, mint a magyar lakosok, lehessen felbujtani. Emlékszem, hogy éppen azon idő tájban gyógyítottam egy szegény beteg oláh fiút; anyjának midőn örök hálát fogadva ki kísért házából mondam:

— „Maglehet, hogy rövid idő múlva próbára lessz téve hűséged, hanem félek, annyira elámítanak, hogy még ellenem fordulsz.“

— „Az nem lehet — felelé réá, — hiszen ha én oly rossz is akarnék lenni, annyi jóságot mint te bizonyítottál asszonyom, soha el nem lehetne felejtteni.“

⁴³ Téglási *Ercsei* János, a ref. kollégium tanára és akkor rektora.

!Pár hét múlva: férje és fiai lettek legdühösebb ellenségeink. Hanem az ilyes eseteket tévedés lenne keményen bírálni; fejletlen embereknél nem annyira az ők, mint ámitóik rovására lehet tenni.

Rögtönzött készülődésünk után, más nap reggel útnak indulánk s délire megérkezénk *Vásárhelyre*, *Ercsei* tanárhoz, kit férjem már megkért volt, hogy ideiglenesen fogadjon bé lakában. Ők igen szívesen fogadtak, én is igyekeztem meny nyire lehetett terhőkre nem lenni. A magam szakácsa főzött s a magunkéból éltünk; de el özönlettük csendes lakát. Magam, hat gyermekem, a napom, *Jancsó* a nevelő, egy francia *bonne* léányastól s még egy néhány cseléddel. Nehezemre esett, hogy én, ki bár gyakran nélkülöztem, de mégis soha másra nem szorultam, ki inkább adni mint venni szeret, most hivatlan vendége legyek valakinek. Igyekeztem is mindjárt szállást szerezni s kaptam is egy alkalmast a *Szent György* utcában.⁴⁴

Vásárhely megtölt a közelebb lévő falukról menekülő birtokos családokkal, de csak hamar a szüretezés ideje⁴⁵ bekövetkezvén, volt olyan, ki ismét kiment falura, azt elvégezni, és ott azután baj érte. Elgyáltaljában minden nap lehetett hallani az oláhok által újabban elkövetett erőszakosságokról és kegyetlenségekről.

⁴⁴ Marosvásárhelynek a Fötértől északra, Marosszentgyörgy-felé vezető főutcája.

⁴⁵ Az erdélyi szüretelés rendszeren Gál-napja (okt. 16.) körül szokott történni.

IV.

Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés után. Magyar foglyok Balázsfalván. Egy fogoly román pap Marosvásárhelyt. Tragédiák a forradalomból. Önkéntes ápolónők szervezkedése. Egy huszár, aki nem a hőstettjére, hanem a bajuszára büszke.

Azonban az *agyagfalvi gyűlés*⁴⁶ megtörtént; ott a prédára s bosszúra vágyó székelységet feltüzelték a népszerű szónokok; legelől *Berzenczei László*, utána sok mások, többek közt egy *Réz Farkas* nevű fiatal ember, kinek nővérei *Balázsfalvára* hűrezoltattak, keservesen festette le azoknak lehető sorsukat, kik azonban megkiméltettek.

Egyáltalában könnyebb volt azoknak sorsok, kiket saját tanyájakban hurcoltak az oláhok, mint azoknak, kiket lakjokban megleptek, mert ezek ritkán menekülhettek a legborzasztóbb haláltól, holott a mások bár elkinozva, kifosztva, de mégis néha hazabocsáttattak a császári parancsnokok által, vagy életbe hagyattak a míg a magyar sereg elfoglalta tartozkodásuk helyeket. Így menekültek meg sokan a magyar nemesség közül, kik helybe *Balázsfalvára* hurcoltattak. Tulajdonképen egészen az oláhnak egyénisége, kinek hatalmába esett a magyar nemes, határzá el annak bal vagy tűrhetőbb sorsát, mert bizony az előljárói nem igen huzták számadásra, és általános azon képzelet lévén fejében, hogy annak birtokában megosztozik, csak jótetszése vagy véralkata szerint bánt avval irgalmatlanul, vagy irgalmasabban. Egy fiatal esmerősemnek, ki hatalmokba került, következő kalandja bizonyítja ezt legjobban.

Férjemnek megyéje számára löporról⁴⁷ kelle gondos-

⁴⁶ 1848. október 16.

⁴⁷ Az eredetiben löporra.

kodni, de ennek elhozatala igen sok nehézséggel és veszéllyel járván, rendelés képen nem akarta azt senkire tolni, hanem úgy nyilatkozott, hogy azt csak jószántából vállalhatná magára valaki. Akadt is vállalkozó, egy *Küküllő* megyei *Dániel* nevű birtokos egyetlenegy fia személyében; de még menő útjában letartóztatott az oláhok által: kik azonban, szerencséjére nem sejtettek semmit szándékáról, különben gonoszabbul bántak volna vele. Így csak megjárt; legalább bőrét épen haza hozta. Beszélte, hogy három napig, az unalmat kivéve, semmi baja sem volt, de akkor egy őrtálló oláh csak minden előzmény nélkül pofonkapta, mely műtételt egész egykedvűséggel gyakran ismételt rajta. Eleinte próbált ellenszegülni, hanem így csak súlyosítván a bajt, kénytelen volt a román atyafi pofozódó mániájába beléadni magát, míg azután, — nem tudom hogy, — egészen kiszabadult körmeik közül. És e szegény fiatal embernek, a kiállott veszély után, később nyavalyában kelle meghalni.

Sok igen érdekes történetek- és jeleneteknek valék tanuja a forradalom alatt. Egykor hoznak férjemhez, mint főispánhoz, megyéjéből egy oláh papot, mint foglyot. Nagy volt rá a közingerültség, mert irtóztató hűnvád sulya alatt volt. Az utcagyermekes kurjongatva tódultak utána, de amint behozták udvarunkba, férjem hirtelen becsukatta a kapút, hogy ne hogy a nép elegyedjen az igazságtételbe, mint az akkor gyakorlatban volt *Vásárhelyt*. Kíváncsian néztem, miképpen viseli magát a pap. Ő egy jobb ügyhez méltó elszántságot mutatott. Különösen meglepett feleletje, mit egy ingerlő kérdésre adott. Azon időben szolgált nálam mint dajka, egy azon nemes asszonyok közül, kik szemtanuja és áldozatai voltak az oláhok által elkövetett iszonyatosságoknak, tehát képzelhetni, nem kevésbé bosszus; ahogy megpillantotta a foglyot, odarohant, kárörömmel kérdezvén tőle:

— Ügy-é popa félsz most?

— Nem félek én senkitől, csak az Istentől, — felelte nyugodtan.

— Félhatsz, mert éppen azt bántottad meg gyilkosságaid által — folytatja a faggatást, és erre a pap tompa hangon, ugyan azon szavakat ejti, melyeket Schakespeare mondott *Machbeth*tel:

— A megtörtént dolgot nem lehet meg nem történné tenni.

Férjem azután a várba vitette, hol katonai őrizet alatt voltak a foglyok, míg kiki megyéjébe nem vitetett, hol pere ellátatott. De fájdalommal kell megvallanom, hogy igen sokan személyes bosszú, vagy önkényes ítélet martalékjai lettek és az úgynevezett *Debreczenbe küldés* azon jelentéssel birt, hogy a fogoly az úton fedezete által agyon lövésék. Ez a sors érte volna ezen papot is, mit gazságával meg is érdemlett, ha férjem nem ragaszkodott volna oly lelkiismeretesen a törvényhez.

Ez további története folyama, mely szolgálhat *genre* képül a forradalomból. Egy pár óra múlva, hogy felvitték volt a várba, hozzánk jött két *Gál* nevű nemes ember, kik testvérek voltak. Nagyon izgatott állapotban tetszetek lenni, különösen a fiatalabbik. Ezen szavakkal léptek a szobába:

— Azután tagadhatja-e még valaki, hogy nincsen Isten, mikor oly végzetteljes dolgok történnek? — És ezután elbeszélték felgerjedések okát.

— A mi családunkat is — mondá az idősbik, — elszéleszté a forradalom. Anyám egy férjhezment nővéremhez huzódott falura, Küiküllőmegyébe; én lakásomon maradtam *Magyar Régenben*, az öcsém pedig mint honvéd harcolt a hazáért; későbbre azon álhírt vevők felőle, hogy elesett. Megtörténtek azonban azon borzasztó gyilkolások az oláh helységekben, a magyar lakosság s különösen volt földesuraik ellen. Balsejtelmektől gyötörve tudakozódok ottlakó rokonaimról. Nővérem, *Henterné* tudósít, hogy férje meggyilkoltatott, és kitűz egy bizonyos napot a velem való találkozásra *Vásárhelyt*, hová ő anyámmal akkorra megérkezendő lesz. Szándékunkat valósítjuk, s mily nagy meglepetésünk, midőn a véletlen közénkbe hozza a már holtnak vélt öcsénket. De még örülni se tudánk egymásnak, oly szomorú, oly borzasztó volt elbeszélése a kiállott szenvedéseknek. Mondá nővérem, hogy falujában a nép, papja bujtogatása által felbőszülve, lakásokra rohant, mindent felprédált és férjét kikeresett kegyetlenséggel meggyilkolta. Lehúzták bőrét arcáról, tükröt tartva elejében, hogy gyö-

nyörködjkék magában. Szegény nővérem, ki áldott állapotban van, most is egy ájulásból a másikba esik, midőn ezen borzasztó emlékek felelevenednek. Elkecserevedve, bosszút forralva hagytuk el a szerencsétlent, s lám milyen a sors játéka: alig az utszára lépve előttünk áll annak főtárgya, mert csak néhány lépésnyire töllünk az ellenünk oly sulyosan vétkezett oláh pap, kit éppen a várfogdába vittek. Mi nyomba követjük, behatolunk szobájába és öcsém dühét nem tudta fékezni: egy nála lévő pisztollyal reá lö, de nem találja, mert csak eleserszen pisztolya.

— De bizonynyal nem hibázom többé el — vága a fiatalabb közbe, — és éppen azért jöttem, hogy megtudjam a főispány úrtól, hogy holnap reggel hány órakor hozatja ki a fogdából?

— Azt ha akarnám sem tudnám bizonyossággal megmondani; egyébiránt javallom az úrnak, bizza bosszúját a törvényre, mely elégtételt ad az egyéneknek, szenvedett sérelmeikért és szigorúan tiltja azt magoknak venni.

— Tehát megfogom lesni — szöla közbe a fiatal ember, — mikor elfogják vinni a gonosztevőt és akkor meglövöm, mint egy kutyát.

Elrémulván véres szándékján, mindent elmondék, mit csak kiengesztelőnek véltem; de ő minden okoskodásomra csak azt felelé, hogy őt csak a gonosztevő halála elégítheti ki. Férjem, ki látá, hogy oly ingerült emberrel van dolga, kire nem hathat semminémű réabeszélés, hallgatott, és reggelre magához rendelé az idősebbiket, ki azután mondá, hogy öccse kedélye csillapultabb lévén, réávette, hogy vele elutazzon és elvárja a birói ítéletet. Később megtudtam, hogy a vérbiróság által nem ítéltetett halálra az oláh pap. Igen sok ehhez hasonló korrajzot tudnék ecsetelni.

*

Különösen sok jellemző vonást nyujtottak ilyen tárgyban látogatásaim a katona-kórházban. A többek közt egyszer a sebesültek szobájába lépvén, megpillantok egy vad kinézésű embert. Ezt észrevévén egy ott szolgálatot tevő katona, oda lép s a szóban lévő egyénre mutatva mondja:

— Né, ez a hunefut oláh, ki felhasította egy magyar asszony hasát, hogy kivegye belőle a gyermeket. Mikor mint

foglyot hozták a városba, majd agyonvertük, de kivették kezeink közül. Az akkor kapott sebei miatt van a kórházban; de már gyógyuló félben vagyok, s majd akkor azután felakaszthatjuk.

Erre odasietett a felügyelő hadnagy, mondván a historikusnak:

— Ki bizta réád, hogy a betegek életrajzát add? Azután kikisérvén engem, így szólt hozzám:

Nézze Nagysád, így foly reggeltől estvig a viszálykodás köztök és mindnyájan úgy haragusznak arra a gyilkos oláhra, hogy alig tudom megóvni gyűlölségektől.

— Miért nem is különözi el az úr— jegyzém meg réá — a két ellenpártbelieket?

— Bizony nincs módom réá felele a hadnagy, betegeim politikai véleményök, hanem csak nyavalyájok szerint osztályozni. Typhuszosak, kiket csak páronként tehetek egy szobába, annyi helyt foglalnak el, hogy a sebesülteket, légyenek azok bár a császár, vagy a nemzet pártján lévők, oláhok vagy magyarok, mind összevissza együvé teszem.

*

Még egy érdekes korrajz jut ezen alkalommal eszembe. *Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna*⁴⁸ magos pártolása alá vévén a katonai kórodákat, felszólította összesen a honléányokat, hogy a hon harcosai ápolását tennék szent kötelességökké. Egyesültek és több városokban a nők ezen célra; pénz-aláírások által tetemes összegek gyűltek, ruha és tépésről gondoskodtak és az ápolás kezelését felügyelték. Az utolsó azonban nagyon felesleges volt, mivel az sokkal jobban ment az ők belészólások nélkül. Mint mindenre, erre is egy bizonyos gyakorlottság kívántatik, és így a belégyakorlott kórodai felügyelő tiszteknek hasztalan volt kezek alá szólni.

Mentől kisebb egy vidéki város, annál eszélytelenebbül lelkesek női, és így *Marosvásárhelyt*, hol akkor mulattam⁴⁹. sok nevetséges történt e tárgyban. Mint képzelhetni, hévvel karolták fel az eszmét, és voltak olyanok, kik nagyon is

⁴⁸ *Kossuth Lajos* testvére.

⁴⁹ Mulattam régies értelemben = időt töltöttem, tartózkodtam.

óhajtottak kóroda elnöknék lenni. Észre sem vettem s engem is belesodortak kicsinyszerű mesterkélésekbe.^{49*} *Dobozi*⁵⁰ volt akkor Marosszékbën kormánybiztos, egy jóakarátú, gyenge fejű ember, és ő volt megbizva a kóroda dolgát elintézni. Körülveszi tehát a szélső ellenzék, kieszközlendő, hogy *Lázár Eszter* légyen az elnökné. Ezt nem szívlelhetvén a hajdani mérsékelt ellenzék, belébonyolítanak hollozugi vetélkedésekbe; reábeszélnek, hogy vállalnám én el az elnökséget, mivel sokkal képesebb volnék rá. Gyűlést hirdetnek tehát az elnökválasztásra; de minő tanácskozás volt az, arról nem lehet fogalma annak, ki nem hallott szellemes, és csak némi miveltséggel bíró nőket okoskodni. Bezzeg elátkozám a pillanatot, midőn *maudite galérebe*⁵¹ léptem. Nem volt az egyéb, viszhangja a *Lázár József* és *Kemény Pál*⁵² közti civódásnak, kik magokat a szóban lévő két párt vezetőinek mondták. Mindkettőjüknek családja, rokonai és appendixei, úgy oráltak, fondorkodtak egymás ellen, mintha valamely fontos államkérdésről lett volna szó, s végtére sem tudtak tisztába jönni, míg egy jövő gyűlésbe a *Dobozi* segítségével megválasztották *Lázár Esztert*. Ekkor egy dagályos feliratot intéztek *Meszlényinéhez*. tele hízélgéssel és értelmetlenséggel.

Hazajövet egy igen jellemző beszélgetésem volt egy honvéddel. Többed magammal menve az utcán, vígan társalogtam. Egy csoport katona mellett vitt el utunk, és az egyik közülök kérdést intéz hozzám, „hogy az asszonyosságok átvévén a katona-kóroda igazgatását, való-e, hogy ma elnökné választatik azon célra?” Feleletemre hogy a dolog úgy vagyon, ezen megjegyzést tevő, hogy vállalnám én el azon hivatalt, mert ő azt nagyon óhajtaná.

^{49*} Br. *Bánffy Jánosné* Naplójában inkább általánosságban 1849. május 10-én ír erről az ügyről. Saját elnöki jelöltetését meg sem említve, néhány csípős megjegyzést tesz a kicsinyes szellemre, mely a nők körében e kérdésnél megnyilvánult.

⁵⁰ *Dobozy Istvánt* 1849 április 12-én nevezték ki Marosszék és Marosvásárhely kormánybiztosává.

⁵¹ Megátkozott környezet.

⁵² Szárhegyi gr. *Lázár József* és Magyargyerőmonostori br. *Kemény Pál* a régi Marosszék nagybirtokos ellenzéki vezető emberei közé tartoztak, de személyi ellentétei voltak.

— Én is óhajtottam, — felelém tréfálva, de mások nem óhajtották, és így kimaradtam.

— De az nem menyen; — csattant fel fiatal vitézem, — választást kell intézni és szavazattöbbség határozzon!

— Éppen a többség határozatából maradék ki — felelém rá.

Ebben azután tökéletesen megnyugodt alkotmányos honvédem.

*

Még jut egy mulatságos beszélgetésem egy Coburg huszárral eszembe. Szobaleányom jelenti, hogy egy altisztet szállásoltak hozzám, és éppen ebéd ideje lévén, béküldöm étkét szobájába. Ő köszönetet izen nékem, azon megjegyzéssel, hogy ma fáradt lévén, szobájában eszik, de holnap velem szándékozik ebédelni. Megvallom, egy kevéssé meghökkenem izenetén, mert ámbár a gógöt ostobaságnak tartom, mégis nagyon irtózom a míveletlen társaságtól, altisztnél pedig nem lehet várni valamely magasabb műveltséget, és annál kényelmetlenebbül éreztem magam, mivel férjem nem volt otthon. Azonban meglátogat *Dobozi*,⁵³ és a magyar katonák vitézségéről lévén szó, mondja, hogy azon altiszt is, ki nálam van szállva, egy valóságos hősi tettet vitt véghez. *Galiciából*, hol ezrede állomásozott, átszökött egy kis csapat-tal Magyarországra, temérdek veszélyek közt. Tehát nem untam többé holnapi ebédem, mert nők előtt semmi sem bir vonzóbb erővel, mint a vitézség. Meg is hivatám annak idejébe. Belépik hősöm, egy isszonyú nagy kipödrött bajusz-szal, s így köszönt hé:

— Hogy tetszik a Ténsasszonynak bajuszom?

Kissé megütödvén köszöntésén, egykedvűleg mondám:

— Elég nagy, de nem az érdekel, hanem az úrnak hősi tetteje és megvallom azért kívántam Önnel esmerkedni.

— Mégis mit tart bajuszomról a Ténsasszony? — üzé tovább rögeszméjét vitézem.

⁵³ *Dobozy István* fiatal éveiben szintén Coburg-husár volt. Ez az esemény az ő kormánybiztossága idejére esvén, úgy látszik, hogy 1849. április—május havában történhetett.

— Bizoný. — mondám türelmetlenül, — többet tart arra a haszontalanságra Ön, mint bámulatos hőstettjére; de elő kell azt beszélni nékem, mint történt az, még egy szót sem engedek el belőle.

— De hogy ne tartanék többet reá? — viszonzá egész egyszerűséggel vitézem — hiszen a mit én tettem, sok mások megtették, mindjárt csak velem husz legény; de a bajuszomnak nincs párja az egész hadseregben. Hogy ne lennék hát büszke reá?

Azután további unszolásaimra s kérdezősködéseimre ennyit tudék kivájni belőle, mit tótos kiejtéssel, igen furcsán, ily formán beszélt:

— „Kossuth írt nekünk, hogy otthon dolog van. Mink mondtuk, hogy kiki seperjen a maga háza előtt; hagyjuk el az idegen földöt, végezzük otthon dolgunkat. A kapitányunkat is, ki német volt, hívtuk magunkkal. Ő mondta: fel kell azt előbb jelenteni Lembergbe, az ezredesnek. Mink feleltük: kérem alásan, az igen késő lesz, mink indulunk mindjárt. Ő mondta: jól van hát, hanem itt kell hagyni a lovat és fegyvert. De kérem alásan — feleltük mink — a katona nem lehet fegyver nélkül; azután mink lovas katonák vagyunk. nem járhatunk gyalog és megsarkantyuztuk lovunkat és elindultunk. A kapitány pedig feljelentette a dolgot az ezredesnek: az küldött nyomunkba utánunk egy sereg katonát, de bajosan érhetek utól, mert a lengyel urak akarták szökésünket és a hegyek felé vezettettek a zsidókkal. Egyszer mégis előnkbe kerültek egy hidnál, nem akartak átbocsátani, verekednünk kellett, és mikor látiuk, hogy még sem mehetünk át a hídon, a vízbe ugrattunk és átuszunk, és már most itthon vagyunk és mindent örömeztesszünk, mit parancsolnak.“

Ily egyszerűen beszélé el nagy bajuszú vitézem hőstettét. Másnap ismét meghívtam ebédre; de ő gyermekded őszinteséggel izené, „hogy köszöni meghívásom, hanem ő bizony nem tudja miért, mert nem vagyok büszke, hanem mégis nagyon *zsenirozva* érzi magát velem, — e volt kitétele, — azért nem is fog nékem többet addig udvarolni, míg a gazda haza nem jön. Meg is tartá szavát, csak egyszer

gyült meg a bajom vele, egy bálban, hol mindenképpen egy csárdást akart eljárni az ifiuasszonykával. Hol van ő most? Melyik csatában hult el, mint vitéz, vitéz társaival, melyik börtönben senyved, vagy hol tengeti árva életét, mint csonka honvéd? — Beh bátran harcoltak magyar katonáink, s mily kedélyes otthonossággal érezték magokat tűzhelyeinknél, mint család tagjai.

V.

A székely tábor Marosvásárhelyt. Gyilkosságok és vérengzések Szászrégen vidékén. Berecztelke földulása. Egy hű cseléd. Az abafájai udvarok. A székely néphad indulása Szászrégen ellen. Br. Bánffy Jánosné levele Urbánhoz. Szászrégen földulása.

1848-ban szeptemberben nagy mozgást okozott *Vásárhelyt* a székely hadak megérkezése⁵⁴, az agyagfalvi gyűlés határozatja következtében. A rendes katonasággal sok, nagy dolgot lehetett volna kivívni, ha tisztjei, kik részint németek voltak, inkább vonzódtak volna a magyar ügyhez és nem kétkedtek volna a teendők felől. Legelől *Zsombory Sándor*, a székelyhuszárok ezredesse, őrnagyjaik *Betzmann* és *Dorschner* és sokan a kisebb tiszték közül is tétovázó magok viselkednek által paralizálták sergek erejét. Emlékszem egy *Balázs* nevű kapitányra⁵⁵, kire annyira gyanakodtak katonái, hogy Székelyföldön összecaprították. A székely pórhad pedig, az úgynevezett *Landsturm*,⁵⁶ az ellenség elől mindig megfutmodva, csak prédára áhitozott. Különösen fenték fogukat *Szász Régenre*, hol a gazdag szászokat derekasan megkopasztották.

Szász Régen ekkor a vidékben a generális *Urbán* fondorkodásai tűzhelye volt. *Naszódról* az oláh határőr katonasággal megindulva, és serge nevekedeve mint (*lavina*) hőtömeg, a mindenfelől hódító lándzsás oláhcsordák által, útjában minden magyar helységbe a nemesi lakokat felpre-

⁵⁴ Október 22-én érkezett a székely tábor Marosvásárhelyre. *L. Komáromi Ferenc*: Vésznapiak a Székelyföldön 10 l.

⁵⁵ *Balázs Manó* határőrkapitányból lett XII. zászlóaljbeli őrnagy. Sepsiszentgyörgyön mint árulót a nép felkoncolta. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. III. 189 l. 2 jegyzet.

⁵⁶ Népfölkelés.

dálva, az ott talált nemes embereket és papokat magával hurcolva, vagy megöletve, s a föld népét volt földesurai ellen bujtogatva, megérkezett *Szász Régenbe*. Oda azután behurcolták a honn maradt szegényebb nemességet és különösen a tisztartókat, kiknek ő pazsurákat⁵⁷ osztogatván, mintegy biztosította életüket. De az is megtörtént, hogy míg elejébe viték volna a szerencsétleneket, már le is gyilkolták. Így tudok a többek közt egy *Gruzda* nevű jámbor öreg embert, kinek egy régeni város-szolga pálcát ütött torkába. Még más esmerősöm is érte veszély. A főbíró, *Viski* falusi jószágán, *Ballán*^{57*} tartozkodott és nála egy öreg *Darkó* nevű rectificátor^{57**} mulatott. Egyszerre csak udvarába tódul az oláh lakosság és neveket orditozva, hívja őket ki a házból. *Viski* látván, hogy rejtőzni lehetetlen, reá akarja birni *Darkót*, hogy nyugodt magaviselletejével kisértsék lecsillapítani a böszült tömeget, de ez rémültében nem volt képes reá, hanem elbujt, a hogy tudott. Az első pedig kilépven közikbe, mondta, hogy vigyék *Urbánhoz*, ki majd ítéletet tarthat felette. Ebben megnyugodván, az oláhok ötet megköttözték, de szegény *Darkót* kihurcolván rejtékhelyéből, főbeütötték. *Viskit* azután szekerre tették és lándzsás kísérettel *Régenbe* vitték, hanem útközben szinte póruljárt, mert a midőn itt, *Beresztelkén* vitetett volna keresztül, az idevaló oláhok megállították a szekeret és mindenáron fel akarták akasztani, hanem kíséretje valahogy még sem engedte. Hogy *Urbántól* azután miképp menekedett, azt biz én nem tudom.

*

Ekkor történt a *beresztelki* jószágunk felprédálása is.⁵⁸ Férjem szállongó hírekből rosszat sejtve, még éjjel szekeret küldött tisztartónénk után, kit — áldott állapotban lévén, — nagyon féltettünk. Nem kevésbé aggodunk érte, midőn nagyon késett érkezésével. Végére megjön férjével, de nem oly álla-

⁵⁷ Pajura románul sas, címer. A kétfejű sasos pecsétről: pecsétés igazolvány.

^{57*} *Bala* kisközség, Szászrégentől délnyugatra, a Mezőségen.

^{57**} Adóellenőr.

⁵⁸ Október 18-án. A duló tömeg a szomszéd Tancsról, a gr. Teleki-udvar felprédálása után ment oda. Tudósítás a *Kolozsvári Híradó* 1848. nov. 7-i számában 365 l.

potban, mint kit az oláhok szalasztottak meg, hanem egész vasárnapi tisztartónéi puccban.⁵⁹ Aggódó kérdésünkre, hogy miért késett, felelte, hogy fersingét kellett kikeményíteni (steifolni). Férjem kikérdezvén őket a közel sejtett veszélyről, azt mondták, hogy bizonyosan álhireket hallott, mert falun a nép nyugodt és legjobb hangulatban van. Kértük a tisztartót, hogy hagyná feleségét biztosság okáért nálunk, *Vásárhelyt*, ő pedig lásson dolgához, míg veszélyt nem sejt, akkor pedig egyedül lévén, könnyebben menekülhet. Na de kinek nincs esze, annak nem lehet kölesönözni. Asszonyunk sok cifra phrázéseket⁶⁰ penderítve a női hűségről, visszament férjével *Beresztelkére*, hol azután egy pár nap múlva szinte áldozatul estek majomi-szeretetüknek. Ez a tisztartó nekünk régi, hű emberünk volt. Még *Hudadból* származott; *Nagy Elek*nek hívták. Haszonvehető volt, ámbár a puskaport soha fel nem találta volna; neje pedig, az álmiveltség nyomorékja, révézettségével még sok bajt okozott nékem.

Cselédek így beszéltek nékem elő a házunk kiprédáltatását: Amint szállingóztak *Régenbe* a mezőségi oláhok, átmenő útjukba megdöngették a kaput, vagy kerítést), kiáltozva: *Vén farkas Bánffy, jere ki barlangodból*. (Mennyire nem esmerték, innen is látszik, mert férjem akkor még fiatal volt.) Két nap múlva hallnak s látnak egy nagy tömeg népet Régen felől jönni. Mind csak falusi paraszt cselédeim lévén otthon, azok nem rémültek annyira meg, mint a tisztartóék, mert tudva volt, hogy inkább a posztógunyás embereket bántalmazták. Egyébaránt az egész beresztelki magyar lakosság egyet kivéve (egy *Bene András* nevűt), mind elment az Urbán felszólítására *Naszódra*, a császár hűségére megesküdni. A tisztartóék tehát elbujtak, minekelőtte a vad csorda az udvarba rohant volna, mely azután neki kezdett ügyében *gazdálkodni* pincében s minden zugában lakásunknak, hol csak enni-inni, rontani-bontani s elhordani való volt. A falusiak azután hozzájuk csatlakozván, derekasan segítettek rabolni, avval mentegetőzván, későbbre: „hogyan volt akkor a világ, és csak inkább megérdemelték azt a vagyont ők, kik azt meg-

⁵⁹ Díszben.

⁶⁰ Frázisokat, üres szölamokat.

szerezni segítették, mint azok az idegenek.“ Egyáltalában az emberek többsége oly formán kezeli az erkölcsöt, mint valamely bő ruhát, melyen kényelme szerint, hol tágit, hol szorít. Annál jobban esik, midőn ily kényes alkalomkor egy-egy egyén kitünteti magát becsületessége és józan esze által. Midőn az egész falu a pap intése dacára, mintegy lopódzva, éjjel, felkerekedett *Naszódra* az *Urbán* meghívására, ott a császár hűségére feleskünni, az az rablónak felcsapni: egy *Bene András* nevű földmivelő, a közunszolás és fenyegetés dacára nem ment és későbbre ő rejtette el a tisztartóékat. Az asszonyt felöltöztette felesége ruhájába és magával vitte *Régenbe, Urbánhoz*, hogy oltalmat kérjen tőle férje és az udvar számára. Még volt akkor szolgálatomban egy *Ilyés Máriskó* nevű fiatal leányka, kinek köszönhetem, hogy nem maradtunk fejérmű nélkül. Ő éppen kihozta volt *Beresztelkére* a szennyes gunyánkat mosni. Már bé is áztatta volt, midőn látta az országúton a rablócsordát közelitni. Ekkor kérdé apjától, ha nem volna-e a gunya biztosabban az ők házoknál? — mire atyja felkapván mindent, magához vitt, és későbbre, mikor a közlekedés helyreállott, beszámlálta nékem a kis leány, csupán egy asztalkendő hijjával, egyszerűen mentegetőzvéen érte és a gunya rútabb mosásáért, mivel úgy mond, az apja kútjában élesebb a víz, mint az udvaréban. Még voltak a magyar lakosok közt más jóindulatú egyének is, kik kívánták megmenteni vagyonunkat.

A szomszéd *abafáji* udvarokkal nem bántak ily mostohán, és ezt birtokosaik elve, vagyis inkább elvtelenségöknek lehet tulajdonítani. *Bornemissza József* mindég a katonatisztekkel simborált, még leányát is egy *Klebersberg*⁶¹ nevű kapitányhoz adta. *Bornemissza Pálnak* pedig nagy befolyással bíró oláh preafectusa *Májer*, megóvtá minden birtokát a kártól, mely elmulasztást azonban későbbre helyre hoztak a székek; mert a temérdek sok ruhaneműt mind zsebredugták, s talán csupa hazafiságból, még urak is segítettek ezen szép műtétben. Már ez bizony ha nem is *rendjén*, de legalább helyén történt, mert aféle kores-magyar úr nyomorúságaira, ki az

⁶¹ Br. *Bornemissza Borbára*. Esküvője gr. *Klebersberg József*-fel 1847. II. 14.

osztrákkal tart, szinte csak azt lehet mondani, hogy eben esett. De azt igazán lehetett sajnálni, hogy azon alkalommal az igen becsületes, jámbor házipapot egy székelyhuszár megölte. Erre az szolgáltatott okot, hogy a huszár szobájába lépve, ötöt beretválkozva kapta és látva a hosszú fekete ruhát rajta, azt vélte, hogy valamely veszélyes oláh pap, ki átakarván öltözkedni, éppen szakállát vágta le. Későbbre midőn kivilágolt, hogy éppen falubelije és jó esmerőse volt, nagyon megbánta tettjét. Színből a tisztek haditörvényt akartak tartani felette, de nem igen mertek, a legénység nagyon zugolodván érte. Egyáltalában nagyon rossz fegyelem volt a székely seregben, azért napirenden volt köztek a gyilkolás, rablás, gyujtogatás. Így történt a *Szász Régen* felgyujtása is, mert az koránt sem a kormány parancsából, vagy a vezéreknek kiűzött szándékából történt.

Minek utána megverték *Sárpataknál és Szent-Iványnál* az *Urbán* sergét,⁶² készültek *Szász Régent* megtámadni. Estve indult *Vásárhelyről* a székely pórhad. Ez egy igen érdekes jelenet volt. A buzgó csíkszékiek, zsoltárt énekelve és égő gyertyát tartva kezökben, vonultak az utcán végig. A gyertyák száma mind szapordott, mert minden ablaknál beszóltak mondván: kérek egy kis gyertyát pénzért. Alig értem rá a háznál lévő gyertyát darabokra vagdalni, oly gyorsan váltotta fel egymást a kérés. De ha megható volt az elindulás, bezzeg nevetségessé fajult a visszajövetel. Valóban, az olcsó győzelem után furcsa diadalmanetet tartottak. Az egyik nádmezsüveget cepelt hátán, a másik selyemkelmét övedzett derekára; mindegyik rakva prédával, inkább az Attila, — mint polgárosodott időbeli seregre emlékeztetett. Azután élénk handlirozás folyt felette. Mindenki vágyott kevés pénzzel értékes portékához jutni; nem gondolva meg, hogy az bizony csak lopott jószág, vagy azon veszélyes elvvel mentegetőzve: „Ha én nem teszem, úgy más teszi; miért ne húzzam hasznát?” Hanem bekövetkezett azoknak is a *hadd el hadd*; mert későbbre, midőn ismét osztrák hatalom alá kerültünk, házmotozások történtek miatta.

Ezt megelőzőleg, mint mondtam, igen csekély kivétellel,

⁶² 1848. október 31. Leírása Jakab Elek id. műve 402—405.

a vidékbe minden nemesi lakot felpredált az *Urbán* serge. Midőn a *Beresztelkére* menekült szászrégeni magyar papné hírül hozta nékem *Vásárhelyt*, hogy a mi udvarunkat is megtámadták, az ilyes dolog még előttem ujság lévén, rögtön magamhoz hívtam a Torda megyei viceispányt, *Boér Simont* s felszólítottam, hogy írna hivatalosan *Urbánnak* ezen tárgyban. Ő előbb vonakodott, mondván, hogy eljárása minden bizonnyal sikertelen lenne; de unszolásomra, hogy minden esetre meg kell kísértetni, engedett, de láttam, hogy mégis nagyon kedve ellen cselekszi; minek okát kérdezvén tőlle, csak azt felelte, hogy az nem tesz semmit, neki hivatalos kötelessége azt megtenni, ha én követelem. Felszólítám, hogy mondaná meg nékem őszintén, mitől tart; mire felelé, hogy nagyon aggódik özvegy sógorasszonyáért és nyolc gyermekéért, kiknek ő gyámnoka s kiket *Szász Régenben* hagyott. Ezek az *Urbán* hatalmában vannak, — folytatá, — ki ha reám felbosszankodna, könnyen megbosszulhatná magát rajtok.

— Még egy pillanatnyi aggodalmat se csináljon magának értem, — szólék közbe — inkább magam írok *Urbánnak*. Mindjárt is fogalmazám e következő tartalmú levelet:

Herr General!

Mein Haus in *Beresztelke* wurde geplündert, und da Sie sich in jener Gegend die Rechtsverwaltung anmessen, so bin ich genöthigt mich an Sie zu wenden, um Entschädigung und Genugthuung zu fordern; was Sie mir als Ehrenmann und Soldat unmöglich verweigern können.

Nem tudom, ha soraim eljutottak-é rendeltetésökhöz, mert mint ellenségnek szóló levélnek a kormánybiztos kezén kellett átmenni; hanem annyi igaz, hogy két napi prédálás után *Urbán* valami *salva guardiát* küldött a házhoz. Ezek rögtön házmotozásokat vittek véghez a faluban és nyomozást a tettesek ellen, minek azután azon üdves hatása lett, hogy igen sok portékát visszavetettek az udvarra. A nyomozás azonban nagyon felületesen mehetett, mert csodálatosan többnyire leghűségesebb embereink kerekedtek bajba. Példának okáért: az udvari biránk, *Nagy Gyuri*, kinek megvolt hagyva, hogy ha a pince felnyitását kívánja a bősziült sereg, ne kísértse meg ellenek állani, hanem nyissa meg a pincét, hagy-

ván inni őket kények, kedvek szerint; mert gondoltuk, ezzel megelégedve, talán továbbállanak. — Azután a nagyobbik lányom volt dajkája *Kati*, ki szorongó szívvel látva a prédát, tanácsot kért a papnétól: ha hibázna-e vele, ha magához venne két piros selyem paplant, hogy legalább annyit megmentsen a *Pólika kisasszony* számára? Mit meg is tett a papné tanácsára, de miért keservesen meglakolt; mert *Urbán* nyomozói megtalálván azt nála, tolvajsággal vádolták s csak öt forintot fizetve nekik, menekülhetett meg a büntetéstől, mely abból állott, hogy Régenbe vitték a rablással vádlottakat, mintegy harminc személyt, ott egy állványra felállítván őket, kiszemeltek közülük két semmirekelő mezőségi oláhot, kik a főszerepet vitték volt a rablásnál; letérdepeltették őket, hogy föbe lőjjék, de csak a fenyegetéssel maradtak, mert éppen semmi bajok sem történt. — Hogy miért vette magának *Urbán* azon fáradságot ezt a comédiát játszani, meg nem foghatom; mert máshol nem csak rablás, de még gyilkosságot sem kísértett meg, csak szinleg is büntetni. Nem gondolom, hogy levelem lett volna oka, hiszen valószínűleg még kézben sem jutott akkor.

A *Szász Régen* felgyújtása és prédálása⁶³ nem hiszem, hogy megállított határozat után történt volna; hanem a rendetlen csücselék székelytábor ösztönszerűleg nekirontott, s az elkeseredett, egyoldalú, gyáva tisztjeik, nem csak hogy nem voltak képesek, de nem is akarták meggátolni. Egy szemtanú, a házinevelő *Jancsó*, ki maga is tagja volt az önkéntes csapatnak, eképpen beszélt elő. — *Urbán* a *Szent Ivány* mellett történt csata után, kivonult seregével *Szász Régenből*, *Beszerce* felé, és vele nem csak a vagyonosabb szászok, hanem majd mindenki, kit lába birt. A városi tanács a magyar sereg elébe menve, hódolását nyilvánította, egyszersmind kiméletért esdekelve. *Berzenczei László*, vezére az önkéntes seregnek, megis ígérte azt, egy egy forint ajándékot kérvén ki fejéenként a székely hadnak, mit azok örömetst megígértek, mit azonban a kitüzött időbe nem csak, hogy el nem hoztak, hanem a tekintetes tanács maga is eblábolt. Ez elég ürügy volt a prédára áhító székely seregnek, hogy bénymuljon a

⁶³ 1848. november 1.

városba, mit annnyival könnyebben végre is hajthatott, mivel a város előtt volt a tábor felütve és vezérek nélkül magára hagyva; mert tisztjeik sokkal kényelmesebbnek tartották az abafáji kastélyban beülve, kártyázni, mint a fegyelem fenn-tartásában fáradozni. Csak akkor volt gondjok *Szász Régenre*, mikor szivart parancsoltak ki magoknak onnan. — És mikor jelentették, hogy száguldozik bé *Szász Régenbe* a tábor, csak immel ámmal mentek parancsnoki tisztjeiket betölteni, úgy hogy már több helyt megvult gyujtva a város s a rablás erélyesen folyt, mit azután oly erélytelen vezérek, ha akartak sem tudtak volna megakadályozni. Legnagyobb fertelmesség mit ezen rakoncátlan székelyek elkövettek, csálhatlanul a kórházi betegek legyilkolása volt. Ezt még csak pártdüh sem mentheti, mert voltak a szerencsétlenek közt nemzeti pártbeliek is, kik mint sebesült foglyok, feküdtek a kórházban. Különösen *Berzenczeit* és a többi csapatvezért, nagyon hibáztatják *Szász Régen* felgyujtásáért. Nem tudom, ha cselekedőleg vétkeztek-é, hanem eléggé, hogy nem fordították réa minden békélyasukat, megakadályozni e gyalázatos tettet. — Több évek mulva a soha nem felejtő Neméziis úgy rendelé, hogy *Berzenczeinek* hűtlen neje, gyermekszülésben *Szász Régenben* haljon meg. — Egyébaránt ő most nagyon szerencsétlen: elméjében megháborodva feladta magát az osztrák kormánynak, mely őt *Laibachba* internálta. Jut eszembe, mint szidalmazták székely honfitársai, midőn novemberben az osztrákok bevévén *Maros Vásárhelyt*, mi az ott tartózkodó nemesség, majd mind *Székelyföldre* menekedtünk. Azon kocsit, melyben *Berzenczeiné* ült gyermekeivel feltartoztatták és csak a volt pecsovics főtisztne, *Toldalagi Ferencné* közben szólására bocsátották tovább hántalom nélkül. Ez természetes fordulata volt a népkegynek; mert a fejetlen ember mindég csak a sükernek hódol.

VI.

Harc Marosvásárhelynél. Zavar a városban. Bajok a gazdatisznével. Izgalmak. Menekülés a Székelyföld felé. Feltartóztatás. Gr. Bethlen János kormánybiztos menekülése. A Sófalvi Illy és kuria menekült vendégei, Székesen.

Alig történt meg a székelyek által Szász Régen felprédáltatása, hogy a Nemezis visszatorló keze Maros-Vásárhelyre nehezedett. Nem volt más katonaság a városon, mint igen csekély számú székelyhuszár, Zsombory ezredes vezérlete alatt és még nem tudom hányadik honvéd zászlóalj.⁶⁴ Azonban tábornok Gedeon a császáriakkal visszafoglalván a helyzetet, honnan Urbán elüzetett: Vásárhelyt fenyegető állásba tette magát. Már az előtt, midőn még Urbán Szász Régenben tanyázott, sok rémteljes éjszakákon menénk keresztül. Mindegyre hozták a hírt, hogy jön Urbán az oláhcsordával. Ilyenkor eszeveszetten rohantak az emberek ide s tova, minden cél nélkül, legnevetésesebb jelenetek adták magokat elő. Részemről nagyon boszankodtam az aféle boldogtalanságon és pirongattam a cselédeket, hogy ne ijesszék el gyermekeim, mert könnyen kaphattak volna nyavalyatörést belé, mi ijedség esetében gyakran előjön gyermeknél és azután mara-dandó bajjá fajul.

Haditanácsot tartottak, ha feladnák-e a várost, vagy ellenállnának az ellenségnek. A dologhoz értő fél az elsőre szavazott, mivel sem ágyujok, sem rendes katonaságok, két század székely huszárt kivéve, nem volt; de a szakértetlen túlbuzgó fél ezt árulásnak bélyegezve, ellenállást határozott. Ennek azután egy hatalmas szaladás és a városnak sokféle kényelmetlensége lőn eredménye. 4-ik november délután a

⁶⁴ A XII. zászlóalj.

nemzetörek parancsot kapnak, hogy estve kirukkoljanak. Férjem is elment vacsora után és meghagyta nekünk, hogy ha lárma támadna, ne nyugtalankodjunk, mert a császári katonaság bevéve a várost, semmi bántódásunk sem történne. Ha netalán ágyuznának, menjünk az utcáról egészen elkülönözött udvarra nyíló hátulsó szobákban és semmi esetre se mozduljunk el lakásunkról. — Az éjt, mint már többször, öltözetünkben töltöttük. Rajtam, gyermekeim s egy Pista nevű inasomon kívül az egész házam megbódult ijedtében. A fejér cselédek, különösen a tisztne, mindegyre rohant bé hozzám egy-egy rémteljes hírrel és unszolt, hogy menjünk. Ha kérdeztem: hová? csak annyit tudott mondani, hogy fussunk. Megúnva a comédiát, kikergettem, hogy ne állana előmben mindenféle vargapletykával. Nem volt kihez okos szót szólnak a háznál, mert a nevelő, *Jancsó*⁶⁵ cholerában feküdt. Ugyanazon háznál volt *Teleki Elekné* két nőrokonával szállva. Azok is oly gyámoltalanok voltak, hogy mind tölem kérték a tanácsot a teendők felől és elhatározták, hogy követik példamat, akár menjek, akár maradjak.

Azonban egész város mozgásba jött; ki csak szekérrel, lóval bírt készülődött, csak nem tudta hová. — Semmi bizonyos tudósításunk nem volt a szemközt álló két seregről. Én azt vélvén, hogy alkudozások folynak a város feladása tárgyában és mindenképpen a férjem rendelkezéséhez akarván tartani magam, semmiképpen sem akartam elhagyni házam, hanem a cselédek annyit rimázkodtak, különösen a tiszt-tartóné, hogy ne húzzam őket és családom magammal veszélybe és annyira is felingerültek nyugodt magamtartásáért, hogy azt kezdték nekem szememre vetni, „hogy az uraknak is mindenképpen veszni kellvén, nincs miért magammal húzzam őket a veszélybe, és a gyermekek még ártatlanok lévén, azokat ők megakarják ellenemre is menteni.“ Tehát némű megnyugtató sokra kénytelen voltam megígérni nekik, hogy ha a várost megtámadná az ellenség, akkor én is kivonulnék a népeséggel; hanem minden sültelen utcai mende-mondán el nem indulva, csak akkor adnék hitelt a veszélynek,

⁶⁵ *Jancsó Lajos*, később kolozsvári református kollégiumi tanár.

midőn ágyúszót hallok. Meg kellett tehát ígérnem, hogy az első ágyúszóra én is menekülést kísérték gyermekeimmel. Így valamennyire csak helyreállott a csend a háznál, mit felhasználva, felhozattam az étket; de nem soká tartott, mert oly ágyúdörgés üt meg füleinket, hogy az ablakok megrezzentek belé s még az idegzetem is, s mégis kacajra kelle fakadnom. mert a tiszttartóné bérohanva az ebédlőbe, oly szinpadias modorban intézé, hozzám ezen szavait: „*Asszonyom, már ez nem tréfa*“: hogy pillanatig feledve minden veszélyt, magos kedvben viszonzám neki: „Minden esetre nagyon vastag tréfa.“

Férjem meghagyását mindenekelőtt követni akarván, gyermekeimmel bévonultam a legvégső szobába, hol a nevelő féleszméletlen feküdt cholérában. A dajkát, ki *Endre* fiacskámat ölben tartotta, is magunkkal húztam. A többi eseléddel már nem birtam, mert a tiszttartóné hangosan követelvén ígéretem telyesítését, hogy én is távoznék az első ágyúszóra, parancsokat kezdett osztani a befogatás iránt. Én azonban még erősebben elhatározám magam, hogy férjem híre nélkül semmit sem teendek és meghagyám a kocsisoknak, hogy kifogjanak s rajtam kívül senki parancsának se engedelmeskedjenek. *De ember tervez, Isten végez*: azon pillanathan rohan közénkbe a nevelőnk öccse, *Jancsó Miklós*. Zavarosan előadja, hogy a magyar sereg szét van verve, mindenki szalad a merre lehet és az osztrák sereg nyomul bé a városba az oláh csordával. Az ágyúszó megszűnt volt, az utcán hemzsegett a sok szaladó, s megdöbbenve láttam, hogy nem csak fegyvertelen nép és ujonckatonák, hanem a székely huszárok is szaladnak. Esmerősek ablakunk előtt elvágtatva békiáltottak, hogy mink is menekülünk. De hová? kértem. Majd férjem megjön s elintézi teendőnket; addig felkészülödöm, gondolám magamban. *De Jancsó Miklós* szüntelen unszolt, hogy ne tenném ki gyermekeim bizonyos veszélyre és ki tudja ha férjemnek nem történt-e baja az ütközetben, mi akadályozta hazajövetelében? Nékem oly reménytelennek tetszett helyzetünk, oly veszélyesnek a férjem tanácsa és védelme nélkül a szaladás, hogy egy borzasztó gondolat villant meg agyamban. Ahogy az asztal mellett állottam, láttam, hogy puskapor van felhalmozva reá. Kétségbeesve gondoltam, hogy fellobban-

tom, midőn az utolsó végletre kerül a dolog és így inkább hirtelen halál kikerülné azon fertelmes gyötréseket, miket az oláhok szoktak elkövetni a szerencsétlen magyarokon. — Majd megrepedt szívem, midőn eszembe jutott, hogy gyermekeim szememláttára kinoznák. És így engem is utolért ellenállhatatlanul a menekvésvágy, anélkül, hogy tudnám miképpen. Rendelést adok tehát, hogy fogjanak bé.

Ugy tudtam, hogy jól el vagyunk látva fogatokkal és szekerekkel, mert férjem két négyes fogatot, egy nagy ernyős és egy más lószekert tartott mindvégig készen; de mily nagy volt rémülésem, midőn az egyik fogat és a két szekér sehol sem volt. Kikerült kérdezősködéseimre, hogy egy pár nappal azelőtt kiküldte a jó ernyősszekert trágyahordani a tisztartóné *Beresztelkére*. Ő kurta eszével semmit fel nem fogva, mindég visszáson cselekedett. A másik nagy lószekérbe pedig parancsolatom dacára befogatta az egyik fogatom és elment, szobalányom és az inasom családját magával vive. Csekély esztét egészen elvesztve, *Beresztelke* felé igyekezve, éppen az ellenség kezébe jutott. A szekeret, lovat elvették a tábor szükségére, a tisztartóné pedig megbetegedve betért *Ernyébe*⁶⁶ egy esmerőshöz. Az inasné parasztruhában lévén, könnyebben hazavergődhetett. Még volt az udvarunkon kétülésű löcsös szekér kettő. Ezekbe megosztva a megmaradt fogatot, befogtak két-két lovat és ezeken elkeltt térnem hat gyermekemmel, a francia és magyar dajkámmal, a két *Jancsó* testvérrel, két kocsissal, egy inassal; tehát tizenötön csipeszkedtünk fel két kiesi szekérre.

Lehet képzelni, hogy a készülődés mily zavarban történt. Ékszereimből a mennyit lehetett, betömtem zsebeimbe, az az ezüstneműt tokjában feltettük a szekérre, a bankjegyeket a franciánéval ketten elduggattuk keblünkbe, cipőnkbe, strinflinkbe. Volt még egy zacskó ezüsthuzasom, mellyel nem tudtuk mitévők legyünk, mert az inas erősítette, hogy egy gombostű sem fér többé a szekereken. Mindenképpen a háznál akarta elrejtetni, hol a füstházba, hol búzás zsákokba, még az árnyékszékbe is akarta bocsátani. Végtevére midőn reáriasz-

⁶⁶ *Nagyernye*, község Marosvásárhelytől északra, 9 km-re. a Maros völgyében.

kodtam, hogy találjon számára valamiképpen helyet a szekérben, odavágta az ülésbe. Szerencsére *Jancsó* meglátta, mert a sok jövő-menő közt hamar gazdára akadt volna. Ekkor eszembe jutott, hogy tennők a kis párnazsákba, melybe egy néhány változót tettünk volt.

Nem csöda, ha rendetlenül ment a portékák elhelyezése, mert volt nékem elég bajom a személyzettel is. A megmaradt cselédek nem fogadtak szót. A dajka tökéletesen megbódult ijedtében, mind szökni akart a kis *Endrémmel* karján; *Jancsó* cholérában, alig eszmélve ágyban fekvő volt. — Midőn elhatároztam az elmenetelt, kérdeztem tőle, mit akar cselekedni: helyt maradni, vagy velünk jönni? Ő az utolsóra határá el magát. Esős novemberi idő volt; azt hittük, hogy betegsége veszélyessé válik és ellenkezőleg meggyógyult. A hol megháltunk, valami erős fűszeres pálinkát adtak neki, mely úgy látszik nagyon használt. Az sem kevésbé tetézte nyomorúságom, hogy terhes állapottal lévén, nagyon nehezen éreztem magam; mindég jutottak eszembe a biblia szavai: „Jaj a gyermekszülő asszonyoknak.“

A kisebbik szekérre én ültem, a hároméves *Ferencem* ölembe, mellettem a dajka a másfél éves *Endrémmel* ölében, lábainknál a négy éves *Pepim*; *Jancsó* a kocsissal a bakon. Még egy idegen cigány is felkapaszkodott a saraglyába, de lekergettük. A nagyobbik szekeren ült a francia *bonne*, négy nagyobb gyermekemmel, *Pólka*, *Marie*, *Géjza*, *Zoltánnal*, *Jancsó Miklóssal* és a kocsissal.

Teleki Elekné is azon házban volt szállva, melyben mi; az ő férje is kün volt a csatatéren, fiai pedig távol harcoltak a hazáért, csak két fiatal nőöccsével lakott. Így gyámoltalan állapottal ő is hozzánk csatlakozott, felkerekedve ötöd magával egy kis kocsiiba. — Kiindultunk tehát a kapun, a nélkül hogy tudjuk merre menjünk. Tanakodtam a két *Jancsóval*, kik azt javalák, hogy tartsunk a *Mezőség* felé, merre felé fog vonulni valószínűleg *Jency Jóska* csapatjával, ki jelenleg a *Teleki-kertbe*⁶⁷ huzódott, és így az ő fedezete alatt eljuthatunk *Kolozsvárra*, hol tartozkodtak minden rokonaim. Ily vélet-

⁶⁷ Marosvásárhely egy ma már beépített városrésze, mely a Poklos patak jobb partján, a régi Szent Miklós-utca déli végével szemben, a patakig több hold területet foglalt el.

lenre semmiképpen sem akartam bízni sorsunkat, hiszen ha csatlakozunk számításunkban, bizonynal, a mezőségi oláhok dűhének martalékául esünk. Azután a sok előttünk siető szekér mind *Székelyföldre* felé tartott; mi is tehát elhatároztuk ott keresni menhelyet, de nagyon aggodtam azon, hogy a honmaradt cselédeknek nem mondtunk semmit szándékunkról és majd férjem hazajöve, nem tudja, hol keressen fel. A városból kiérve, úgy megsűrűdött a szekérmenet, hogy szinte egymást érte, a gyalognép pedig elfogta az utat kétfelől, — egy valóságos népvándorlás, — s még terhesítette a köznyomort a mostoha idő. Hideg eső hullott s a sík sárban alig vánszorogott az erőtlen, s még a gyermekkel vagy poggyással megterhelt erős is. Soha sem felejttem, mint fájt nékem nem segíthetni egy asszonyon, ki egy kis gyermeket voncolt kezénél fogva. Kért, hogy venném fel, mondván, hogy ő csak könnyűterettségéből bajlódik azon gyermekkel, kit anyja elhagyott, inkább kívánnván megmenteni viklerjét.⁶⁸ Már szinte hajoltam kérésére, de *Jancsó* figyelmeztetet, hogy szekerünk minden moccanatra recseg s a legcsekélyebb nevedkedő terüh alatt bizonynal összeroskad.

Hát még mennyi ijedtségen menénk keresztül szomorú vándorlásunk alatt? Legelőbb is, a hogy a városból kijöttünk megállítottak valami fegyveres emberek, mondván, hogy a *Berzenczei* parancsából örködnék, hogy a városból semmi fegyver ki ne vivődjék és neki akartak látni a szekereink motozásához. Ezen nem kissé ijedtem meg, mert mind a két *Jancsónál* puská volt. De lehetetlen is volt fegyver nélkül lenni azon villongós időben, hiszen minden rabló kifoszthatott volna tetszése szerint. Az én szekeremen, *Jancsó Lajos*, ki egy bő köpenybe burkolta puskáját, tagadta, hogy volna nálunk fegyver s tovább akart hajtani, de azok hadonáztak kardjokkal felénk, úgy, hogy a dajka ölében lévő gyermekem a legnagyobb veszélyben forgott. Rémülésembe megkísértém szivőkhez beszélni, ily formán: — Nem elég, hogy a magyart minden környező nemzet üldözi, hanem még annak is megkell történni, hogy magyar magyart bántson? — Szavaimnak nagy hatása lőn, mert egy öreg köztök, mindjárt mondá a

⁶⁸ Női felöltő.

többször, hogy hagynának tovább menni. Hanem dajkám elrontá az üdves hatást, mert látván beszédem jó sikerét, igen nevetséges módon, mind csak ezt jajveszékelt: — Kedves magyarom, ne bántsál a magyart. — Erre egy fiatal ember még inkább nekihevíülve (mert a gyávát semmi sem teszi merészebbé, mintha még gyávábbra akad), kardjával úgy kezdett hadonázni a kis *Endrém* feje felett, hogy csoda, mikép menekülhetett meg sérületlen. Azonban *Jancsó* ezen mondasával, hogy csak idővesztegetés nőknél fegyvert keresni, meggyőző a kutatókat és tovább bocsátottak. De mily iszonyú lett rémülésem, midőn a hátulsó szekérről gyermekeim sikoltása hangzott, mert eszembe jutott, hogy ott *Jancsó Miklós* rövid zekéjébe nem rejthette el puskáját. Azonban rögtön megszűnt a sikoltás s a hátulsó szekér is jött utánunk. Magyarázatot felőle csak akkor nyerheték, midőn ismét együtt voltunk, mert az utánunk tóduló sokaság, nem engedé a megállapodást. A gyermekek, kik éppen nem félénk természetűek, igen furcsán adták későbbre elő a dolgot. „Egy ember kiakarta a puskát a *Jancsó Miklós* kezéből tekerni; mi visitani kezdtünk. Egy öreg azok közül, kik megállítottak, mondá: Szégyen gyermekeket ijesztgetni. Ezt megértette madame *Gedeon* (a francia bonne) és szüntelen mondta nekünk, „criez mes enfants bien fort, criez encore plus fort“⁶⁹ és azután mi négyen, úgy sikoltattunk mintha nyárssa huztak volna. *Jancsó* ellökte magától az erőszakoskodó embert, réászegezte puskáját s tovább hajtattott. Azt hiszem, hogy azon kutató csapat, nem a *Berzenczei* rendeletéből, — mint ők mondák, — akarták elszedni a fegyvereket, hanem azért, hogy kirabolhassák a védtelen menekülőket.

Mindinkább sűrűdött a tömeg; részint az előttünk elhajtott szekereket értük utól, részint mások, különösen gyaloglók tódultak utánunk.

Nagy volt aggodalmom férjemért, kit még mind nem láttam az érkezők között. Közölvén egy esmerősemmel azon véleményem, hogy bizonyosan a kormánybiztos a *buni Bethlen János*hoz csatlakozott s a végzendőt együtt teszik, vagy együtt menekülnek, az hangosan felnevetett, mondván,

⁶⁹ Sikoltsatok gyermekeim erősen; sikoltsatok még erősebben.

„hogy a kormánybiztos már jókor gondoskodott biztosságaról és semmit sem mondva senkinek, a többieknel előbb elhagyta a várost.“ Későbbre megtudtam, hogy a *Mezőség* felé ment és *Szakálon*,⁷⁰ saját jószágában, az oláh pap segedelmével menekült meg. Ezért ötet a nagy közönség nagyon hibáztatta; de ez, kivált forradalom idejében, így szokott lenni. Ha helyt maradt, akkor azt mondják, hogy az osztrákokhoz akart szegődni. Azután könnyű is a vargáknak a római senátorokat játszadni, mert bizony esizma-foldozásért még senkit sem akasztottak fel, hanem a kormánybiztosokkal megszokott néha történni: vagy tiz-húsz évre elszállásolja őket az atyai osztrák kormány.

Hosszas várakozásom után utólér férjem, lóháton. Első szava, hogy miért jöttünk el hazulról, mert semmi bajunk sem történt volna. Azután, mint a legtermészetesebb dolgot, mondja, hogy visszatér *Vásárhelyre*, hol igen kevés értelmes ember maradt, hogy részt vegyen az alkudozásokban, a város feladása tárgyában. Elisszonyodtam ezen vakmerőségen s felkiálték:

— Talán csak nem akarsz bizonyos veszélybe rohanni; azután minket is, hogy hagynál el, ily gyámoltalan állapotba?

Igy velünk jött és későbbre bébizonyult, hogy okosabb volt ezt tenni; mert a helytmaradt férjfiakat az ugynevezett úriosztályból, mind *Szebenbe* hurcolták, kezesekül.

*

Csak lassan haladhatott a szomorú menekülő csapat s a beállt alkonyattal még nagyobb rettegés véve körül, mert minden távol lévő sötétlő tárgyban lesbenálló, támadó oláh tömeget vélt látni. Falúhoz érünk; mindenki szállást keres, merre ösztöne viszi. Mi egy csinos kinézésű, nagyoeska épület udvarába béhajtatunk. Semmi nesz; az ablakokból nem látszik világosság. Néhány hágesót felmenve, belépünk a pitvarba, ott két fegyveres székelyt, falatozva találunk. A házi szolgáló is előjön, réánk bámul és sápitozik, látva, hogy még mind jövünk az ajtón s megtöltöttük a kicsi szobát. Új helyzetben nagy családommal, mint menekülő, minden rémesnek, aggasztónak tetszett. A prolétáriusi eszmék alkalmasint fel-

⁷⁰ *Mezőszakál*, község Tordától délkeletre, a *Mezőségen*.

lévén kapva a székelységnél, inkább durvaságot vártam tehát azon két egyéntől, de ők kellemetesen megleptek, szánnalommal gyermekeinkhez fordulva s azokat ételekből megkínálva. Köszönetem mondva érte, hullni kezdtek könnyeim s ez nekem oly jól esett, mert nagyon elvoltam fogulva. A belsőbb szobákba hatolva, mindenutt setétséget találunk, s a szolgáló avval mentegetődzék, hogy asszonya elmenve hazulról, elzárta a gyertyát. Azonban a *Jancsó Miklós* életrevalósága kisegített ezen bajból: néhány pillanat mulva hozott több darabocska faggyú, sárga-viasz és még mili-gyertyát is. Kérdésünkre, hogy mint jutott ezen csodálatos gyujteményhez, felelte, hogy ő több házaknál kért pénzért gyertyát, de senki sem akarván adni, elragadta az égő gyertyát, csak a mili darab volt önkéntes adománya egy szobaléánynak. Már most enni is kellett volna. A szolgálot megajándékoztam, hogy a háznál lévő bivalot fejje meg számunkra. Hozott is bé egy nagy pohár tejet, férjem unszolására belémártam ajkaim, azután kértem, hogy ő inna belőle, mivel már huszonnégy órától fogva nem evett egy falatot is, és így megosztá a gyermekekkel. Egy tágos szobát elfoglalék a magunk számára, egy kisebbbe *Teleki Eleknét* férkeztetém; de csak hamar telni kezdett az épület, megjött maga a gazda is, családjával együtt. Nyüsgött a ház a sok újonnan érkezőktől, de én szobámból ki nem búva, még azt sem tudám, kinél vagyunk. Egyszer csak mondták, hogy férkezzünk mind egy szobában *Telekiékkel*, mert minden hely tele van.

Reggel monda férjem, hogy házigazdánkban, egy *Ilyés*⁷¹ nevű tanulóársára ismert. A forradalom előtt pecsovicsnak tartották. Nem tudom egyéb dolgait; hanem annyi igaz, hogy minket igazi magyar szivességgel látott. Furesán beszélte elő meglepetését, midőn házat elfoglalva találta. Hazaérkezve elbámult, hogy ablakait világítva látja; megvillan eszében, hogy talán oláhok gazdálkodnak benne, csak óvatosan közelit üveges ajtójához, fülel a bennlévők beszédjére, örömmel hallja a magyar szót, és csak akkor mer bényitni. A reggelizésnél (mely köményleveles és szilvaizból állott, gazdánk zsim-

⁷¹ Sófalvi *Ilyés* István, Marosszék táblabírája. Meghalt Székessen 1892. febr. 26-án, 82 éves korában.

belt nejére, hogy miért nem valami jobból; én pedig dicsértem gyakorlati eszét, mely kitaláltotta vele, mikép elégítsen ki oly temérdek embert, hűs időben legcélszerűbben) találkozott az egész társaság. Mind a középnemességből állott.

Mulattam magam az öreg nők elavult eszméin. Bérohan egy ember, azon hírrel, hogy a szomszéd falusi oláhok a székesi határra (*Székes*-nek nevezték a falut, a hol voltunk) hajtották marhájakat és nagyban hadonázott, hogy azt így és amugy nem kell türni. Házigazlánk, a jelen kényes környülményeket tekintetbe véve, mérsékletre inti. Az, ittas lévén, goromba szóváltás lesz belőlle. Jelenlevőkül kényelmetlenül kezdjük érezni magunkat, mert az ittas fenekedik, hogy reálö az oláhokra; arra sokan feljajdultak, hogy azok majd viszont reánk rontanak és semmivé tesznek. Mindenki érdeklődött, senki sem hallhatta közönnyel a vitát, mely azal végződött, hogy kitekerték a pisztolyt az ittas ember kezéből, ki azután káromkodva, Kossuthtal s a magyar kormánnyal fenyegetözve, eltávozott. Ezen eseményre mindenkinek volt teendő megjegyzése és engem nem kevésbé mulattatott néhány öreg asszony sopánkodása: „hogy minö gonosz időket érünk, mikor az oláh merészkedik, a nemes kuriába jönni“.

— Bizony, ennél sokkal rosszabb szokást vett fel, — szólék közbe — mert úton-útfélen, mir nichts, dir nichts, legyilkolja az embert; — és gondolám magamba, szegény elavult eszméjü teremtések! kik, midön éltetek van veszélyben, kiváltságaitokkal tépelődtek.

VII.

Tovább menekülés Iklandra. A nép ingerültsége Berzenczei László ellen. A cselédek elszökése. Tovább utazás Vadadra. A Gálna-háznál. Hírek Marosvásárhelyről. Találkozás az osztrák katonákkal. Egy udvarias osztrák tiszt. Az elhagyott szálláson.

Ismét útnak indula az egész karaván; többnyire minden cél nélkül bolygánk, mert csak keveseknek közülünk volt esmerőseiknél kitűzött állomások. Arra ügyeltünk, hogy egy házat ne lepjünk meg igen sokan. Estvére egy *Ikland* nevű faluba érénk.⁷² Itt nem igen biztosan éreztük magunkat, mert a falusiak zúgtak, hogy az a sok menekülő uraság csak veszélyt hoz réájok. Különösen *Berzenczeire* haragudtak, kit okoztak, hogy bajba vitte a székelységet, s azon hír terjedvén, hogy ő is családjával a faluban van mint menekülő, felkiáltott gazdánk, hogy szélyel kell tépni őket. Elmondám neki, mennyire igazságtalan vádolni a vezetőket, midőn balul üt ki a dolog, de ő mit sem hajtvá beszédemre, tovább dühöngött, míg férjem gyakorlati okoskodásával le nem csillapítá, mondván neki, hogy maga *Berzenczei* nincs a faluban, csak neje s gyerekei és örizkedjenek azokat bántalmazni, mert bármelyik kormány, a magyar vagy osztrák kerülne is feljül, mindegyik szigoruan megbüntetné a védteleneken elkövetett büntettet. Egy kicsi szobában, mintegy húszan összeszűfolva, virrasztottuk át az éjszakát. A gazda eleget biztatott, hogy alugyunk csak, mert ő örködik felettünk; de nem nagy kedvem volt reá, midőn rémulve vevém észre, hogy kibontott málhámban egy zacskó ezüsthuzas van legfelül. Férjem mondá franciául, hogy ne szóljak semmit, mert talán észre sem veszi gazdánk mi hever lábainál; mivel éppen ugy

⁷² Az eredeti kéziratban tévesen Iklód. *Ikland* Székessel és Nagyernyével határos falucska a Maros egyik keleti mellék-völgyében.

ült, hogy majd érinté lábaival a zacskó pénzt. Még nevelé aggodalmunkat, hogy cselédeink is rossz szándékot árultak el, lovainkat csak a kerthez kötötték s többszöri unszólásra sem akartak utánnok látni. Összesugdostak, végtére előálltak forralt tervekkel, hogy ők rögtön haza akarnak menni, mivel nyugtalanok, hogy mi történik otthon az övéikkel. Se szép szó, se fenyegetés, sem okoskodás, nem bírhatta őket a maradásra. Egyebet nem nyerhetett tőlük férjem, azon ígéretnél, hogy harmadnap mulva visszajönnek; de azt nem telyesíthették, ha akarták is volna, annyira gátolva volt a közlekedés. Így tehát egy nyomorú lovász fiúra maradt a három szekér, mivel *Telekinét* is elhagyta kocsisa, visszament *Vásárhelyre*. *Jancsó Miklós* hajtotta az egyik fogatot, a *Telekiné* felkeresésére pedig férje egy férjficselédet küldött, s az pótolta ki a hiányt. Úgy vettük észre, hogy a főbb ok, miért cselédeink elhagytak, abban rejlett, hogy ők a mi vesztünket és vagyonunk felosztását bizonyosnak vélvén, ők is akartak osztozni a prédában. A fő szóvivő *Fuzesi János*, az a derék, hűséges szolga, kit úgyszólván mi neveltünk, s kinek jelenleg mint gazdatisztnek annyi hasznát vesszük. Ő egy zsellérházban lakik, s azt vélte, hogy elsajátíthatja. Mind ezt csak azért mondom el, hogy ne ítéljetez kedves gyermekeim a miveletlen ember felől a ti eszméitek és elveitek után. Legelőbb is, tetemes különbség van a birtokos és a birtoktalan ember fogalmai közt. Hiszen ti is mondjátok, mikor éhgyomorral mentek el a konyha előtt, „mily jó peccsenyeszag van, vegyünk belőle egy falatot“. Ebéd után pedig szelöltetitek a szobát, hogy az ételszag kimenyjen belőle. Ho nunkban többé-kevésbbé, majd minden szegény annyiban spártai nevelésben részesül, hogy nem az orzást tartja bűnnek, hanem az ügyetlenséget, mely azt elárulja.

Egy nyugtalan éj átvirrasztása után elsiettünk *Ikland*-ról. Esmerőseink, kik szintén a faluban elszórva voltak, izenték *Bethlen János*⁷³ által, hogy nem biztos az ott mulatás. Ezen beszélgetés köztünk mind franciául folyt, és *Teleki Eleknének*, ki nem értette, nehezen esett, hogy pesztráját, kit a mészárszékbe küldött volt, nem vártuk meg; de meg-

⁷³ Id. *Bethlen János* gr. fia.

jött mikor éppen indulni akartunk. Egyáltalyában gyakran bámultam, mennyire elfoglalják csekélységek a korlátolt elméjüket, a legválságosabb percekben is.

*Bethlen Poldiék*⁷⁴ és nagyobb része a vándor úri társaságnak *Jobbágyfalvára*⁷⁵ ment *Rindsmaulékhoz*,⁷⁶ mi pedig *Telekinével* egy *Vadad*⁷⁷ nevű faluba, hol egy szerény kis nemesi lakhoz behajtottunk. És szerencsecsillagunk vezete oda, mert egy igen jó *Gálna*⁷⁸ nevű agglégényre akadtunk, kinek szive, háza s különösen pincéje tárva volt vendégei előtt. Szivességgel halmozott, csak akkor nyilvánította elégtelenségét velünk, mikor gyakori kínálgatására nem poharaztunk vele. A jó öregnek szokása volt, mihelyt elszűrte borát, abból egy-egy kancsóval asztalára vinni és mellé ülve, szüntelen szörpölgette, boldog-boldogtalant kínálgatva vele, és így ő egy örökös mámorban volt, mi veszélyes lehetett volna egységének, ha szerencséjére bortermése oly csekély, s ivópajtásai oly számosan nem lettek volna. Pincéjében alma is volt, s azzal igen sajátságos módon vendégelte gyermekeit. Egy vékába hozott fel, kiborította a szoba közepén s gyönyörködött benne, mint kapkodnak a guruló almák után. Különös kedvence lett a kedves, kis, szép *Ferencem*; azt fiának fogadta és untalan tömte. Egyéb élelmiszerekről gondoskodtunk mi és itt laktunk előbb jól vándorlásunktól fogva. A kenyérhez jutottunk legtöbb bajjal. Ismét elindítottam *Jancsó Miklóst*, hogy szerezzen, de csak töredékeket hozott, mit csak könyörületességből és nem pénzért adtak: „pedig — mondá, — egy sütökemencéből gyönyörű kenyereket szedtek ki, de nem akartak belőle adni“. „Pénzért nem, hanem szivességből igen“, szólott köze egy belépő jóforma külsejű székely ember, nékem nyújtva egy szép kenyeret; neve *Adorján*⁷⁹ volt.

⁷⁴ Bethleni gr. *Bethlen* Leopold, a Bethlenek róm. kath. ágából.

⁷⁵ *Jobbágyfalva*, község a Nyárad vize mellett, a jobb parton Nyárádszeredán felül.

⁷⁶ Gr. *Rindsmaul* Albert, kinek felesége Széplaki *Petrichevich-Horváth* Emilia volt.

⁷⁷ *Vadad* a Nagynyáradnak egy kis mellékvölgyében fekvő falucska.

⁷⁸ A kissárosi *Gálna* család tagja, melynek egyik ága Küküllő-megyéből, — hol 1629-ben nyertek nemességet — ide származott.

⁷⁹ Az *Adorjáni* régi vadadi család; ott ma is virágzik.

Bár vendégelhetném meg valaha. — Tejet is küldött valaki, hallván, hogy sok gyermek van velünk.

Itt, *Vadadon* érezve előbb magunkat biztosan menekülésünk óta, kibontottuk málháinkat s a mennyire lehete, tisztába öltözködtünk. Minden egyébre találtunk inkább, mint a szükséges ruhaneműkre. A nagy zavarban furcsán történt a poggyászolás. Egy, a saraglyába lévő nagy ládában nem találtunk egyebet egy pár nagyon rongyos csizmánál; ezt az a cigány darabont, kit lelöktek a szekérről, tette volt oda. A férjem párnazsákját pedig az inas bepakkolta rendesen, mint mikor városra szokott utazni: volt benne selyem strinflí, báli cipő, fejer kesztyű. Ezen utóbbi jól fogott, mert velem nem lévén semmiféle, mind felrepedezett kezem a hidegtől. A francia bonnenak is ott volt téli, nyári garderobeja, de egy darab sem a gyermekeim meleg ruhái közül, mit megrendeltem neki, hogy elhozzon. Már most tanakodni kezdtünk, hogy mitevők legyünk: visszamennyünk *Vásárhelyre*, vagy tovább bolyongjunk? Az utóbbi minden cél nélkül, ily kényelmetlen alkalmakkal, oly zord őszi időben, kis gyermekekkel s betegülő állapottal lehetetlen volt. Az előbbi sem mertük tenni, míg onnan tudósítást nem veszünk, mert rémletesnek tetszett nekünk a nem csak osztrák ellenség, hanem oláhok által is megszállott városnak sorsa. Midőn legnagyobb aggodalmok közt tanakodunk, belépik egy általunk személyesen ismeretlen, de hazug és félénk hírében ismeretes vásárhelyi polgár. Képzeltetni, mennyire ostromoltuk mindenfelől kérdéseinkkel, s ő teletorokkal megfelelt mindnyájunknak, hirdetve, hogy a várost meggyújtotta az ellenség.

— Önnel talán a félelem nagyítottá a dolgot, — jegyzé reá meg férjem, — magam is láttam égést *Vásárhely* felől, de az már elmúlt, és így nem lehet általános az egész városon.

— Mikor én eljöttem onnan, — folytatá hirmondónk, — akkor már a plébánia⁸⁰ lángba volt borulva és azután úgy hallottam, hogy tűzbe van az egész város. Egyébaránt a lako-

⁸⁰ Szélére jegyezve: Csak is az gyult meg történetesen.

sokkal is borzasztóan bánnak, különösen a mit a Küküllő megyei főispánnyal tettek, az már igen sok.

— Talán megnyúzták szegényt? — szólék közbe gúnyosan.

— Azt éppen nem, — felelé reá nyugodtan, — hanem azon csekély vagyonyját, mi megmaradt a beresztelki préda után, mind elvették a németek. Én magam láttam, mint vitték fel utolsó portékáját a várba. Egy hosszú fekete bőres láda volt; a grádics alatt egy rejtekben tartotta holmijét s azt fejszével összevagdálva, az oláhok mindenre reáakadtak.

Ekkor elmúlt kedvem a nevetésre s egymásra nézve *Telki Eleknével*, megértettük kölcsönös aggodalmunkat, mert én valóban birtam a leirt ládával, *Telekiné* pedig minden portékáját pincéjébe rakatta, melynek rejtett nyílása egy fagrádicsot képezett.

Bizonytalan állapotunk türhetetlenné kezdett válni: tanácskoztunk, hogy mit legyünk teendők? *Telekiné* csekély készpénzét nem akarva haszontalan ide s tova járásra elkölteni, óhajtott vásárhelyi lakására visszamenni. Az én állapotom is nyugalmat kívánt. Mind beljebb, Székelyföldre költözni betegülésemre, irtóztam, mind visszatérni *Vásárhelyre*; mégis el kellett valamelyikre határoznom magam, mert a céltalan barangolás kényelmetlenségeit apró gyermekeimmel tovább ki nem állhattam volna.

Elhatároztuk tehát nőkül visszamenni *Vásárhelyre*, mert a férjfiakat féltettük, hogy büntetés érhetné, és jól történt, mivel későbbre tuszokat kértek az osztrákok a várostól és *Lázár*,⁸¹ a városbíró, egy jellemtelen schwarzgelb ember, *Kemény Pált*, *Gyárfás Domokost*, *Teleki Eleket*, *Lázár Józsefet* jelölte arra a végre ki. Ezeket egy éjszaka felköltvén ágyakból, a várba hurcolták, honnan Landsturm fedezet alatt rögtön *Szebenbe* indították. Útjuk nem volt éppen veszélytelen, mert nem tudtam melyik szász helységben, összetódult a nép a hirre, hogy *Berzenczei* is ott van a magyar foglyok közt, kiket visznek; köveket hajgálva reájok, oly dühvel bántalmazták őket, hogy komoly következményei lehettek volna, ha a fedezetet vezérlő szász nemzetőrtiszt, ki régibb esmerőse

⁸¹ Csikvacsárcsii Lázár János.

volt *Kemény Pálnak*, erélyesen közbe nem vetette volna magát. Szép feláldozást tanusított ez alkalommal *Kemény Miklósné*, ki öccsét *Teleki Eleket* és sógorát *Kemény Pált* kísérve, mindenütt osztozott velük a veszélyben és kényelmetlenségben, mely nem csekély volt, mert *Szebenben* a kaszármafogdába helyeztették őket, és ő mint egyetlenegy nő ott, igyekezett, a mennyiben lehetett, szomorú sorsokon enyhíteni.

A mint poggyászunkat rendezgettük jó háziurunk *Gálnánál*, reáakadtam egy fehér bálikesztyűjére férjemnek, melyen nem kevésbé örültem meg, mert rögtönzött elutazásomkor nem volt időm kezemre gondoskodni, mely a hideg eső miatt, a mint a gyermeket tartottam, mind felcserepedett. Nehéz szívvel megindultunk *Vásárhely* felé. Férjem lóháton kísért, de csak óvakodva haladtunk előre, minden lépten valami félelmes véletlent sejtve. Egy asszonnyal találkoztunk az úton, ki monda, hogy *Czigány-Szent Györgyön*⁸² egy csapat császári katonaságot látott és figyelmeztetett, hogy venném le a fiaim fejéről a csákót (akkor a kis fiúk mind nemzetőr egyenruhát hordtak), mert megharagudhatnának érte a katonák. Rögtön is belöktük azokat a szekér fenekére. Azt is monda az asszony, hogy a *Szent György-utca* el van lepve oláhoktól; nem tudja mi célból vannak ott kétfelé felállítva. Ezen nagyon megrémültünk, mert szállásunk éppen ott volt; de már nem volt mit tenni, előre kellett menni. Láttuk is már a porfelleget, melyet az említett katonacsapat felvert. Könnyörögtem férjemnek, hogy fordulna visszafelé lovával, mit nehéz szívvel meg is tett, a bizonytalan jövőre bízva vízszontlátásunkat. Előre haladtunk s a csapattal, mely megállott volt, szembeállunk. Az első pillanat nem igen felbátorító volt, mert a közkatonák fosztogató kezei közt egy rimánkodó mesterlegény vergődött. Aggódva gondoltam a velem lévő ezüstes ládámra és ezüstpénzemre. A bankjegyeket elrejtettük volt a francia bonneal cipőink, keblünkbe, a hol lehetett, de azokat sem érezhettem legnagyobb biztonságban, mivel az említett mesterlegényt rútol motozták. A katonatiszt megpillantván szekereinket, hozzám, ki az első-

⁸² *Marosszentgyörgy*, Marosvásárhely északi szomszéd faluja. Tréfás Cigány melléknevét a falu végein lakó számos cigány lakójától kapta.

ben ültem ezen kérdéseket intézte: kik vagyunk és mi járásban? Midőn megnevezém magam, a Bánffynét Pálffynénak értette s nagy volubilitással⁸³ elkezdte hadarni, „hogya neki egy Pálffy igen kedves kenyerespajtása und ein charmanter Kerl⁸⁴ volt“. Kiigazítám a névtévedést s akkor ismét felkiáltott, hogy esmeretes előtte a Bánffy család is; volt a bonchidai kertben, igen jól mulatott Bánffy Zsuzsival s megnevezett még más, nem igen jó hirben álló Bánffy bárónöket s kérdezte, ha közel rokonaim-é? Felelém, hogy távol rokonaim, kiket csak látásból s hírből ismerek. Azután kérdezte, „ha az a sok apró gyermek mind az enyém-e?“ A lábunknál heverő csákokat elővette, kiegyengette, mondva, hogy kár azokat összeroncsolni s a fiaim fejére illesztette, kérdezvén tőlük, hogy mik akarnak lenni?

— Magyar katonák! — kiáltották egyszerre.

— Bizony ne legyetek katonák, sanyarú kenyér az, maradjatok inkább *millionairek*, — jegyzé meg.

— Ezek nem *millionairek*, hanem koldusok, földönfutók, — vágék közbe, — hiszen minek utánna majd mindenünkből kifosztottak, *Vásárhelyre* huzódtunk; onnan is el kelle futnunk az ellenség elől, s már most nem lévén hová meghúzzuk magunkat, kénytelenek vagyunk oda visszamenni, ámbár nagyon félünk, mivel azt mondták, hogy a Szent György utcában, hol lakásunk van, össze vannak gyűlve az oláhok.

„Csak azért vannak odagyűlve — szóla közbe a tiszt, — hogy kenyeret osztanak ki számokra. Egyáltalában nincs legkisebb ok a félelemre, s az az ostoba (dieser Kerl) *Zsombory* oka a közrémülésnek; mert ha ő hallgatva szavunkra, nem védte volna a várost, egy puskalövést sem téve, csendesesen bevonultunk volna belé.“

— „Bizony ostoba“ mondám hévvel, „de éppen azért az, hogy nem több erőlyel védte a várost.“

— Ugy látszik más szempontból indulnak ki nézeteink — mondá réá egész férfiú méltósággal. — Szerintem vétkes minden haszontalanul kiontott vér, minden nyugtalanítása a bé-

⁸³ Gördülékenységgel.

⁸⁴ Kedélyes fickó.

kés polgároknak; de a nőkben — folytatá enyelegve, — annyi az áldozatkészség, a kitartás a szenvedésben, hogy ha ők volnának a tényezők ezen szerencsétlen forradalomban, talán soha le nem győzethetnék. Hanem ne nézzon többet oly szomorúan réám kegyed, mert mindég eszembe jut feleségem, két gyermekem, hogy talán ebben a pillanatban ők is ép ily gyámoltalan állapottal vannak; mert hiszen a hadiszerencse változó. Csak nem rég tölem is elrabolta az ellenség minden poggyászatot s még az inget is, mely rajtam van, egy barátomtól kölcsönöztem. Az oláhokért pedig ne aggódjék kegyed, mert útam arra viszen és így egészen szállásáig fogom kiérni.“

Telekiné látva, hogy oly bizalmasan beszélgetünk, megnyugodott s a mesterlegény is pártfogásomhoz folyamodott. Előbb elriasztotta onnan a tiszt, hogy ne alkalmatlankodjék, de kérésemre szabadon bocsátotta, s az is felcipeszkedett szekerem saraglyájára, hogy védszárnyaim alá vehessem.

Mondhatom, hogy irányomban ez az osztrák tiszt sok figyelemmel és szivességgel volt, úgy, mint a közvitézek is, kik gyermekeim kényeztették, diót törtek számokra s nyájas részvétellel foglalkoztak velek. *Cigány-Szent Györgyre fourraget*⁸⁵ rendelni jöttek volt. A tiszt nem tudván magyarul, bajosan értekezett a falus biróval; én szolgáltam tolmácsul. Egész útam alatt a szekerem mellett lovagolt s mondta, hogy még más asszonyágoknak is szolgált fedezetül. A városba érve, csapatja élén ment és szállásomhoz érve, beszólott a kapun, az ott tanyázó oláhokat rendre intendő. Nem is volt felesleges a biztatás nekünk, mert bizony nem igen kellemetes látvány volt a vad kinézésű, nagy kucsmás fogarasi oláhok nyüzsgése az udvaron, szekereink körül. Egyenesen mentem s hurcoltam magammal gyermekeim két hátulsó szobámba, melyek az otthon maradt inasam mondása szerint nem voltak elfoglalva, mert éppen akkor költözködött volt ki belőle egy magyar hadnagy. — De nem kevésbé ütköztem meg, midőn hálószobámba lépék, hol a legnagyobb rendetlenséget találtam: az ágyak, mosdóeszközök rondán, össze-vissza hanyva, fésüim tele hajjal. Minden arra mutatott, hogy különös, ve-

⁸⁵ Takarmányt.

lem nem egyenlő szokású szállóim lehettek. — Azonban buvóhelynek, hová mindjárt be is zártam magam, megjárt.

Legelőbb is kikérdeztem az inast a történetekről. Beszélé, hogy elmenetelünk után egy órával bájott az ellenség a városba. Rendet a *marsche*-ba nem igen tarthattak a velek lévő oláh csapatok miatt. Házunkat rögtön ellepték, mint sáskák, minden szobába betódulva, minden szekrényt felnyitva; de ő bizony nem tudja, hogy mit vettek el s mit hagytak ott. A asztalon elszort löporért s egy éppen az inas kezében lévő puskáért nagy lármát ütöttek. Azután jajveszékelní kezdett a szakács, „hogy ő egy puskát elrejtett egy almáriom megé a konyhában, s már most azt mondta egy káplár, hogy a ki fegyvert rejt el, főbelövik; ő bizony azt kiadja, hogy ne történjék baja“. Ezen puska igen kedves portékája volt férjemnek, sok kedélyes emlék kötődött hozzá: midőn ő még oly szegény legény volt, hogy nem vehetett értékes puskát magának, szegény jó anyám, ki mindég örömet szeretett csinálni, meglepte ezzel és annál becsesebbé tette ajándékát, hogy a *Kendeffy Adám* árverezett portékái közül vette. Későbbre *Wesselényi Miklós* panaszkodott, hogy nem bir semmi emléket barátja *Kendeffy*től és kérte férjemet, csinálna vele cserét ezen puskával, mibe belé is egyezett férjem és egy mással felcserélte. Egyébaránt, a szakács oláh lévén, nem is féltettem és így ekkor megmenthetém a puskát; de későbbre, odaveszett egy gazember kolozsvári puskásnál, kihez beadta volt férjem takarítás végett és ő azon kifogással élt, hogy tölle, sok másokkal, melyekre nem volt kormányi szabadalma, beszédtek, s legokosabb volt, zajt nem ütni érte, mert mindenképpen csak veszett pere lett volna férjemnek.

Szobáimat, kettőt kivéve, mind elfoglalva találtam, oda bévonultam hét gyermekemmel, dajkámmal s a bonnenal s bészárkoztam. Férjem arra utasított, hogy mindenbe a professor *Dózsa*⁸⁶ tanácsán induljak meg, el is hivattam mindjárt. Ő mondta, hogy egyebet nem tud tanácsolni, mint hogy ki ne mozduljunk szobáinkból s különösen az uram haza ne jöjjön, mert igazat kimondó, nyers természetével csak bajt

⁸⁶ Makfalvi *Dósa Elek*, a híres jogtudós, az *Erdélyhoni jogtudomány* stb. írója.

szerezne magának. Kérdésemre, ha családja nem szenvedett-é bántalmazást, felelé, hogy neki a szász nemzetőrség között igen sok régi tanítványai vannak, s azok közül szállított egyet házához csapatjával együtt. Külömben is a szász *Landsturm* nem okozott oly rettegést, mint az oláh, mert nem voltak oly vérengző hírbe. Még csak egy gyilkos esetet hallottunk a városon: egy gyermeket az oláhok össze daraboltak s az árnyékszékbe dobták. Generális *Gedeon* kivétette velek; lakoltak-é büntettekért? nem tudom. — Későbbre beszélte *Kemény Pál*, hogy az utcán menve, látott egy székelyt oláhoktól űzve, s midőn éppen mellette haladna el, főbeütötték; úgy is megrémült rajta, hogy ki sem lépett házából, míg *Szebenbe* nem vitték.

VIII.

A marosvásárhelyi szállás kényszervendégei. Beszélgetés Fogarasi századossal. Br. Bánffy Jánosné tapasztalata és véleménye a románokról. Ferenc fia kolerában meghal. Gr. Lázár Eszter elveszett ékszerei. A marosvásárhelyi helyzet és hangulat.

Nálunk egy tribun, egy oláh pap és harminc oláh volt szállásolva. Képzelfelhetni, hogy nem igen nagy bátorságban érezhettem magam, ámbár egy részeg polák káplár személyében volt a háznál *salva guardia*; de attól még inkább félttem, mert szüntelen házsártoskodott, hol étkéért, hol fegyvert motozott szobáimban. Előbb adtam neki egy pár huszast, de annál többet jött nyakamra, gondolva, hogy ismétlem az adakozást; végtére megsokaltam sok bosszantásait s elkergettem. Elbódulva a sok aggodalomtól, éjjel alig csukódtak bé szemeim, a szegény kis Ferencem s a bonne nyögéseibe ébredtem fel: mind kettőjüket útolérte a cholera. Csak nagy bajjal tehettem valamit enyhítésekre. A tűz ki volt aluva, hasztalan mondtam a dajkának, gyujtná meg: meg nem mozdult, felelve, hogy nincsen felvágott fa, további nógatásomra pedig kiment a szobából s vissza sem jött reggelig. Minden rend felbomlott a cselédség közt; nem volt házamnál más, ki megfogadja szavam, mint egy *Török* nevű önkéntes, ki hozzánk menekült volt, (úgy tudom, jelenleg pap.) Az mindjárt hasogatott fát. Az inast elküldtem az orvos után, de az beteg lévén, csak írásba adta utasítását, mi azonban csak későre jutott kezembe, mert az őrt álló oláhok feltartoztatták az inast, mint gyanust, ki cédulákat hordogat, s kinek honvéd-sapkája van. Megmagyaráztam nekik, hogy beteg van a háznál s azért van a sok jövés, menés; az inasnak is mondtam, hogy tenné félre veres sapkáját, de a bizony nem birt megválni tőle, minek a

lett eredménye, hogy felvitték mint foglyot a várba, s ott tartották huszonnégy óráig. Beszélte volt inasom, hogy a nálam szállásoló csapatnak egy *Fogarasi* nevű magyar kapitány vezére, kinek köszönhetjük, hogy prédára nem ment mindenünk. Előbb ő is odaszállott, de megunván az oláh hadnagy társaságát, ki nagyon rútul evett, más házhoz ment; most megtudva hazaérkezésem, kívánja tiszteletét tenni. Bé is nyitott szobámba, de ott, mint egy fészekbe a madárfiukat, összebúva látta hét gyermekem s felkiáltott, „latuer liebliche ungarische Gesichter.”⁸⁷ Bévezettem egy távol eső magános szobába, és ott a beszélgetését avval kezdé, hogy három napig vendégem volt.

— „És az első, — viszonzám, — kinek nem mondhatom, hogy Isten hozta.”

— „Pedig azt vélém” — mondá ő, — hogy nem lehet Bárónénak panasza réám, mert amennyiben tehetségemben állott, megvédtem vagyonát.”

En: Azt hallottam és köszönöm is; de bizony a győző sohasem lehet a legyőzöttnek várt vendége.

Tiszt: Nekünk katonáknak elhivattatásunk rendet eszközölni egy forradalmas országban.

En: Ah! minő rendet, s minő eszközökkel! Vad csordákkal, kik állati büszkségekből összegázolnak, rombolnak mindent, min polgárosodás bélyege van ütve; kik oly pokoli kínzásokat találnak fel, hogy kezőkből kegyelemnek tetszik a rögtöni halál. És mégis ezen elbutult szörnyetégeket rendeli a kormány segédül, a derék osztrák seregnek. Bizony, kevésbé érezheti magát a becsületes ember lealacsonyítva, töllel üldöztetve lenni, mint őket fegyverpajtásoknak nevezni.

Tiszt: Igaza van Önnek, sértve érezheti magát az osztrák sereg ily pajtasság által. Részemről annyira utálom a századomban lévő, magát hadnagynak nevezett oláh tribunt, hogy meg sem férhetek vele egy fedél alatt. Egy valóságos gazember s meg nem tudám érteni az Ön feleletjét tegnapi izenetemre. Hogy ha kívánja elszállásoltatom máshová.

En: Igen, azt izentem, hogy maradjon, mert irtóztam, hogy azon harminc oláh minden fegyelem nélkül házomnál légyen; azokat eltenni pedig, azt mondták, lehetetlen.

⁸⁷ Csupa kedves magyar arcok.

A tiszt: Hiszen természetes, mikép úgy értettem, hogy mindnyájan elteendők innen s ha tovább nem is lehet, mindjárt az átellenben lévő üres szobákba helyezem őket.

— Az nem lehet — szóla közbe inasom, — mert már kértem gróf *Teleki Elektől*, kié a szállás és nem adja át.

A tiszt: Nem sokat kérdezem; felnyitatom a zárokat.

Én: Kérem, eligazítom én a gróffal. Eleget háborgatnak minket; ne háborogjunk még *egymás* közt is.

Azután kértem Telekit, nyitattatná fel szobáit; de ő azon mentséggel élt, hogy ottan egy fegyvere van elrejtve; hanem megértetve vele, hogy azt rejtené el és ajándékkal vesztegetné meg a *salva guardiát*, oda költöztette az oláhokat, hadnagyokkal együtt. *Fogarassi* kapitánnyal a politicába is belé elegyedtünk. Nem vallotta bé, hogy magyar, de látszott beszédéből, mennyire rokonszenvez a nemzettel: sajnálta a háború okozta szenvedéseit s nem tudta megfogni, miért nem mond le az újabb *Errungenschaftakról*⁸⁸ s miért nem lépik vissza a *vormärclieh*⁸⁹ állapotba. Megütközött midőn mondtam, hogy *Kolozsvárt* bizonyosan erősebb ellentállásra akadnak és vettem észre, mennyire félnek az oláhok odamenni. Beszélgetésünk alatt, hírnök jött *Beresztelkéről*, hol ismét rabolnak s a mén lovunkat elhajtván onnan, éppen most viszik a várba. *Fogarassi* ezen kételkedett. „S ha úgy is lenne“, — mondá — valami félreértésnek kellett történnie“, és mindjárt karját ajánlotta, hogy vezessen a várba, hol bizonyosan megnyerném generalis *Gedeon* oltalmát jószágomra nézt. Nagyon elbámult, midőn nem fogadtam el szíves ajánlatát s kérdezte az okát.

— Talán, ha minden vagyonomat is visszaszerezhetném — viszonzám, — még akkor se járnék karonfogva egy osztrák tiszttel.

— Ha nem akarja azt Ön tenni — felelé réá —, akkor tanácsolom, egyedül ne induljon meg, mert a legdurvább gorombaságnak tenné ki magát; de ha későbbre meggondolkoznék Ön, mindig kész vagyok szolgálatommal.

Kérdé tovább, ha nem hiányzik háziportékáimból semmi?

— Még csak az értékesebbeket vettem számba, felelém, s

⁸⁸ Vivmányokról.

⁸⁹ A március előtti.

nem találok egy aranykarperecet, egy briliáнтtal körül foglalt nagy smaragdot s egy szép cámét.⁹⁰

Tiszt: Kivánja-e Ön, hogy szót tegyek érte a tribunnál, mi azonban sikertelen lenne s Önnek kellemetlenséget okozna csak?

En: Óh nem; örülek, hogy ily csekélységgel békötöttem a dolgot.

Az inasom csakugyan kivette ládája fenekét a tribunnak annak távollétében s megtalált valami fehérneműt benne, melyet a honvédeknek készítettünk volt: kivette belőle, amiért azonban az szót sem tett. Ezen alkalommal menék egy-két ijedségen keresztül A gyermekeknek meg volt parancsolva, hogy a szobában üljenek; de nékem ki kellettvén menni, ők is kisuhantak s nagy ijedségemre azon kaptam a három éves *Ferencet* és öt éves *Pepit*, hogy tele torokkal kiáltozzák a lándzsás oláhoknak, „*Hora, Hora*“. Én is belódítottam őket, s reájuk zártam az ajtót. Bár mily iszonyú kegyetlenségek is történtek a forradalom alatt: mégis saját tapasztalásom után azt kell vallanom, hogy az oláh nép általánosan jámbor. Csak tömegesen lehet felbőszíteni, de mint egyén, nem igen tud alárendelt helyzetéből kibontakozni.

Hiszen ekkor hatalmukban lehettem volna, s mégis a tribun alázatosan jött kézcsoksomra, s a csapatba mindenható pópa szinte azt cselekszi, ha undorral el nem fordulok tőle. És hányszor nyitott bé szobámba egy-egy részeg oláh, hagymát vagy vizet kérve, mit én, igaz, mindig rögtön adtam; de ha az inasom észrevette, mindig kilódította, így pirongatva, „Hát így illik egy bárónéhoz szólni!“ Emberünk pedig, annak rendje szerént mindig kilódította magát, a legkisebb ellenszegülés nélkül. — Nehéz napokat éltem én akkor *Vásárhelyt*. A cholera nagy mértékben volt járvány és szegény kicsi *Ferencem* is⁹¹ meghalt benne. Még ápolni se voltam képes kellőleg a sok hiány, nélkülözés miatt.

Hazajött az apja a temetésére, de én egy pillanatig sem voltam nyugodt, mert mindég féltem, hogy elfogják, mint sok másokat. Különös egy rendszert hoztak az osztrákok bé, az ál-

⁹⁰ Vésett kő.

⁹¹ Naplójába 1848. november 22-re jegyezte be gyermeke halálát s 24-re temetését.

talak elfoglalt városokban. Tuszokat⁹² vettek mindenünnen, kiket azután elzártak a szebeni casármába, vagy valamely más, odavaló fogdába. Kiket vittek Vásárhelyről, már megneveztem; Kolozsvárról *Nagy Pétert*⁹³ és *Kemény Samút* tudom. Az utóbbit, készülődéseivel szerettem volna látni, mert nem volt még alkalom, melytől el ne késett volna. Ha hajdan felútazott *Pozsonyba*, koronációra,^{93*} akkor a vendéglőben piszmogta el az időt, míg az innepélyes szertartás véghezment; ha ország, — megye — vagy bármi gyűlésbe ment, bizonyos volt, hogy elkésik. Történt egyszer egy zsinaton, hogy *Nagy Péter*, ki a generális notáriusságra⁹⁴ volt kijelölendő, a *Kemény Samú* szavazata hiánya miatt bukott meg, pedig csupán azért jött volt *Enyedre*; de amíg folyt a szavazás: ő mosdódott. Tehát nagyon szerettem volna látni, mint készülhetett ekkor el a rögtönzött útra.

Ekkor történt, hogy *Lázár Eszter* azt állította, hogy el lopták volna a családi drága ékszereket. Ezért motozások történtek s a nálunk lakó franciánénak leánya, kire gyanakodtak, házaknál lévén szolgálatban, hozzánk is eljött két úr egy városszolga kíséretébe, megkeresni az orzott portékákat. Mit sem tudva az egész dologról, nagyon megrémültem, midőn azon urak a szomorú kénytelenséggel mentegetőztek; tisztán hittem, hogy férjem elfogatására jöttek.

Ami a drágaságokat illeti, soha sem kerültek elő. Sokféle beszéd folyt róla. *Eszter* még sógornéját, *Lázár Mórincét* is gyanúsította, (ez alacsony rágalom volt, mert a *Mórincé* jelleméhez ily aljasság nem fér); mások pedig azt állították, hogy éppen *Eszter* sikkasztotta volna el.

Mint egy hétig mulatott az osztrák és oláh sereg *Vásárhelyt*; *Calignani* és *Klokocsány* voltak a várparancsnokok. vagy nem tudom bizannyal micsodák. Elég az hozzá, hogy az ők neveket hallottam mindég említeni. Mi történt a városon, nem igen tudtuk, mert csak kénytelenségből mozdult mindenki hajlékából. *Kemény Pál* beszélte, hogy előtte ütöttek valami oláhok egy székelty föbe és még más gyilkosságok és

⁹² Kezeseket.

⁹³ Református pap, utóbb püspök.

^{93*} Koronázásra.

⁹⁴ Egyházkerületi főjegyzőség.

fosztogatásokról is hallottam; mindazonáltal nem történtek oly iszonyatosságok, minőtől rettegtünk és látszik, hogy vezéreiknek lehet feltudni, hol olyasmit követtek el az oláhok. Az esős idő beállván és sokat zabálván, a cholera közikbe esett. Azután nem is volt semmi kedvek *Kolozsvár* ellen menni, mert nagyon féltek, hogy ott kemény ellentállásra akadnak; vágytak is tűzhelyeikhez vissza, mit a földművelő nép mindég csak kényszerítve hagy el. Tudósítást se nem küldhettünk, se nem vehettünk sehonnán. Nagyon aggódtam testvéreimért s esmerőseimért, kik Kolozsvárt voltak, mert fel se tettem, hogy ne véres harcok történjenek ott. Még akkor nem tudtam, hogy gyakorlatlan sereg, bármily nagy is lelkesedése, soha sem mérkőzhetik gyakorlottal; azután azért, hogy környezetemben bátor férfiakat esmertem, vagy legalább olyakat, kik szégyelték nem azok lenni, a nagyobb rész mégis gyáva, elpuhult városi nép volt. A történeteket csak későn s nagyon hiányosan tudhattam meg.

Midőn előbb léptem ki az utcára s megpillantottam a fekete-sárga színeket, egészen felháborodtam. Háztartásom nem csak szűkes, de kényelmetlen, rendetlen volt. Nem voltam képes fegyelmet tartani a cselédség közt, mely csak aféle gyülevész nép volt: legkisebb helyreigazításra azt felelték a férfiak, hogy ha *Urbán*hoz mennek, nagyobb fizetést kapnak, a fejérnépek pedig megloptak s minden pillanatban változtak.

IX.

Teljes bizonytalanságban az események felől. Egy bátor csapat december végén, a kemény hidegben Kolozsvárra lovagol, biztos hírt tudni. Földvár József és Haray Viktor találkozása Tekében. Bem Marosvásárhelyt. Részeg katonák éjjeli látogatása. A nagyszebeni csatavesztés hírei és epizodjai. Nagyszeben bevétele után. Bem Józsefről. Milyen volt a fegyelem a magyar hadseregben? Királyi hivatalosok (regalisták) és az országgyűlési napidíj. Br. Bánffy Jánosné meggyőződése a szabadságharc végkimeneteléről.

Szomoruan tölték a napok. Hírlap nem juthatott más hozzánk a szebenin kívül és az el volt telve osztrák dicsőséggel; de legalább meglehetett látni belőle, hogy Háromszéket kivéve, egész Erdély el van foglalva ellenségtől. Egyszer beszállásolnak valami dragonyosokat hozzánk; de azok mód nélkül garázdálkodnak, elfoglalják az ebédlőt s csak hogy össze nem verik az egész cselédséget.

Hazajön férjem, megpanaszoljuk neki, de ő csak nagyot nevet réá, mondva, hogy azért oly haragosak, mivel minden bizonnyal ügyibe megszalasztották őket valahol. Hiány és rendetlenség látszott rajtuk átmentekkor⁹⁵ a városon; különösen tiszték nagyon kevés számmal voltak. De ez mind csak hozzátétel volt, mert még azt sem tudtuk bizonyosan, hogy honnan jöttek. A köznép azonban, mindenfelé csodás híreket mesélt, egy közeledő szabadító seregről; az okosabbak pedig Magyarország felől remélnek segédelmet. Beszélik, hogy Kolozsvár ismét magyar kézben volna s a karácsony innepét soha így meg nem ülték, akkor menvén be oda a szabadító sereg.⁹⁶ Ez a bizonytalanság elviselhetetlen kezdett lenni és egy

⁹⁵ Midőn át mentek.

⁹⁶ Bem 1848. december 24-én délután vonult be Kolozsvárra.

nehány vállalkozó ember elhatározta, hogy minden áron végét veti. Ez azonban nem csekély feladat volt, mert mind *Deés*, mind *Torda* felől az utat osztrák katonasággal képzeltek el-lepve; csak a *Mezőséget* tudták attól mentnek, de ott a lakosság oly ellenséges indulattal viseltetett a magyarok iránt, hogy a legnagyobb veszélynek teheték volna ott ki magokat, s mégis ezen utolsó vonalra határozták el magokat. A tél nagyon kemény volt, s bizony még békés időbe is csak fáradságtól edzett férfiak teheték volna meg lóháton ezen utat, a mezőségi, hóval lepte hegyeken keresztül. Hanem, mint szokott lenni, nem aki legszájósabb, volt legvitézebb köztök, mert gr. *Lázár Albert*, ki a csapat vezérének tartá magát, erőteljes kifejezéssel, gazembernek monda azt, ki vissza akarna térni és ő volt talán egyedül, ki alig hagyva el a várost, szépen visszatért.⁹⁷ Erre illik azután a magyar közmondás, hogy hasztalanul kötötte az ebet a karóhoz. Még csak kettőt esmertem, a többi talán hét egyén⁹⁸ közül: az egyik catholicus pap *Kolozsi*; a hajdoni harcias papokat juttatja eszünkbe, férjem *Capistránnak* nevezte; a másik házinevelőnek, *Jancsó Lajos*. Ez ha nem is oly vállalkozó szellemű, de annál több kitartással bír. Lóháton, felfegyverkezve, alig étetve kétszer, értek *Kolozsvárra*. Ott találták a *Bem* csekély számú győzedelmes sergét, de nekünk hirt nem hoztak⁹⁹ róla, mert majd mindnyájoknak bajok történt, a két nevezett egyénnek megfagyott lába: a többi is sokat szenvedett a nagy hideg miatt. Az oláhság azonban sehol sem támadta meg őket, meglepte őket hirtelen megjelenésök s nem volt idejük összecsoportosulni. Azonban *Vásárhelyt*, mint szinte bizonyost kezdik beszélni, hogy *Deés* felől közelít a magyar sereg s egy reggel nagy bámulásunkra huzódik ki az osztrák katonaság, viszik az ágyukat a

⁹⁷ *Jakab Elek* szerint betegsége gátolta meg a vállalkozásban.

⁹⁸ Tizenketten voltak. Nevüket közli *Jakab Elek*, ki szintén köztük volt — Visszaemlékezések stb. 440 l. a jegyzetben; kevés eltéréssel *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása IV. 168. lapján. Dec. 29-én indultak és dec. 30-án estére értek Kolozsvárra. Az út leírása *Jakab Elek* id. m. 440—43.

⁹⁹ Ez tévedés. Hatan már dec. 31-én visszaindultak s 1849. jan. 1-én Marosvásárhelyre értek, honnan Macskási Antal még két nap és egy éjjel Háromszékre lovagolt, hírt vinni. L. *Jakab Elek* id. m. 443. lap.

várból s követi a várparancsnok, a kis báró *August*.¹⁰⁰ Kimondhatatlan nagy volt örömünk. Férjemnek azon ötlete jött, hogy egynéhány elszánt ember eltartoztathatná az ezred pénzét, megtámadva az azt kísérő katonákat; de szerencsére nem akadott vállalkozó társakra.

Mindjárt megindul egy néhány egyén, jól felfegyverkezve, lóháton, a magyar sereg elejébe, melyet *Deés* felől tudtak jönni; *Teleki Elek* s *Földvály Józsin* kívül a többit nem tudom, kik voltak.

Csak *Beresztelkéig* jöttek, innen visszatérve *Vásárhelyre*; egyedül *Földvály* meg akarván bizonyosodni a dologról, elment *Tekéig*,¹⁰¹ ott megállván a fogadó előtt, nem mert mindjárt bényitni; látta az ablakon át a sok nagy kalapos szászat, de át lévén fázva s nem maradhatván tovább künn a rémitő nagy hidegben, halkán bényitott. A confidens német-zsidó fogadósné felsikolt örömében a rég nem látott szokott vendégnek. Ő a sok tekei lakos közt megpillantja *Harai Viktort*,¹⁰² nemzeti egyenruhában, egy kis fiucskát tartván kezénél. Az örömteljes idvezlet után következett a magyarázat: ő mint a *Bem* serege szálláscsinálója, mely ekkor már *Beszterczén* volt, küldetett előre: de csak magára lévén az ellenséges nép között, kezesül hozta magával a beszterczei bíró fiacskáját, ki megóvná a bántalmazástól; avval fenyegetőzván, hogy azt rögtön megölné, ha megtámadtatnék. Képzeltetni, mennyire ajánlotta a beszterczei tanács a tekeinek a szíves elfogadást.

*

Megjött tehát *Vásárhelyre* is az örömhír s nyomában mindjárt *Bem*, kicsiny seregével.¹⁰³ A nagy közönség, mely nem tudta, mily veszélyeztetett helyzete s csak a *Kolozsvár* bevételét s onnan győzelmes jövetelét hallotta, hitte, hogy már minden meg van nyerve és *Szeben* meghódítására mint bizonyosra számított. Alig egy pár napi nyugvás után, sie-

¹⁰⁰ Báró *August von Auenfels*.

¹⁰¹ *Teke* akkor szép, népes mezőváros, a Szászrégen-besztercei útban, Kolozs megye keleti felében.

¹⁰² A humorista gr. *Teleki Sándor* tanuló társa és barátja, jónévű író.

¹⁰³ 1849. januárius 13-án L. *Ifj. Biás István*: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. 25. l.

tett is arrafelé *Bem. Vásárhelyt* a *Görög Károly* házánál volt szállva.¹⁰⁴ Beszélte *Görögné*, mily egyszerű életmódjában: reggelije, vacsorája köménymaglevesséből állott és ebédje mellett sem szeretett hosszasan időzni. Egyszerű volt életmódjában, modorában, erényében, egyszerű mindenben, mint szokott a valódi nagy ember lenni. Bár szigorral tartotta fenn a katonai fegyelmet, mégis nagyon kegyes volt a legyőzött ellenséghez; hiszen nála pártdüh, nemzeti gyűlölség nem létezett, szabadon nyilvánulhatott emberszeretete és varázshatalmának harcosai felett nem lehet bámulatosabb példája, mint hogy képes volt megóvni *Szebent* a felpredálástól. Akkor a vásárhelyi városbíró egy *Lázár* nevű volt, talpig gazember. Urbánnak kémül szolgált. Emlékszem, azon ürügy alatt, hogy férjemnek kíván látogatást tenni, távollétében engem is kikérdezett; mondta, hogy mint okos embertől, tanácsot kívánt kérni tőle, ha a város feladandó-e, és micsoda segínyt lehetne remélni? Én anélkül, hogy tudtam volna még akkor valamit az ember jelleméről, ösztönszerűleg feleltem, hogy mind azon kérdéseket nékem kellene inkább hozzá intézni, mint a ki hivatalánál fogva jobban tudhatja. Cselszövényei nyilvánásra kerülván, fel volt a magyarság ellene bősztülve s csak *Bem* kimélte meg az akasztófától, mit mennydörgő philippicájában meg is mondott neki *Teleki Sándor*. Csak egy pár nap¹⁰⁵ mulatva *Vásárhelyt Bem*, s térparancsnokul *Forró*t¹⁰⁶ hagyva, elindult kicsiny seregével *Szeben* felé. Nagy volt a várakozás, a közönség bizonyosnak hitte a sikert. Már megbizásokat adtunk az odamenő esmerőseinknek cukor, kávé s egyéb külföldi cikkek bévásárlására. Csak meggondolóbbak mondták, hogy még igen kétes a kimenetel, mert *Szebent* az Erdélyben lévő osztrák sereg ereje és még muszka katonaság is védi; ellenben a *Bem* serege többnyire még nagyon gyakorlatlan. Azt is mondták, hogy ha *Bem* kénytelen lenne kivonulni az országból, akkor újabb dühvel kezdene ismét az oláhság a gyilkoláshoz. Én éppen betegülendő voltam; képzelhetni nyug-

¹⁰⁴ A házat, honnan Petőfi 1849. július 30-án utolsó útjára indult, emléktábla jelöli. Szövegét adja *Biás István* id. munkája 38. l.

¹⁰⁵ Három napig.

¹⁰⁶ Angyalosi *Forró Elek* alezredest.

talanságom. Sokat tanakodtunk felölle, ha azon esetben a sereghez csatlakoznánk-é, vagy helyt maradnánk?

Számos aggodalmaim közt 1849-ben 10-dik február egy leányt szülek. Pár nap mulva furesa kis jelenet adta magát elő. Betegágyamban álmatlan éjszakát töltve, éppen avval tépelődtem, hogy valyon mikor történendő az Erdély sorsát elhatározó csata, midőn a szomszéd szobában hangos össze-szólalkozást hallok. Belépik azonban egy természetes katona s lámpámnál gyertyát gyújt. A szokatlan jelenetre, elfelejtve a környülmények rendkívüliségét, feddőleg mondám: mit keres itt és takarodjék. Azonban eszembe jutva, hogy talán éppen egyik azon katonák közül, kiknek nálam rendelték szállást s talán a hazáért veszélyeztetve magát, most érkezik a sereggel fáradtan a városba, szelidült hangon kérdém tőle: vagy talán éppen most érkeznek egy fáradságos hosszú marsból és még csatáztak is?

— Igen, egyenesen a csatából jövünk, — felelé nagy nyugalommal vitézem.

— Ki győzött? kérdem rögtön.

Természetesen, hogy mink, — volt reá a felelet, — ismét rítul megszalasztottuk a németet. — Örömtől bevülve kiáltám ki a szomszéd szobában lévő cselédségnek: „Hamar szállásoljátok el a katonákat, tegyetek étket elejükbe.“

— Igen, — vága közbe vitézem, — még pedig harminc legénynek.

— Mitevös legyenek, — jajveszékelte a szakácsné, — hiszen csak tíz embernek készítettem étket?

Nem tesz semmit, — viszonzá emberünk, — tegye csak elő, azután mind megesszük ketten. — Nekilát derekaszon még egy pajtásával az ételnek, s kiderül egészen a győzelmes sereg meséje. Csak két ittas katona volt, kik az utcán barangolva, világot látva az ablakban, bébotorkáztak.

*

Iszonyú volt a rémülés, midőn a *Bem* első megtámadása visszaveretett *Szeben* alól. Még akkor majd egész sereg ujoneból állott. Meg is rémültek nagyon, midőn csaknem az első lövés leteríté *Mikes Kelement* és *Téreyt*; mind szaladásnak indultak s most is jut eszembe, mint száguldoztak ismer-

rőseim rendre *Vásárhelyre*. Nem akarták elhíresztelni a vallott kudarcot, de kirítt magoktartásából, hogy valami nem történt rendjén. A többek közt *Veér Sándor* belépett későn estve testvéréhez, *Teleki Eleknéhez*; arca oly feldultnak tetszett, hogy rögtön mindenki kérdé tőle, mi történt vele? Felelé, hogy nagyon szenved, mert lova nagyon megütötte fejével mellcsontját, mi tökéletesen képtelenné tette a további szolgálatra s azon ürügy alatt nem is szaporított sok szót. Férjem mindjárt észrevette, hogy van valami bibéje a dolognak s mondá nékem, fogadni merne, hogy megszaladott *Veér*, csak szeretné tudni a dolog mibenvoltát. Pár nap mulva meg is hallottuk, hogy nyakaszakadtával futamodott *Segesvárra* s csak onnan írta meg szolgálatjából kilépését *Bem*nek. Igaz, sok mások is úgy tettek, de azok mentségére lehet felhozni, hogy nem voltak rendes szolgálatban. A fiatal *Huszárok*,¹⁰⁷ *Teleki Sándor* és számtalan mások, kikből későbbre igen jó katonák lettek. Mind csak rosszat sejtettünk, de semmi bizonyost nem tudhattam, míg sógoraim *Wesselényi Ferenc* és *Paget*,¹⁰⁸ kik szintén jelenvoltak a szebeni eseményen, átutaztokban fel nem kerestek. *Paget Czecz*től sürgönnyel küldetett *Bem*hez és éppen azon pillanathan érkezett, midőn minden futásnak eredt. Tizenkét huszárt nyert fedezetül, kikkel *Bem*et felkeresse. A szembe szaladó nagy sokaság majd elsodorta őket s csak azon vette észre magát, hogy kísérői is rendre mind elmaradoztak, senki szóban nem állott vele, hogy *Bem*hez utasítsa, és arra tartva, merre az ellen lövései legsűrűbben voltak irányozva, találhatta csak meg. Azután, midőn *Szelindéken* átveendő volt, *Bemtől* a *Czecz*hez intézett sürgönnyt, egy ágyulövés összerombolta a háznak szögletét, melyben voltak. Mindenki ösztönszefüleg megrázkodott, csak *Bem* foglalkozott nyugodtan tovább sürgönyével és mosolyogva nyújtotta azt át.

Ezen időben oly szerencsétlenség várt *Marosvásárhelyre*, miről képzetünk sem volt. Baleseteink által felbátorítva, az oláh comitée azon járatta eszét, miképp juttathatná Nagy-

¹⁰⁷ Kövesdi br. Huszár Károly négy fia.

¹⁰⁸ *Paget* János esquir, az Emlékirat írója testvérének, *Hadadi Wesselényi Polyxenának* férje (1808—1892.) Életrajzát l. röviden *Szinnyei Józef: Magyar Írók élete és munkái* X. 90—93.

Enyed sorsára. Későbbre a Küküllő megyei postán egy levele esett férjem kezébe az oláh comiteének, melyben köszönetet mond — — — tervéért, annak véghez vitelére. Bár nem tudtunk semmit lényegéről a dolognak, még sem sejtettünk semmi jót; azért képzelhetni, mily nagy volt örömünk a *Bem* győzelmei hírére. A piskii csatának hőse *Kemény Farkas* volt; mindkét részről sokan lettek áldozatai. A császáriak közül a többek közt elesett *Losenau* őrnagy, a miéink közül egy *Horváth* nevű esmerősem; mindketten ugyan egy cheveauxlegers^{108*} ezredben szolgáltak a forradalom előtt. Hogy pajtások egymás ellen verekedtek, az mindennap megtörtént; de voltak még egy családnak tagjai is, kik ellenkező táborban harcoltak. Így *Kemény Farkas* s a veje *Vernhardt*¹⁰⁹ s az öreg *Kemény* annyi sok bolondot összebeszélt, hogy bánna el vele, ha kezei közé kerülne, miből azután semmi nem lett volna; de veje s leánya későbbre valóban rosszak voltak irányában, mert nem csak nem segíték, hanem még szemrehányással is illette az utóbbi.

Midőn *Szeben* bevétele híre megjött, oly általános és túlságos volt az öröm, mintha immár biztos lenne jövődönk; mert egyáltalában fejletlen közönségnek mindég az a tulajdona, hogy csak a körében történtek után ítél. Igaz, hogy az osztrák hadsereg most, egyszer, ki volt szorítva *Erdélyből*, orosz segédcsapataival együtt; de *Magyarországon* nem vettek még ily kedvező fordulatot a dolgok, a főváros még ellenség kezében volt. A nép felbátorítására nagy mutatványok történtek a kivivott győzelemről. *Vásárhely* vargái mind összefutottak, bármészcodni a comes¹¹⁰ kocsiáján, melyet *Bem Kossuth*nak küldött, azután nem győzték beszélni, mily drága selyemszövettel, melyen gyönyörű madarak vannak, van behúзва. Hát még azon pár hitvány orosz fogolyról, kiket az utcákon sétáltattak, mi mindent nem meséltek? *Bemet* nagy ünnepéllyel várták: fejeérbe öltözött leányok s egy néhány lovagló asszony ment elejébe. Ő azt mind nagyon unta s alig varta, hogy szobájába vonulhasson. Igaz, hogy azon asszonyságok, mind

^{108*} Könnyű lovas.

¹⁰⁹ *Wernhardt István* († 1867.), aki 1847-ben vette nőül br. *Kemény Karolínát*.

¹¹⁰ A szász ispán.

modorokra, mind magokviseletekre nézt, nem a legjobb hírbe részesedtek. De többnyire ez szokott eset a vezérszereplő nőkkel, mert ki valóban nevelt, annak gyöngédsége tilt minden, még a jóban is — feltűnést, s most értem, miért pironogatott néhai *Bábi* néném hajdan ily formán: „ugyan ne Hektorkodj“. Már most sokan kíváncsiak voltak a további hadimozdulatokról valamit tudni, de senki se mert volna fürkésző kérdésekkel alkalmatlankodni az öreg *Bem*nek. Hátrahagyott térparancsnokát, *Forró*t eleget ostromolták, de ő is oly hallgatólag volt, hogy éppen semmit se tudtak belőle kicsikarni. Beszélték, hogy *Bem*nek egyik alvezére tudakozódván tőle a haditervről, ő azon kérdést intézé rögtön hozzá:

— Tud-e ön hallgatni?

— Igen, — erősíté a kérdezett.

— No, biz én is, — viszonzá kedélyesen az öreg.

Említem itt még egy elmés mondását. Részünkről egy foglyot ejtettek a szászoknál oly hirneves *Löwenbataillon*-ból¹¹¹ s azt, ki tudja minő gyöngéd biztatásokkal *Bem* elejébe vezették. Ő éppen terveibe mélyedve, le s fel sétált szobájában, semmit sem gondolva a fogolyra, ki azonban a hosszúságos hallgatást magára nézt baljóslatúnak véelve, siránkozni kezdett, mi felébresztvén a *Bem* figyelmét, hozzá lépett s megveregetve vállát, eképp biztatá: „Fürchte nichts, mein lieber Löwe.“¹¹²

Bem a katonai fegyelemre nézt szigorú, de mint győztes engedékeny, nemes egy lélek volt. A székelyek *Bem* atyának¹¹³ nevezték.

A csekélyebb tiszték inkább pátriárcháliter, mint szigorú fegyelemmel kormányozták alábbrendeltjeiket. Az egy forradalmi, önkénytes seregnél a dolog természetével jár, hol gyakran idősb rokon hadnagya kapitány öccsének, hol úgy szólva miveltséggel közlegénység létezik, melynek tisztjeivel egyetemben egyéb fogalma a katonai rendszabályról nincs, mint hogy derékason megálljon a tűz előtt. Kik elvből harcolnak, rendszerint merészek, feláldozók a csatában, de a katonai

¹¹¹ Oroszlán-zászlóalj. Tagjai főleg a nagyszabeni szász intelligencia ifjúságából állottak.

¹¹² Ne félj, kedves oroszlánom.

¹¹³ *Bem* apó.

rend szigorának nehezen vetik alá magokat s pedig kár, mert gyakran csekély elmulasztáson, igen nagy dolog fordulhat meg. Így volt örökös viszályban előljáróival, *Inczédi Samu*,¹¹⁴ a 11-dik zászlóalj vitéz ezredese, ki minden szép tulajdonai mellett indulatosságát se magány, se közéletében, soha sem tudta fékezni.

*

A tisztelnél a közlegények iránt, egy pár alkalommal, szokatlan elnézésnek voltam tanuja. Ablakunk előtt gyakorlottak lovas katonákat, s egyik ujoncnak lova igen virgonc lévén, nem tudta megülni. A tiszt parancsolja, hogy adná át lovát; de az feleseli, hogy ő bizony az Istennek sem. Erre a tiszt áristomba küldi s büntetéssel fenyegeti. Hanem az ablakban ácsorgó gyermekeim rimázkodni kezdenek, „ne bántsa a katonát, bocsásson meg néki édes hadnagy“. Ekkor előljáró s alattvaló, mind ketten megbánva hirtelenkedéseket, az utolsó bocsánatot kér, s az első készséggel fogadja, a gyermekeket véve ürügyül, mondja:

— Csak ezekért a kedves gyermekekért engedem el érdemlett büntetésedet. — Igaz, hogy más esetben felszólított a hadnagy, hogy hívjam bé a tornácon játszó gyermekeim, mert az udvaron egy egyént verettetni akar, tolvajságért.

Kolozsvárt, *Kemény Farkas*, mint ezredes, kénytelen volt halálra ítélni egy szökött katonát; de a végrehajtásra nem érezve semmi kedvet: híresztelni kezdi kéz alatt, hogy ilyes esetben, ha szószólója akad a vétkesnek, kegyelmet szokott nyerni. Alig jut fülébe ezen hír testvérem, *Wesselényi Ferencnének*, hogy mindjárt *Kemény*hez siet, kegyelemért esedezni. Az, nem legelőzékenyebben fogadja s mintegy engedni látszatva rimázkodásainak, rosszkedvűen dörmögi:

— Nem bánom, teljen hát kívánsága; de ha az asszonyok mindenbe belé elegyednek, nem lehet semmi rendet tartani. Későbbre testvérem szemére lobbantá udvariatlanságát, — mondva, hogy azt csak a szegény bűnös egyénért kárté el szó nélkül: „Külömben — tévé hozzá békülékenyen, — nem csodálom, ha bosszankodott is beléavatkozásomért.“

¹¹⁴ Nagyvárad *Inczedy Sámuel*, 1848—49-ben a híres kolozsvári XI. honvédszászlóalj őrnagya, utóbb alezredes. 1867 után honvéd ezredes. Sz. 1811. † 1893. dec. 3. Kolozsvárt.

Oh! dehogy bosszankodtam, — vágta közbe *Kemény*, — hiszen alig vártam, hogy ürügyet kaphassak megbocsátani hitvány fiúnak; hiszen én híreszteltem kéz alatt a megkegyelmezés lehetőségét, s Önt jó lélek, mint kérlelőt, szinte bizonyossággal vártam.

Szeben bevétele után győzelemittas volt Erdély magyar népe. Ekkor *Bem* csekély erejével szinte csodákat vívott ki, fegyverét mindenütt szerenese kísérte, s a magyarországi veszteségekről nem sokat tudva, nem aggodalommal, hanem örömmel vette a függetlenség nyilatkozatát.¹¹⁵ Azután nagy része azoknak, kik az európai politika mélyebb esmeretével bírtak s annál fogva elleneztek az Ausztriától való elszakadást, távol voltak Erdélytől; vagy kiket hivatalok, vagy egyéb körülmények kényszerítettek hon maradni, oly legyőzhetlen gyűlölséget vettek ellene, minden pillanatban látva s tapasztalva fondorlatait a nyers tömeg felbujtásával, hogy belátások ellenére is csak örömet érezhettek a válságos eseményen. Különben *Debreczenben* is, csak az egy *Zeyk Károly* mert az országgyűlésen szót emelni ellene.¹¹⁶

Egyébaránt a királyi hivatalosok,¹¹⁷ nem igen független jellemet mutattak az országgyűlésen. Számosan közüllek, kik conservatív elveknél fogva éppen nem vonszódtak a forradalmi kormányhoz, napidíjat vettek tőle. Igaz, hogy voltak olyak is, kik nem tették, de olyan is volt, ki azt kereset módjának nézte. Találkoztam a fogadóban, *Bánffy-Hunyadon*, *Túri Józseffel* (Puszi), ki családjával pesti útjában volt és útját avval indokolta, hogy „leányomnak mulatni kell; azután a királyi hivatalos napidíjammal csak keresek valamit“. Voltak hanquerouttak¹¹⁸ is, kik mit sem gondolva elveikkel, megragadták az alkalmat a pénzhez jutáshoz, Hát még a gazdag *Bánffy Albert* sem vetette meg; pedig annyira nem volt for-

¹¹⁵ Az 1849 április 14-iki debreceni függetlenségi nyilatkozat.

¹¹⁶ Az 1849 ápr. 14-i ülésen azonban ő részt se vett. *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. X. 278.

¹¹⁷ Az előkelőbb családok tagjai azok, kiket külön királyi meghívólevéllel hívtak meg az országgyűlésre. Mivel Erdélyben nem volt külön főrendiház: ezek is a követekkel együtt tanácskoztak és szavaztak.

¹¹⁸ Csődbe kerültek, tönkre jutottak.

radalmár, hogy midőn legyőztünk, szorongatva a kétségtől, ha vajjon osztrák vagy orosz kényuralom alá esünk, aggódva beszélgettünk az eshetőségekről, ő azt nyilvánította, hogy neki mindegy. Csak két dolog érdekli: hogy ne raboltassék ki és *Kossuthot* az akasztófán tudja.

Az egész boldog és boldogtalan 48-beli évben csak egy pár hónapot töltöttem kellemetesen. Nem azért, mintha reményeim oly vérmesek lettek volna, hogy a forradalmat bevégeztetnek tekintendem, hanem a szabadság valami varázserővel bír, mely elaltatja, bár pillanatig is, a jövőndő aggodalmát s a mult bánatját, és nemzetünk oly dicső, áldozatkésznek, sergeink oly vitézeknek mutatták magokat, hogy ha a bekövetkezendő nagyszerű halálra is gondoltam: bizonyos voltam benne, hogy csak méltóságteljesen bukkhatik el imádott hazám, és annyi életereje van, hogy majd *jönni kell és jönni fog* újjaszületése. Azután midőn egy szegény családanya félévig szüntelen aggodalomban, nyughatatlanságban élt, ha rövid időre bár is, biztosságban tudja kedveseit, bizony kellemetesnek tetszhetik neki a nyugalom érzete. Csak egy bántott engem ekkor nagyon s az az volt, hogy nemzeti kormányunk s különösen egyesek gyakran bántak aképp a legyőzöttel, — bár természetes bosszúból, — mikép a keresztyéni kegyességgel meg nem egyezik.

X.

Az orosz beavatkozás után. Vándorlás Marosvásárhelyről Szilágy nagyfaluba. Elhelyezkedés. Látogatás Szilágy-somlyón. Czetz János tábornok. Beköltözés Kolozsvárra. Az oroszok Kolozsvárt. Az önkényuralom kezdete.

Azonban nem sokáig tarta szabadságmámorunk. Bár mint leplezte előbb a kormány, mégis egy bizonyos szorongást érzett a nemzet, az oroszok benyomulását sejtve. Mikor nem lehetett már tovább titkolni a közönség előtt a dolgot, nyilvános helyeken szónokok álltak fel, kik az oroszok ellen hadjáratra buzdítottak. Ezek közt kitűnt, mint ki a nép eszejárásával leginkább azonosította magát, egy *Bardocz* nevű catholicus pap.¹¹⁹ Őtet a forradalom után elfogták, de sikerült neki megszökni a marosvásárhelyi várból. A veszély közelítésére börtönt rendelt a kormány. Mind ezen rendszabályok mély benyomást tettek a közönségre s talán inkább terrorizáló, mint buzdító hatással bírtak.

Ambár az egész hon körül volt hálózva orosz és osztrák sergekkel és valószínűleg minden helyet elfoglalnak, mégis tanácsosnak tartotta férjem *Vásárhelyt* valamely más lakással felcserélni, mert gondolá, Székelyföldén az ellen bosszúja, különösen az oláhoké, mérgesebben fog kitörni; azután még attól is tartott, hogy a legyőzést megelőzőleg, valami zavar ütné ki magát a városon, a vagyonosabb osztály ellen. Tehát elhatároztuk, hogy családommal menyjek onnan, (férjem hivatala miatt nem távoztatott megyéjéből.) De hová? ez volt ám a kérdés. Sok átvándorlás után abban állapodtunk meg, hogy mindenképpen magyar népség közt keressék menedéket. Már

¹¹⁹ *Bardocz Elek*, kolozsvári minorita.

Debreczen felé is közeledett az orosz had, azután szűkes állapotom sem igen engedte a költséges városi telepedést; azért férjem jobbnak látta, hogy a dolgok kifejlődését *Berettyó-Nagyfaluban*¹²⁰ elvárjuk. De kétes volt a lehetőség benne, mert azt akkor mostoha nagyanyja birta özvegyi tartásul, kevés kivétellel majd minden ősi birtokkal együtt és eddigi eljárása nem igen nyújthatott reményt férje családjának bár mi csekély kedvezést is nyerni tőle. Hanem, ha szive nem is, de esze volt az asszonynak és *Kolozsvárra* érkeztemkor úgy intéztem beszédem másokkal, a vele való értekezést, hogy igen jól megértette: mikép nagyon megítéltetné a közvélemény által magát, ha megtagadná a hajlékot menedékkereső unokáinak. Meg is adá kérésem, minden kedve ellenére.

Nagy volt a készülődés, zűrzavar házomnál, *Vásárhelyt*, míg hét gyermekemmel, a nevelővel, s a hozzánk tartozó cselédséggel, szekérre ülhettem. Legnagyobb bajt okozott a szoptatós dajka, ki semmiképpen sem akart velünk jönni és így az öt hónapos síró-rívó *Rákhelemnek* nélkülözni kellett azt, egész *Nagyfalúig*, hol azután kaptam egyet számára. *Kolozsvárt* is alkuban voltam eggyel, de azon felül, hogy szerfelett nagy fizetést kért, még az a követelése is volt, hogy gyermekét magunkkal vigyük és *Kolozsvárra* visszajöhetéséről biztosítsuk. Ezen feltételre lehetetlen volt réáállani, mivel háború idején, a közlekedés gyakran elzáródik. Mindazonáltal gondoskodott a véletlen kisdedemről. Egész *Kolozsvárig* egy úton mentem egy *Péterfiné* nevű szomszédnémmal, ki éppen szoptatta gyermekét és oly szíves volt, hogy az enyémnek is juttatott. Bár sok sírással, de betegség nélkül elvihettem a kis *Rákít Nagyfaluba*; azután *Somlyón*¹²¹ kaptunk igen jó dajkát számára.

Kolozsvárra érkezve s kisebb gyermekeim a napomhoz telepítve, a testvérem *Wesselényiné*hez szálltam. Ott közölve tervem, hogy *Nagyfaluba* kívánnék telepedni, mindenki igyekezett lebeszélni róla. mint lehetetlenséget tekintve, hogy az öreg *Bánffy Jánosné*,¹²² ki attól tartana, hogy ez cselfogás

¹²⁰ *Szilágynagyfalú*, a régi Kraszna, utóbb Szilágymegyében, Szilágysomlyó közelében.

¹²¹ Szilágysomlyó.

¹²² Br. Kemény Zsuzsa.

lenne tőlünk a jószág elfoglalására, belé egyeznék. De nem akarván férjem akarátja ellen cselekedni, mindenképpen réávettem fejem és mindennek csodálkozására ki is vivotam. *Radnótig* elkisért volt férjem és onnan megyéjébe visszatért. A nagyon bizonytalan jövő előttünk megválásunkat keservessé tette. Kedves kis *Gejza* fiam így ír a gyermekded naplójában; „úgy sirtunk mikor apánktól megváltunk, mintha soha se látnók többé meg egymást.“ Úgy is lett: szegény szerezett fiú, *Nagyfaluban*, cholerában meghalt. Egész útunkban tapasztaltuk a felbomlott állam és had jelenségeit. *Kutyfalván* rémhíreket terjesztő, haza szaladó székelyekkel találkoztunk. *Tordán* koromsötét éjben, szakadó esőben hosszason időztünk az utcán, mert a vendéglők telve voltak jövő-menő katonasággal és menekedőkkel. Végére a velünk utazó tisztartóné elvitt a sóaknához, hol egy özvegy öreg nénje, igen nagy szivességgel elszállásolt. *Kolozsváron* túl, a *csucsai* úton, egy honvéd-csapattal találkozva, szidalmaztattunk árulóknak, pecsovicsoknak, kik az orosz elejébe szaladunk.

Nyugodt érzés fogott el, midőn *Somlyóra* érve, magyar népség közt tudtam magam. Férjemtől az alispán *Kovács Miklósnak* levelet vittem, melyben kérte, hogy venne oltalmába és éltetne tanácsával a további teendők felől: azaz a *Szilágyban* mulatásom, vagy hová menetelemre nézt. Ő is igen jónak látta a *Nagyfalura* való telepedésem, mert már az Alföldhez közeledőben voltak az oroszok.

Nagyfaluba érve, megálltunk a kapú előtt s beküldtem az öreg *Bánffy Jánosné* levelét, melyet kértem volt, hogy irjon a haszonbérlnök, a mi elfogadtatásunk ügyében. Az mindjárt ki is jött minket elfogadni s bevezetett a lakatlan főépületbe. Különös benyomást tett réám, mikor beléptem a pusztá, rekedt levegőjű szobákba; minden szomorú elhagyatottságra mutatott. Vacsorára meghívott a haszonbérlnő, azután amint lehetett elhelyeztettük magunkat; egy része a gyermekeknek a földön is hált. Más nap élelmiszereket s a nélkülözhetetlen házieszközöket kelle bevásároltatnom. Ugy, ahogy, gyorsan befészkeltek magunkat. Tűzről pattant két nagyobb leánykám, gyermek idejük dacára, temérdek segítségemre voltak; anyagi nehézség, nélkülözés soha sem verték le kedélyem.

Későbbre magamhoz hívtam az öcsém *Bethlen Sándornét*,¹²³ ki *Somlyóra* menekült volt. s közkölségen ment a háztartás. Ily válságos időben, magyar népség közt tudva magunkat, elég nyugalmasan lettünk volna, ha a cholera a faluban, s különösen házunknál ki nem ütött volna. Többen estek belé s haltak el; végtére kedves *Gejza* fiam.¹²⁴ Kimondhatatlan keservesen érzém e veszteséget; nagyon drága gyermekem volt az nékem, ki leginkább ütött hozzám, birta hibáim s tökélyeim. Éppen akkor indult meg sokat ígérőleg kifejni, lelki- és testileg. Ott helyben, a kertben temettük el. Azért is óhajtom oly nagyon, hogy *Nagyfalú* a mi, vagy fiaink birtokába essék.

Már jöttek a hírek az oroszok közeledéséről. *Somlyón* meglátogatván az öreg *Bánffy Jánosnét*, ki maga odamenekedett családjával, mindenkit nagy készülődésben találtam. A katonaság már vonult ki a városból. Éppen a hiányzó előfogatokért méltatlankodtak a fiatal *Huszárok*, kik szinte katonák voltak és én ajánlottam egyet az én fogataim közül, hozzátéve, hogy ha valami hirtelen szaladás nem adná magát elő, úgy nélkülözhetném egy pár napig. De *Czecz* tábornok,¹²⁵ ki éppen jelen volt, mondá nekik, hogy ne fogadják el, mert egyes férjfi, mindég inkább segíthet magán, mint egy családos nő. Egyáltalában az egész zavaros jelenet alatt, hol mindenki podgyászolt, beszélt, keresett, haragudott, egyedül *Czecz* volt nyugodt és vidám. Anyját, ki vele volt, ajánlotta *Bánffy Jánosnénak*, kivel hátrahagyta. *Czecz* külseje igen megnyerő volt: akkor éppen férjfi erejében, szép, értelmes örmény arccal birt. Azon kevesek közé tartozott, kiknek kész katonai képzettségek volt, azelőtt is már szolgálatban lévén az osztrák armádában. Későbbre, midőn a száműzött keserű kenyerét ette, *Párizsban*, hadtani leckék adásával nyerte élelmét és későbbre, hallottam, egy gazdag özvegyasszonnyal házasságra lépve,¹²⁶ *Gibraltárba* telepedett.

¹²³ *Br. Bánffy Jozéfa*, Losonczy *Br. Bánffy László* és *Hadadi br. Wesselényi Polixena* leánya.

¹²⁴ Naplójában 1849 szeptember 4-én ír haláláról.

¹²⁵ *Czetz János*, Bem erdélyi tábornokari főnöke, utóbb tábornok, író. Sz. 1822 Gidófalván, † 1904 szept. 6.

¹²⁶ Egy spanyol tábornok leányával, 1859-ben. 1861-ben *Buenos Ayresba*, Délamerikába költözött.

Kovács Miklós alispán, kinek ajánlva voltam, cholera-ban meghalt. Egyáltalában, a nagyban dühöngő cholera s a közeledő ellenség iszonyú zavart okozott. Sajnosan lehetett azt tapasztalni a pénz-forgalommal. Már eddig is, csak úgy váltották el a százas bankjegyet, ha fele értékét méregdrágán felvásárolta az ember és most a magyar bankjegyet semmi áron sem fogadták el. Szerencsémre voltak megtakarított ezüsthuzasaim és osztrák bankjegyeim.

Még, hogy tetézendő legyen nyomoruságom: a haszonbérló, *Simai* nyilvánította, hogy semmiképen sem tűr meg tovább a nagyfalusi háznál. Hasztalan kérttem, hogy szenvedne meg még egy kevés ideig, míg férjemtől tudósítást veszek, hogy merre légyek menendő s mégis akarátja ellen is el kellett neki azon időt várni, mert *Somlyón* teljességgel nem kaphattam szállást. Igaz, hogy *Bánffy Albert* ajánlott házánál hajlékot, de átalottam neki alkalmatlankodni. Azután közbejött kedves fiam halála és sok más esemény mind egymásra, míg férjemtől *Kolozsvárról* tudósítást vettem, hogy ő már az ellenségtől kiszorítva vármegyéjéből, ott semmi teendője tovább nem lévén, utánunk jövend, hogy *Kolozsvárra* költöztessen, mert ott mégis nagyobb biztosságba remél helyezni, mint valamely félreeső helységben, hol az első kozáksapat kényére lennénk kitéve. El is jött csakhamar a sógorom *Pagettel*,¹²⁷ ki *Bethlen Sándornét* családjával *Kolozsvárra* kísérte. Mi is egy nappal későbbre oda indultunk. A viszontlátás keserves volt. Eltemettük egymástól távol kedves fiunkat, el minden reményünket hazánkat illetőleg, mely már csak azon borzasztó jövővel nézett szembe: ismét a bosszuló osztrák, vagy a még vadabb orosz kényuralom alá jutni. *Kolozsvárra* menő útunk egyébként nem zavartatott, mint egy-egy utánunk kiabáló honvéd által, hogy mint árulók szaladunk az oroszok elől. Nevettem sültelenségükén, hogy menet azért szidalmaztak, hogy elejökbe menünk, visszajövet pedig, hogy szaladunk előlek.

Paget azt mondá volt nékem, hogy ő honjába indulandó és átadja szállását rendelkezésünkre; de *Kolozsvárra* érve, mondák, hogy szándéka nem valósult és mennénk a testvérem

¹²⁷ *Paget János.*

Wesselényi Ferencnéhez ¹²⁸ szállni. Ezt igen is átaltam, mert oly számos családdal nem csekélység volt valakinek nyakára menni; de nem volt egyéb tennivaló és a háziak gyöngéd szivességgel igyekeztek enyhíteni kellemetlen helyzetemet. Azonban megindulam a szállás keresésbe és egy néhány nap múlva kaptam is a napom közbenjárásával a Zeyk háznál, egy pár szobát; de onnan mindegyre kizaklattak, katonákat szállásolva oda, és történt, hogy mindnyájunk két szűk szobába lettünk zsufolva. Meg is betegedtünk néhányan, a szokatlan kényelmetlenség miatt.

Amíg a Wesselényi háznál ¹²⁹ tartózkodtunk, történt az orosz sereg bevonulása. Elöl nyargaltak szegzett dzsidával kozákok és utánok csendesen, rendben a sereg zöme. Soha sem felejttem el azon kimondhatatlan keserves érzést, mely elfogott látására mintegy temetésének a szabadságra, európai polgárosodásra fiatalon viruló hazámnak, az elavult zsarnokság, durva erőszak által. Szívszaggyátó jelenetek következtek. A nagy piacon lévén felállítva az orosz sereg, a szemlére kiküldött apró csapatok is oda gyűltek, magokkal hurcolva a foglyokká ejtett honvédeket, kikkel nagyon embertelenül bántak. Láttam egy honvédet, ki lerogyva, görcsösen rángatózott, vízért esdekelt és az azt neki nyújtani akaró szánakodót eltaszította a mellette őrt álló orosz katona, s a szegény beteget puskaágyával ütötte. Voltak sok markotányosnék, kik a honvédekkel jöve, szolgálatjokkal mindjárt az oroszokhoz szegődtek, azok körül sűrögtek, forogtak; undorító egy látvány volt! Nők a miveltebb osztálybul, még több napokig sem mutatták magokat az utcán. Hanem feltűnt nekem ekkor, egy schwarzgelb ¹³⁰ öltözetű asszony; sárga selyem, fekete csipkés ruhával, ki megállva a piac szegletén, ott hosszasan merengett. Gondoltam: bár cifra, de tisztességes személy nem lehet.

A feketesárga lobogók minden háznál feltűzve, hol ezelőtt szépen díszlettek a nemzeti színűek. Félő várakozás fogta el a közönséget, mert mindenféle rémhírek terjedtek; a többek

¹²⁸ Hadadi br. Wesselényi Mária.

¹²⁹ Az akkori Főtér nyugati során, a Szt. Mihály templommal majdnem szemben. Ma Piața Unirii (volt Mátyás király-tér) 13. sz.

¹³⁰ Fekete-sárga.

közt, hogy egy pár órai rablást engedtek meg a katonaságnak. Minden moccanatotak lestük. Valamely sajtóságos gépszerűség bélyegzi a muszka katonát; tisztán látszik, hogy a lélek munkássága kioltva, csupán a testi van igénybe véve. Sorban felállítva, szoknya-forma ruhájokkal, kifejezéstelen arcukkal, szobroknak, vagy túlvilági lényeknek tetszetek, a szabadság szelleme temetési pompáján. Csak midőn egy-egy hosszúszakálu pópa megjelent köztök, lehetett látni fényes egyenruhájú tiszteket kézcsókra hajolni. Csebrekben hozták a számokra készített étkeket, és azt átvévén az arra rendelt személyek, összetöltögették, mint szokták a moslékot a disznóknak. Akkor egy jelre, szaladva siettek, mint automaták, gúlába rakni fegyvereket és enni letelepedni. Ezen jelenet nagy rémülést okozta testvérem, *Wesselényi Ferencnének*, mert híre futamodott volt, hogy egy pár órai rablást engednek a muszka katonaságnak és annyira meglepte rögtöni mozzanatok, hogy annak megkezdését vélte benne látni. Estve felé körbe gyűlve éneket hallgattak, mit egyik közülek valami egyhangú nótán fujt. Úgy magyarázták nékem, hogy az valami népballada, mely egy boszorkány történetét tárgyalja.

A muszka tisztek nem hogy nem erőszakoskodtak, hanem még szintűgy igyekeztek megnyerni a magyar népességet. A sereg közt átaljában igen jó fegyelem uralkodott; ha történt is némű csekély kihágás, rögtön megfenyítettett. Bizony nehéz napok voltak; örökösen függött a dámoklesi kard szeretetteink felett. Akármely alávaló feladás elégséges volt réá, hogy akárkit, kivált ha szerepelt a forradalom alatt, befogjanak, s a katonai ítélőszékek — aszerint milyen volt az auditorak¹³¹ — (mind bosszusak voltak). igen szigorú ítéleteket hoztak. A per folyamáról csekély tudomása volt az illetőnek. Történt, hogy hat, nyolc hónapi fogság után szabadon bocsátották, azon nyilvánítással, hogy nem bizonyult bé az ellene tett vád. Kivégzés kettő történt *Kolozsvárt*; úgy tudom, mind kettő székelv ezrednél volt tiszt. Az egyik neve¹³² *Sándor*,

¹³¹ Hadbíró.

¹³² *Sándor László* nemzetőrszázados és *Tamás András* nemzetőralezredes. Mindkettőt kivégezték Szamosfalva Kolozsvár felő eső végénél, 1849 október 18-án. Sándor a kivégzés helyén, emlékkövel jelölt sirban, Tamás András a kolozsvári temetőben nyugszik. Kivégzésük helye közelében emlékoszlop áll.

másikra nem emlékszem; azt hallottam, hogy idős ember és családapa volt. Beszélték, hogy családja őt veszélybe sejtve, épen az nap érkezett *Kolozsvár*ra, midőn kivégezték. Saját-ságos egy ötlete volt ekkor egy *Sándorné* nevű szamosfalvi birtokosnénak, hol a kivégzés történt: egy új akasztófát emeltetni ezen alkalomra rokonának. Számos befogások történtek, sok jelentéktelen egyén köztök; *Szilvási*, *Pogonyi*, s. t. Hát még azok az utálatos purificatiók,¹³³ mily bosszantók voltak. Azt sem tudták az érdekeltek, hogy tulajdonképpen mi okból és kiknek kell a törvényszék elibe állni: akik hivatalkodtak a forradalom alatt, vagy akik hivatalt készek vállalni a jelen kormány alatt? Mint mindennel, ekkor evvel sem volt senki tisztában, mi teendő legyen és ha voltak egyének, kikre hazájuk sorsa annyira nehezedett, hogy maguk terheket nem érezve, nem sokat gondoltak magukkal: jó embereik annyira unszolták, hogy végtére unalmokban is réávetették magukat, minek azonban igen kellemetlen kimenetele lehetett volna, mert a purificatio-bizottmánynak mindjárt első kérdésére: „ha kényszerítetteté-e résztvenni a forradalomban?” — né-mely egyén, mint férjem is, — azt felelte: „nem, hanem töké-letes meggyőződésből, jószántából vett benne részt.”

Az oroszok eltávozta s az első izgatottság után halálcsend állott elő: a leigázott nemzet kétségbeejtő hallgatása.

A mi azóta nevezetes történt, naplómban mind leírtam.

¹³³ Igazoló eljárások.

TARTALOM

Br. Bánffy Jánosné, Wesselényi Józéfa bárónő arcképe	
Br. Bánffy Jánosné, Wesselényi Józéfa bárónő élete és emlékirata. Írta Kelemen Lajos	III—XI. l.
Helységmutató térkép. Rajzolta Tóth István	XIII. l.
Br. Bánffy Jánosné, Wesselényi Józéfa bárónő emlékirata 1848—49-i éleményeiről	1—82 l.

Sajtóhibák.

- 16 l. felülről 3 sor macska zenét helyesen macskazenét
16 l. alulról 1 kért két
17 l. felülről 3 lelkesultság lelkesültség
17 l. alulról 3 férji férfi
46 l. felülről 6 mi idenutt mindenütt
59 l. 9 latuer lauter
73 l. alulról a 3 szövegsorban a 119 jegyzetszám helyesen 118
81 l. felülről 2 sor lestuk helyesen lestük.
-

